

D/SS. B 973

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

Kukovecz György:

POTOSI - A GYARMATI TÁRSADALOM

NÉHÁNY PROBLÉMÁJA EGY

BÁNYAVÁROSBAN

/Orsua y Vela krónikája alapján/

BÖLCSESZDOKTORI ÉRTEKEZÉS

SZEGED

1973

TARTALOM

I./ Bevezetés.....	1.old.
II./Orsua y Vela élete és műve a gyarmati korszak irodalmában.....	5.old.
III./ A Cerro és a Város.....	17.old.
1./ A Potosi ezüstabányászat főbb periódusai és a termelés globális adatai:	17.old.
2./ Ezüst és demográfia.....	29.old.
3./ Város a Cerro árnyékában.....	37.old.
IV./Az ezüst társadalomformáló hatása.....	51.old.
1./ A gazdaság szerkezete.Tulajdon és munkaerő.....	51.old.
2./ Az állam és az egyház Potosiban.....	90.old.
3./ A társadalmi piramis.....	109.old.
4./ Pártharcok.A XVII.század"nyugtalan" társadalma.....	126.old.
V./ A krónika tanulságai.....	154.old.
VI./Jegyzetek.....	159.old.
VII/Melléklet:	
1./ Cañete térképe:Intendencia de Potosi/1787/	
2./ Az egykori Alto Peru provinciái	

I.

BEVEZETÉS

A XVI. század a tőkés termelési mód kialakulásának kezdete," a tőkés termelés korszakának hajnala" /Marx/ /1/. Kolombusz felfedezése, s az azt követő hódítás nyomán ebben a században lép Amerika is a modern történelem színpadára, mint - Pierre Chaunu terminológiája szerint - Spanyolország és Európa " tengerentúli meghosszabbított karja." /2/ Első megközelítésre az Ujvilág meghódítása és gyarmatosítása két, meglehetősen általános és nehezen megválaszolható kérdést vet fel, amelyek mindmáig központi kérdései a történeti irodalomnak.

Mindenek előtt szükséges annak vizsgálata, hogy a spanyol monarchia fennhatósága alatt létrejött tengerentúli gyarmatbirodalom milyen szerepet játszott Spanyolország XVI-XVIII. századi fejlődésében, illetve - ami talán még ennél is fontosabb - a kapitalizmus nyugat-európai kialakulásában. /3/ A másik, s az előbbinél nem csekélyebb jelentőségű probléma annak a három évszázados gazdasági és társadalmi fejlődésnek, átalakulásnak az értékelése, ami magában a gyarmati társadalomban végbement, s a Conquistától, "Ő Katolikus Felségeik Tengerentúli Királyságai"-nak kialakulásától a XIX. század elején kibontakozó függetlenségi harcig, az Independencia korszakáig vezet. E kérdés vizsgálata azért is indokolt, mert a három évszázados gyarmati korszak érlelte ki a független

Latin-Amerika -e korunkban olyannyira nyugtalan földrész - gazdaságának és társadalmának számos jellemző vonását, s a gyarmati örökség ma is egyik legfontosabb eleme a latin-amerikai népek elmaradottságának./4/

A történettudomány által a fenti két kérdésre adott válaszokat ma még korántsem nevezhetjük kielégítőnek, különösen akkor nem, ha szemügyre vesszük azt az óriási szakadékot, ami korunk Latin-Amerika iránti megnövekedett érdeklődése s ismereteink szűkössége között tátong.

Dolgozatunk Potosinak, a perui alkirályság s az egész spanyol gyarmatbirodalom talán legfontosabb ezüst-bányász városának társadalmát veszi vizsgálat alá. E sok tekintetben kivételes város történetében szerencsés módon és rendkívül közvetlenül kapcsolódik össze a gyarmati társadalom fejlődésének problematikája azzal a szereppel, amit általánosságban az Indiák,/5/ különösen pedig a nemesfémbányászat a kapitalizmus európai születésében betöltött, hiszen az ezüstexport révén a város és környékének bányászata csaknem két évszázadon át kontinentális méretekben befolyásolta az Európa és Amerika közötti kapcsolatokat./6/

A város történetének megismerését és értékelését megnehezíti a források feltáratlansága, s a részletkutatások hiánya, éppen ezért nem vállalkozhatunk arra, hogy e "kettős szerep" részleteit megválaszoljuk és valamiféle szintézisét adjuk a város gazdasági- és társadalomtörténetének.

Érdeklődésünk középpontjában Potosi XVII. századi és XVIII. század eleji társadalmának szerkezeti és fejlődési problémái állnak.

" A gazdaság- és társadalom történetének 'elfelejtett százada' a XVII. század. A gyarmatosítás és gyarmati berendezkedés XVI. századi látványos eseményei után a XVII. században szinte alig történik valami, az ültetvényes gazdaság még csak most szilárdul meg, járványok, gyér népesség, kísérletezések teszik bizonytalanná a gazdasági életet, amely majd csak a XVIII. században működik szabályos életritmussal".^{/7/} Wittman Tibor egész Latin-Amerikára vonatkozó megállapításának igazát elismerve, hangsúlyoznunk kell, hogy Potosi XVII. századára és a XVIII. század első évtizedeire - nagyjából arra az időszakra, amit Pierre Chaunu a "klasszikus Európa" korának nevez^{/8/} - a történeti irodalmat tekintve fokozottan érvényes az "elfelejtett század" megjelölés, pedig a város társadalma ebben az időszakban éli át történetének legnagyobb drámáját, a virágzás évtizedei után a bányászat drasztikus hanyatlásának megkezdődését.

A XVI. század negyedik évtizedének küszöbén, amikor Potosi bányáit felfedezik, lényegében már készen állnak a nemesfémek vonzásában születő nagy tengerentúli spanyol gyarmatbirodalom keretei.

Az Indiák földjén fokozatosan előre nyomuló conquistádo-rokat elsősorban az arany és az ezüst remélt bősége csábította újabb és újabb területek felkutatására, a kontinens többi értékei még jó ideig csak másodrendű szerepet játszottak a hódítók érdeklődésében.

Ez a kincsszerzési vágy jórészt még abból a középkori szemléletből táplálkozott, amely a gazdaság legfőbb formájának a nemesfémeket tekintette, ám objektíve már magában

hordozta egy új kor, a kialakuló árugazdaság és világpiac megnövekvő pénzszükségletének / forgalmi eszköz/kielégítési szándékát is.

" Az arany csodálatos dolog! Akinek az arany birtokában van, ura mindenneknek, amit kíván. Az arany segélyével még lelkeket is a paradicsomba lehet juttatni"- írja Kolombusz 1503-ban Jamaicáról.^{/9/} Reneszánsz köntösbe öltöztetett kifejezése ez egy új kor szükségleteinek.

F. Moráles Padrón szerint ez az aranyéhség perszonifikáló - dott El Dorado és a "Nagy Fehér Császár" legendájában,^{/10/} s hozzátehetjük: kielégítési szándéka az Antillák nem jelentéktelen, de egészében mégis csalódást keltő "aranykorszak"^{/1503-1540 /} után, csak Mexico és Peru ezüstbányáinak felfedezésével realizálódott.

A folyamat lényegét, s azt a szerepet, amit a XVI-XVIII. századi Európa szempontjából Amerika ezüstbányászata /illetve nemesfém-bányászata általában / betöltött, Marx klasszikus meghatározása világítja meg legtömörebben, amikor azt írja: " a tőkés termelés egyidejűleg fejlődik ki feltételeinek ki-fejlődésével, s e feltételek egyike, hogy elegendő nemesfém álljon rendelkezésre. Ezért a nemesfém-behozatalnak a XVI. századtól kezdődő megnövekedése lényeges mozzanata a tőkés termelés fejlődéstörténetének." ^{/11/}

Ily módon közelíthetjük meg tehát az egyetemes törté-
neti haladásban betöltött szerepét Potosi "Birodalmi Váro-
sá"-nak is, amelynek belső társadalmi fejlődését Bartolomé
Arzáns de Orsua y Vela XVIII. század eleji krónikájára tá-
maszkodva szándékozunk vizsgálni.

" One general conclusion may be hazarded at this time.No one single person can possibly hope to write the story-the full story - of Potosi."

/ L.Hanke:The Imperial City of Potosi;
16.old./

II.

Orsua y Vela élete és műve a gyarmati korszak irodalmában./1/

Gonzalo Gumucio bolíviai történész és publicista 1950-ben a la paz-i La Razón hasábjain a következő cím alatt próbálta összefoglalni a Potosival foglalkozó irodalmat:Las más y unas historias de la Villa Imperial de Potosi" /Potosi Birodalmi városának ezeregy története./2/

Ha van is ebben a címben némi túlzás,az mindenesetre tény,hogy Kolombusz felfedező útjain, valamint a Conquista véres eseményein kívül kevés téma vonzotta annyira a gyarmati korszak iránt érdeklődő történetírókat és a spanyol múlt minden rendű és rangú bűvárait,mint Potosi városának még a Colonia időszakában legendává nőtt eseményei.

A város gazdagságának híre már Cervantes világhírű regényében, a Don Quijote-ban is megörökítettett:

"Ha a gyógyítás mértékének és minőségének érdeme szerint akarnálak fizetni Sancho - felelt Don Quijote /derék fegyvernökének, aki önmagára mért korbácsütésekkel vállalta Dulcinea

feldolgozását a gonosz varázslat alól / - Velence minden kincse s Potosi bányái is szegények volnának méltó díjazásodra."
/3/

A város és a bányászat történetéről óriási mennyiségű, s jelenleg még jobbára feldolgozatlan levéltári anyag lappang a sevillai Archivo de Indias-ban, valamint a la paz-i, buenos aires-i, limai levéltárakban is.

A polgári történettudomány adós ennek a hatalmas forrásanyagnak a feltárásával, a gyarmati korszakra vonatkozó marxista kutatás pedig még csak első lépéseinél tart Latin-Amerikában és Európában egyaránt, s az európai kutatást megnehezíti a "forrásoktól való elzártság", a források megközelítésének nehézségei is. Éppen ezért joggal állapíthatta meg mind

Wittman Tibor, mind az észak-amerikai Lewis Hanke, hogy Potosi gazdaság- és társadalomtörténetének a források használatán alapuló módszeres feltárása még a jövő feladata. /4/

Az említett "ezeregy történet" javarésze megmarad az általánosság szintjén, vagy éppen a történeti legenda-anyagot színesen bár, de a valóságtól messze eltávolodva mesélő "lektűr" kategóriába sorolható.

A források feltáratlansága és a feldolgozások érintett hiányosságai miatt rendkívül becsesnek kell tartanunk azt a néhány, valóban a gyarmati korszakban születette krónikát, "information"-t "relación"-t, amelyet már kiadtak, s így lehetővé teszik Potosi történetének megismerését fő vonásaiban. Ezek közül is kiemelkedik Bartolomé Arzáns de Orsua y Vela "Historia de la Villa Imperial de Potosi" című, a krónikás hangvétel keretei között még megmaradó munkája, amely a XVIII. század első harmadában született, és Pedro Vicente Cañete y

Dominguez 1787-ben, Potosi kiteljesedett válságának időszakában írt, tudományos igényű és rendszerezettségű Guia histórica, geográfica, física, política, civil y legal del gobierno e intendencia de la Provincia de Potosi című műve.

Orsua y Vela krónikája, amelyre dolgozatunkban elsődlegesen támaszkodunk," a Potosiról szóló ma ismert rendezett információ legnagyobb egy műben összefoglalt forrása..."^{/5/}

A hatalmas anyagot összegyűjtő és rendszerező potosi iskolamester, - akinek művét Lewis Hanke és Gunnar Mendoza adta ki

1965-ben három vaskos kötetben - életéről csak keveset tudunk. A szerző, aki több mint 1500 "fólió"-t töltött meg városa multjának nevezetes eseményeivel, magáról és családjáról nem sokat árul el, s arról sem, mi késztette Potosi történetének megörökítésére.

Nagyszülei Andaluziából vándoroltak az Indiákra. 1643 körül érkeztek Potosiba, de apja még az óhazában, Sevilleben született, s mint Arzáns írja "merész andaluz" volt."^{/6/}

Orsua y Vela már Potosiban született - kb. 1676-ban, s nem csak születését, de mentalitását tekintve is izzig-vérig kreol. 1701. májusában vette feleségül a nála jóval idősebb doña Juana de la Reiná-t, s házasságukból egy fiú született, Diego, aki apja 1736-ban bekövetkezett halála után még néhány évig folytatta a krónikát."^{/7/}

Ennyi röviden az életrajz, ehhez csak néhány apró forgács tehető még a mű alapján /pl. az, hogy 1705-ben elkísérte egy barátját La Platába^{/8/}, de ezen kívül szinte egész életét kizárólag Potosiban élte le.

Ifjúságáról, intellektuális fejlődéséről szinte semmit sem

mond a Krónika. Saját magát a tudományok emberének /hombre de letras/ tartotta, érdekelték pl. oktatási kérdések, de ezzel együtt is jogos a feltételezés, hogy lényegében autodidakta módon tett szert jelentős műveltségére.

A krónikában foglalkozását sem árulja el, ezt Bernabé Antonio de Ortega y Velasco azoguero 1756-ban a Consejo de Indias számára a Historiáról írt "Informé"-jéből tudjuk, amely egyben a legtöbb életrajzi adatot is tartalmazza a szerzőről. /9/ Ortega y Velasco nevét és családjának, a Quirogáknak gazdagságát Orsua y Vela munkája nemegyszer említi. /10/

A Historia de La Villa Imperial de Potosí sem a szerző életében, sem később nem került kinyomtatásra. Így - akárcsak Arzáns másik műve, az Anales ^{de} Potosí - a kézirat kalendos utat járt be /11/, s különböző minőségű másolatokban mentődött át korunkba, illetve ezek alapján szerepelt egyik- másik része a történeti irodalomban már a XIX. század második felétől kezdve. Ez azt eredményezte, hogy a legutóbbi időkig rendkívül nagy bizonytalanság uralkodott még a szerző nevének kérdésében is, amit elősegített, hogy Orsua y Vela életének különböző időszakában más-más neveket használt, s így jelenik meg a parókiai könyvekben is.

Mint Mario Chacon Torres, a potosi egyetem kutatója kimutatta a következő neveket regisztrálták a hivatalos iratok: Arzáns, Dapifer, Martinez, Orsua és Vela. Ezeket az utókor még különböző rontott változatokban is interpretálta, pl. Arzáns: Arranz, Arzay, Arbanes, Arsanes stb. /12/

Ezekből a variációkból rekonstruálták az általunk is használt teljes nevet. Nem szándékozunk itt olyan, Orsua y Vela életével

kapcsolatos - filológiai problémákkal foglalkozni, amelyek megoldását ma már kielégítőnek tekinthetjük / s ellenkező esetben sem állna módunkban érdemben vizsgálni azokat /, pusztán jelezni szeretnénk, hogy a szerző életrajzának /nevének / bizonytalanságai rajtahagyták bélyegüket a legalaposabb feldolgozásokon is, említsük bár Carlos Pereyra ^(Historia) de la America Española című munkájának Boliviával és Peruval foglalkozó VII. kötetét, vagy F. Morales Padron Historia General de America -ját. /13/

Az Orsua y Vela életére és művére vonatkozó kutatásokból mindeenesetre kiderül annyi, hogy Potosi Birodalmi Városa Történetének szerzője nem tartozott a város gazdagabb rétegéhez, s nem töltött be semmiféle közhivatalt sem, viszont rendkívül közvetlen kapcsolatban állt a város egyházi személyiségeivel. Krónikáját hivatalos támogatás nélkül, a város közvéleménye előtt ismeretlenül írta /csak néhány pap és közeli barátai ismerték részleteiben a vállalkozást, bár a híre eljutott a város egyik-másik hatalmasságához, akik meg is fenyegették tetteik és nevük említése miatt a krónikást. /14/

Orsua y Vela társadalmi helyzete és a mű születésének körülményei indokoltá teszik, hogy a történetíró egy lényegében teljesen új típusát lássuk a Historia szerzőjében.

A spanyol korona Amerika felfedezésétől kezdve pártfogolta az Ujvilágról szóló krónikák, beszámolók szerzőit. Az abszolutista bürokrácia kiterjedt iratanyaga mellett ezek is segítették a kormányzatot az újonnan birtokba vett területek adminisztrációjának megszervezésében. A conquistádorok keze alól kerültek ki az első krónikák, majd 1570-től kezdődött a hivatalos törté-

netirás nagy korszaka. Ekkor állította fel Juan de Ovando, a Consejo de Indias elnöke az Indiák levéltárát, s hozzákezdtek az Indiákkal kapcsolatos törvények összegyűjtéséhez és rendszerezéséhez/ami csak 1680-ban vált teljessé, a Recopilación de las Leyes de Indias befejeztével/. 1573-ban kinevezték az Indiák Tanácsa mellett működő első hivatalos "történetíró és kozmografus"-t, majd 1579-ben elrendelték, hogy az Amerikában működő tisztviselők kutassák fel és gyűjtsák össze a történeti értékű kéziratokat, s küldjék azokat Spanyolországba. Az ilyen jellegű tevékenységet a Korona jutalmazta is, s ezek ny omán született a ^{hivatalos} történetírás legnagyobb teljesítménye, Antonio de Herreranak, az egyetlen tisztét maradéktalanul betöltő "crónista mayor"-nak Historia general de los hechos de los castellanos en las islas y tierra firme del Mar Oceano c. műve.

A conquistádorok tetteit megörökítő krónikák és a hivatalos történetírás mellett a történetírás másik fő vonulata a gyarmati korban az egyháziak munkássága. Az Újvilágba érkező szerzetesrendek már az 1500-as évek elején kinevezték rendjük krónikását, s az egyházi tudósok olyan kiváló alkotásokat hagytak az utókorra, mint a magyar származású jezsuita, Éder Xavér Ferenc: A Mojos tartomány leírása, vagy a firenzei eredetű ferences Bernardino de Sahagun antropológiai szempontból is érdekes Historia general de las cosas de Nueva España című még kiadatlan munkája.

Az egyházi történetírók közül meg kell említenünk az ágostonrendi Antonio de Calancha nevét, aki rendjének krónikása és a XVII. század elején több évig prédikátora volt Potosiban.

Coronica moralizada del orden de San Agustin en el Peru, con sucesos ejemplares című, még a gyarmati korban kinyomtatott krónikáját Orsua y Vela rendkívül gyakran idézi, s igen nagy hatást gyakorolt a Historiára Calancha moralizáló szemlélete is. /15/

Az elbeszélő forrásoknak ismét más típusát jelentik a magán-személyek, gremiók vagy városok által összeállított "kérelmezések"/pretensiones/, amelyek a kormányzat befolyásolásának szándékával íródtak. Potosi gazdag azogueróinak érdekeit az anyaországban a város ügyvédei /procuradores/ képviselték, s a várossal kapcsolatos anyag jelentős hányadát teszik ki "Potosi kérelmei és követelései". Tipikus példája ennek az irodalomnak a Sebastian Sandoval y Guzmán által összeállított s 1643-ban Madridban kinyomtatott "Pretensiones de la Villa Imperial de Potosi" /16/

A kormányzat befolyásolásának szándékával időről-időre az azoguerók is összeállították beszámolóikat a bányászat helyzetéről, a Koronának tett szolgálataikról és követeléseikről. Juan de Ayala y Figueros "Información"-ja /1609-10/ a higany árának és az adóknak⁹ csökkentését sürgette a la plata-i királyi számvévőszéknél, s érvei között első helyen számlálja elő azokat a "jótéteményeket", amelyekkel Potosi a Koronát szolgáltatta. Az irodalomnak ehhez a típusához sorolható a Potosi történetéről fennmaradt első írás is, Luis Capoche 1585-ből származó Relación general de la Villa Imperial de Potosi-ja, amelyet Peru alkirálya számára készített. /17/ Orsua y Vela azonban nem tartozik a felsorolt csoportok egyikéhez sem, nem hivatalos történetíró, nem conquistador vagy egyházi sze-

mély, s nem is jutalom reményében sietett összeállítani krónikáját. Ahogy Lewis Hanke írja: egyszerűen egy becsületes potosi polgár volt, akit a város hanyatlása arra ösztökélt, hogy - saját mulattatására is - részletesen kikutassa azt az időszakot, amikor Potosi a spanyol birodalom legnagyobb városa és Európa csodája volt.^{/18/} A válság-élmény, mint inspiráló mozzanat egyedülálló teljesítményt eredményezett, mert miközben a hatalmas spanyol imperium minden részén - különböző szervezett formákban - folyt a történeti anyagok gyűjtése és rendszerezése, csak egyetlen városról tudunk, amely egy lakóját arra ösztönözte, hogy önként, saját elhatározásából örökítse meg a város multját, s ez Potosi.

Potosi eseményeit Orsua y Vela a város alapításától kezdve ~~beséli~~ el a Historiában, amelyet több évi anyaggyűjtés után 1705-ben kezdett el írni. Már előbb összeállította anyagának vázát a ma Anales de Potoci néven ismert munkájában.

1705-és 1708 között Arzáns megírta az elmúlt 140 esztendő történetét, majd ezt 1708 és 1720 között átdolgozta, csiszolgotta, beiktatva a közben eltelt éveket is. Az 1720-tól haláláig tartó időszakban megváltozik munkamódszere, évenként követi az eseményeket, aktuális krónikát ^{adva} Potosi egyre erősödő hanyatlásának a krónika Második Részében.

Arzáns tudatosan gyűjtötte a forrásokat munkájához.

Prologo-jában több mint negyven szerzőt jelöl meg, akik Potosiról irtak, s ő használta műveiket, köztük Peru tizennégy krónikását. Számtalanszor hivatkozik az egyházatyák munkáira is, a Második Rész elején pedig újból nagy apparátust vonultat fel műveltsége, tudós-volta bizonyítására. Forrásai között, mint

azt Gunnar Mendoza kimutatta, olyan szerzőket is felsorol, akiket sohasem olvasott, s csak másodkézből ismerte műveiket.

Orsua y Vela XVII, századi forrásai közül említést érdemel Antonio Acosta portugál szerzetes, Pedro Méndez kapitány és a költő Juan de Sobrino neve. Mindhármuk művét gyakran idézi krónikásunk, de a kutatóknak eddig még nem sikerült ezek egyetlen példányát sem megtalálni a levéltárakban. Antonio Acosta atya és a kreol Juan de Sobrino életéről sem sikerült kideríteni semmit, s így felvetődik az a gondolat, hogy esetleg Arzáns esetleg maga konstruálta ezeket a neveket, hogy rájuk hivatkozva szerezzon nagyobb hitelt művének, s kerülje el az esetleges rágalmakat. L. Hanke elveti ezt a feltevést, valószínűtlennek tartja, hogy Orsua y Vela hosszabb időn át tudatosan kialakított volna ilyen "kettős magatartást" hisz az említett szerzők már az Anales de Potosi-ban is szerepelnek.

Valószínűbbnek tartja, hogy ugyanazzal állunk szemben, mint Pedro Mendéz esetében, aki bizonyítottan valóságos személy, 1564- körül érkezett Potosiba, s 1627-ben letartóztatták és Limába vitték a vicuñák háborújában való részvétele és királyellenes összeesküvés vádja miatt. Historia de Potosi című krónikája, amelynek létezését más dokumentumok is bizonyítják, elveszett, s csak Orsua y Vela Historiájából ismerjük. /19/

Az írott források mellett nagy szerepet játszanak Orsua y Velánál a szájhagyomány /csodák, boszorkányok stb.leírása / valamint saját személyes tapasztalatai. A források kritikája általában hiányzik a Historiából. Forrásainak "hármasság eredete",

a különböző elemek keveredése felveti a krónika "szavahihetőségének" problémáját, nevezetesen azt a kérdést, hogy milyen viszonyban vannak ^{az} Orsua y Vela által leírt események a történeti valósággal. Gunnar Mendoza a Historia forráskritikai vizsgálatai során a következő megállapításra jutott:

"... Potosi eseményeinek elbeszélése a Historiában - a történeti igazsághoz való megfelelés kisebb-vagy nagyobb mértéké - nek megfelelően - az alábbi részekre osztható fel:

1./ Potosi megalapításától, 1545-től a vicuñák és baszkok háborujának előtörténetéig, a XVII. század második évtizedéig az anyag tulnyomó részben történeti-legenda jellegű /historico-legendario / és a szöveg tele van tüzdelve nem történeti jellegű elbeszélésekkel /legendákkal, hagyományokkal, mesékkel./

2./ A vicuñák és baszkok háborújától, ami 1622-ben kezdődött don Manrique de Lara érkezéséig, 1702-ig a szöveg az évek múlásának arányában kap egyre nagyobb történelmi hitelt, és folytatódik a nem történeti jellegű elbeszélések közbeiktatása.

3./ Don Diego Manrique de Lara 1702-1708 közötti kormányzásától kezdve Bartolomé Arzáns 1736-ban bekövetkezett haláláig a szöveg az aktuális események hitelt érdemlő krónikája és a nem történeti jellegű elbeszélések csaknem teljes egészében eltűnnek."/20/

Hozzá kell tennünk, hogy még a valóban történeti eseményeket elbeszélő részeket is átítatja Orsua y Vela kreol-tudata és kreol érzelmei. A XVIII. század eleji kreol szemléletet Arzáns visszavetíti a város történetének kezdetéig, megnövelve

így a kreolok jelentőségét Potosi első évtizedeinek eseményeiben is. Másrészt a krónika vizsgálata azt mutatja, hogy Orsua y Vela éppen a Mendoza által jelzett második egységtől kezdve rendkívül érdekes, sok tekintetben egyedülálló képet tár elénk Potosi társadalmi viszonyairól, különösen a fehér uralkodóosztály életéről, az egyes rétegek ellentéteiről, s egymás közti pártharcokról.

Orsua y Vela krónikája mellett elsősorban Pedro Vicente Cañete y Dominguez: Guia... de Intendencia e Provincia de Potosi-jára támaszkodunk. Cañete mint Francisco de Paula Sanz intendáns asesor-a /tanácsadója / működött Potosiban, s a bányászat és az intendencia gazdaságának szomorú állapota ösztönözte írásra. A Guia a spanyol felvilágosodás és reformkorszak szellemeiben fogant, jogászai alaposággal összeállított vitairat a bányászat rentabilizálásáért, s a provincia egyoldalú ezüst-monokulturája ellen. Bár elsősorban a XVIII. század végének problémáival foglalkozik, számos utalása fényt vet Potosi korábbi évtizedeire is.

Cañete - kreol létére - királypárti, a Korona érdekeinek védője, s így tollát lényegében vesztett ügy szolgálatába állította az Independencia előestéjén. Ám ez sem csökkenti érdemeit, hiszen korát messze megelőzte a bányászok tudatlanságának, a gazdaság elhanyagoltságának és egyoldalúságának bírálatában éppugy, mint a belső kereskedelem és a mezőgazdaság fejlesztésére tett javaslataival. /21/

Cañete ismerte Arzáns Anales....de Potosi-ját, s igen leértékelte azt. "Tudom - írja -, hogy mindenki egy hamis vagy helytelen monda alapján beszél bizonyos "historiácska" orrátlan

meséi következtében, amit így hívnak "Anales de Potosi";/22/
Ezt a "hamis tradíciót" akarja felszámolni Cañete, akinek alap-
vető forrásai között megtaláljuk a Recopilacion de las Leyes
de Indias-t, Alonso Barba Orsua y Vela előtt ismeretlen ko-
házati szakkönyvét, de gyakran idézi - akárcsak a Historia -
Calancha "Coronica moralizada"-ját is.

A Guia, amelyet szerzője a királynak és Potosi azogueróinak
ajánlott, kiadatlan maradt, akárcsak a Historia de la Villa
Imperial de Potosi egészen korunkig.

Dolgozatunk célja a XVII. század és a XVIII.század ele-
jének objektív társadalmi folyamatait és jelenségeit felvázol-
ni. A kép objektivitását azonban óhatatlanul befolyásolja
az általunk használt források jellege, elsősorban Orsua y
Vela krónikájának szemlélete.

Potosi társadalmának csak azokat az aspektusait tudjuk megkö-
zelíteni, amelyeket krónikásunk megfigyelt, s így kicsit az
ő "szemüvegén" át látjuk az ezüst városát.

III.

A Cerro és a Város

1. A Potosi ezüsbányászat főbb periódusai és a termelés globális adatai.

A perui alkirályság legjelentősebb részén, Felső - Peru-
ban, a bányák keresése, a feltárt lelőhelyek gazdagsága és ki-
aknázása lényegében meghatározta a városalapításokat, s a vá-
rosok népességét és társadalmi életét is. /1/

A legjelentősebb XVI.-XVII. századi városalapítások közvetle-
nül kapcsolódnak egy-egy nevezetes bánya megnyitásához. La Paz
/1548/ például a környék aranylelőhelyeire épült, Oruro pedig
az Uru-Uru hegyben felfedezett ezüst kiaknázására létesült
1606-ban. /2/ De olyan - nem bányász-települések életében is
mint Cochabamba vagy Santa Cruz de la Sierra meghatározó té-
nyező az ezüst és a bányászat hatása, s funkcionálisan a bá-
nyavidékhez tartoznak: Cochabambának az élelmiszer ellátásban,
Santa Cruznak pedig a határvidék védelmében, a "vad-indiánok",
elsősorban a chiriguano-k támadásainak elhárításában volt fon-
tos szerepe. Hozzá kell tennünk, hogy Alto Peru gazdag érceit
már a spanyol hódítás előtt ismerték és hasznosította az In-
ka birodalom: pl. Sepulturas-ban rézet, Chuquiagu-ban aranyat
bányásztak, s művelték a spanyolok által elsőnek feltárt e-
züsbányát, Porco-t is /3/.

A spanyolok 1538-ban ismerték meg Porco-t, s az itteni ezüst-
bányászat kézbentartására alapították La Plata városát / ké-
sőbb Chuquisaca, ma Sucre /, amely később Alto Peru adminiszt-

ratív központjává, a Charcas-i audencia székhelyévé vált.^{/4/}

Porco és más kisebb jelentőségű bányák feltárása után 1545-ben fedezték fel a potosi Cerro Rico / Gazdag Hegy / ezüstbányáit, ami R.R.Gonzales szerint " a gyarmati korszak, a Colonia legnagyobb eseménye".^{/5/}

A Cerro Rico ezüstjét a hagyomány szerint egy pásztorkodó indián fedezte fel, aki a hideg éjszakában gyújtott pász - tortüzzel véletlenül kiolvasztott egy gazdag ezüstitartalmú követ; s az indiánoktól jutott el azután a hír a spanyolokhoz. Egy másik, a felfedezéssel szintén kapcsolatos legenda arról mesél, hogy az indiánok már korábban, az Inkák idején is tudtak a kincs létezéséről, de az isteni hang figyelmeztette őket: az ezüst más gazdáé.^{/6/} A felfedezés hagyománya, bár nem pontosan tartalmazza az eseményeket, kifejezi azt az igazságot, hogy a spanyolok a leigázott őslakosság segítségének köszönhetik a terület kincseinek megismerését. Ezzel szemben a második legendában egyfajta apologetikus célzat, a spanyol önigazolás szándéka nyilvánul meg félreismerhetetlenül.

A felfedezés után, 1545 áprilisában Juan de Villaroel és Pedro Cotamito megnyitotta a Cerro Rico első bányáját. Emilio Romero, a neves perui gazdaságtörténész szerint - eltekintve a korábbi kisebb jelentőségű felfedezésektől - innen számíthatjuk a gyarmati bányászat korszakának kezdetét.^{/7/} Ez egyben egy olyan bányamonokultura nyitányát is jelzi, ami a gyarmati uralom három évszázadára meghatározta Alto Peru, a mai Bolivia sorsát.^{/8/} Az ezüstbányászat nyomán Potosi a XVI. század végére a kor egyik legnagyobb városává fejlődött, amelyhez mérhető az akkori Amerikában nincs, s Európában is csak kevés

város előzi meg.

Orsua y Vela számára Potosi felfedezése Krisztus születése és az Indiák birtokbavétele után a legfontosabb esemény: "Ez a felfedezés 53 évvel azután, hogy don Cristobal Colon felfedezte ezeket a Nyugati Indiákat, másodszor pedig 15 évvel azután, hogy don Francisco Pizarro Spanyolországból visszatért Peru meghódítására, valamint 10 / ???? / évvel Lima alapítása után történt. A világ teremtésétől számítva 5550, és Krisztus Urunk születésétől / mint azt mondtam / 1545 évet számláltak ennek a gazdag Cerronak a csodálatos felfedezéséig. Az egyházat akkor III. Pál pápa kormányozta, és a Spanyol Monarchiát / már együtt ezzel az Új Világgal / V. Károly, a nagy császár, lévén a legyőzhetetlen császár uralkodásának a legnyugodtabb éve ez..." / Ferenc francia királlyal békét kötött; a török Ázsiában háborúzott, békében hagyva Európát; a tengereken is nyugalom honolt / - " egyedül ez a Perui Királyság pusztult véres háborúban" - írja Orsua y Vela a conquistádorok közti háborúskodásra célozva. /9/

A krónika első fejezetében Arzáns így foglalja össze a Cerro és Potosi iránti rajongását és tiszteletét:

"Az igen ünnepeelt, mindenkor nevezetes, dicsőséges, nagylelkű, nemes és gazdag Potosi Városa; önmagában egy kicsiny világ; Amerika tisztessége és dicsősége, Peru központja, az Újvilág városainak és lakott helyeinek császárnője, gazdag provinciáinak királynője, az indián települések hercegnője, a kincsek és a vagyonok úrnője; fiainak jóságos és könyörületes anyja, tisztaság oszlopa, a szabadság tüköre, Ő Katolikus Felségeiknek kincstára... stb...

Uralkodót illető megszólítással fordul a Cerro felé is:

"A hirneves, mindig legnagyobb, leggazdagabb és kiapadhatatlan Cerro de Potosi: Isten hatalmának páratlan műve, a természet egyedülálló csodája.... a hegységek királya, császára a hegyeknek, hercege minden ásványoknak, ura 5000 indiánnak / akik a belsejét bányásszák /... stb.../10/

Potosi neve korán a gazdagság szinonimájává változott, s a Cerro Rico híre elhomályosította az alkirályság más bányáinak jelentőségét. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a Cerro Ricon kívül Charcas igen sok kiváló bányája is Potosi hírnevét öregbítette, mert az itteni Casa de Monedában tartották nyilván és dolgozták fel Oruro, Chichas, San Antonio de Esquilache, Berenguela de Pacajes, Cailloma, Lipez, Puno, Porco, Chayanta provinciai bányák stb. termését is./11/

Alonso A. Barba írja az Arte de los metales-ben, hogy a XVII. század első évtizedeiben különösen híres volt gazdagságáról a Lipez vidékén levő Santa Isabel del Nuevo Potosi bányája. /12/

A Cerro Rico felfedezését követő években a kibányászott érc ezüsttartalma rendkívül magas volt, Luis Capoche szerint helyenként az ötven százalékot is elérte, /13/ s így a finomításához megfelelték a bányászat első korszakában az indiánok primitív kohói, a guairá-k. Az 1550-es évek végére azonban a leggazdagabb telérek - amelyek kiaknázásához és finomításához elegendő volt a kezdetleges indián technika - kimerültek, s Potosi bányászata válságba került.

Az új fellendülést, s egyben az ezüstabányászat fénykorát 1571-től, a Medina-féle amalgamozás bevezetésétől számíthatjuk Po-

tosiban. Ez maga után vonta az ezüsttermelés hihetetlen méretű megnövekedését. E virágkorszaknak szükséges előfeltétele volt a perui Huancavelica gazdag higanybányáinak felfedezése /1563 /, és nélkülözhetetlen tartozéka az indiánokra kényszerített erőszakos munka-rendszer, a mita. A bányászat fénykora a XVII. század második harmadának kezdetéig tartott, majd kb. másfél évtizedes stagnálás után a hanyatlás korszaka következett. Ennek fő okai között kell számon tartanunk az ezüstitbányák hozamának megcsappanását, a kibányászott érc ezüstittartalmának csökkenését, illetve ezekkel a jelenségekkel párhuzamosan a higanybányászat visszaesését a huancavelicai bánya kimerülése következtében, amit még egy nagy bányaelmés is tetézt 1786-ban. Huancavelica kezdetben évi 6820 mázsa higanytermelése már a XVII. század végére 4500 mázsányira esett vissza, miközben a finomítás - éppen az érc minőségének romlása miatt - egyre több higanyt követelt.

A XVII. század közepén a kezdődő hanyatlás látszólag még nem érinti a város életét, de a hetvenes évektől kezdve, amikor a termelés csökkenése már nyilvánvaló, egyértelműen kihat Potosi társadalmára. A XVIII. században a hanyatlás már állandósult tény, amit sem a kormányzat intézkedései, sem az azoguerok erőfeszítései megállítani nem tudnak.

Az ezüsttermelés még ekkor is - bár Potosi elvesztette vezető helyét, s szerepét Mexico bányái vették át - jelentős maradt egészen a gyarmati kor végéig, olyannyira, hogy még hanyatlásában is gazdasági magját képezhette egy új, független államnak, Bolíviának. /14/

A három évszázados ezüstitbányászatra vonatkozó pontos adataink

különböző okokból / csempészet, kalózkodás, Amerikában teaurált mennyiség stb.../ nincsennek, csak becslések állnak rendelkezésünkre a termelés méreteinek érzékeltetésére.

Ezek a gyarmati kereskedelmet monopolizáló sevillai Casa de Contratación könyvein, a gyarmati adminisztráció /pl. a potosi Casa de Moneda / iratain, utazók és krónikások feljegyzésein alapulnak. Különösen a csempészet nehezíti meg a termelés pontos megközelítését. A bányászok, a királyi tisztviselők minden igyekezte és vigyázása ellenére óriási mennyiséget titkoltak el, " a csempészés valamennyi formája magas fokot ért el, és fejlett művészetté vált Potosiban". /15/

Orsua y Vela színt is nehéz lenne pontosan megállapítani, hány marco ezüstöt vittek ki regisztrálatlanul és a quinto megfizetése nélkül Buenos Airesen és más kikötőkön át Spanyolországba. Hivatkozik egy ismerősére, aki^a Tucuman - Buenos Aires út mellett lakott, s feljegyezte hány "pifia" ment keresztül a helységeken. A falu öregjeivel is konzultálva arra a megállapításra jutott, hogy 112 év alatt 80 millió marco, azaz 560 millió peso értékű ezüstöt vittek ki Buenos Aires felé. Ehhez, mondja Arzáns, még hozzá kell tennünk azt a mennyiséget, amit az indiánok és a finomítást végzők pazarolnak el, "és számbavehetetlen az, ami mint megmunkált ezüstnemű a templomok és házak ékesítésére felhasználódik"- ezek együttesen legalább akkora, ha nem nagyobb mennyiséget képviselnek, mint a quinto-nak alávetett és regisztrált ezüst." /16/

Valójában a különbségek még nagyobbak. A szakirodalom szerint a szállítmányok és illetékek alapján az itt termelt ezüstnek

csak mintegy harmadát tarthatjuk számon. /17/

Orsua y Vela részletes adatokat a termelésről ritkán közöl, megfigyelései, bár pontatlanok, érzékeltetik a hanyatlás folyamatát és XVIII. századi méreteit. Ugyanakkor törekszik a teljes termelés adatszerű bemutatására is. Számításai szerint 1705-ig 3.200 millió pesót termelt a Cerro, s az évi átlagtermelést 20 millióra becsüli. Másutt azt írja, hogy 1556 és 1719 között az azoguerók gremiója 330.000;000 pesót fizetett quinto és cobo / illeték / formájában a Koronának, s az azoguerók maguk 1.650.000.000 pesót szereztek. A város által fizetett alcabalát 80.500.036 pesóra, a királynak adott "ajándék" /donativo real /, valójában rendkívüli adó összegét pedig 20.320.032 pesóra teszi. Mint írja: a "királyi kincstár" /cajas reales / bevételei között 40.725.023 peso szerepel, mint azoknak a hivataloknak az ára, amelyeket Potosiban, s nem az Udvarban fizettek ki megvásárlóik, a tisztségviselők által fizetett media annata összege pedig 1719-ig 36.251.022 pesóra rugott. /18/

A XVIII. századi hanyatlást érzékelteti, hogy a potosi Casa de Moneda-ban a XVII. század elején, amikor a "Cronica inédita" ismeretlen, valószínűleg portugál-zsidó szerzője a városban járt évi hat-hétezer ezüstrudat öntöttek, 1727-ben már csak 949-et, 1728-ban pedig 1113-at. /19/

Orsua y Vela idézi Antonio de Acosta és Pedro Mendéz véleményét, akik szerint a XVII. század huszas éveinek végéig kibányászott ezüsből egy újabb Cerro de Potosi-t lehetne emelni, s ugyanez volt a véleménye a kor nagy metallurgistájának, Alonso A. Barbának is. /20/

Calancha a Cronica moralizad -ban ugy vélte, az ez strudakb l amelyeket Potosi Gazdag Cerro-j b l termeltek ki, hidat lehetne építeni a város és Spanyolország között. /21/ Antonio Leon Pinelo, a Consejo de Indias XVII. századi történetirója aki a bibliai Paradicsomot is Peruba képzelte, valószínűleg Calancha nyomán sz mitotta ki, hogy az ezüstből Potosi  s Madrid között 2071 mérföld hosszú, 15 k ny k széles és 4 ujjnyi vastag hidat lehetne építeni. /22/

A nagy német tud s, Humbolt szerint 1579-1736 között 647.086.365 pesóra tehető Potosi termelése. Modesto Omiste különböző szerzők véleményeit összegezve próbálta megközelíteni a termelési adatokat, és ez az eredmény is van olyan káprázatos, mint az előbb idézett krónikások termékeny képzeletében született megfogalmazások.

Sz mit sai szerint 1545 és 1834 között:

A Cerro évi  tlagtermel se: 13.485.174 peso

 ssztermel se : 3.897.215.286 peso

A Korona haszna a quintob l

 s a befolyt illetékekből : 779.444.057 peso /23/

M. Bargoallo Humboltra hivatkozva az Indiák  g sz nemesf ntermel s t próbálja összegezni / a csempészetet figyelmen kívül hagyva /. A következő képet tárja el nt Amerika 1492 és 1803 közti nemesf ntermel s ^{ének} megoszlásáról:

Nueva Espa�a /Mexico/	:	2.028.000.000	peso
Peru �s Rio de la Plata	:	2.410.200.000	peso
Nueva Granada	:	275.000.000	peso
Chile	:	138.000.000	peso

 sszesen : 4.851.200.000 peso /24/

Peru bányászata tehát, középpontban a "fénykor legfőbb városával, Potosi-val" / Hanke/ kiemelkedő helyet foglal el a gyarmati bányászat történetében egészében is.

Potosiban a Caja reales és a Casa de Moneda számadáskönyveit rendszerint április végén, május közepén zárták le a királyi tisztviselők. /25/ Az ezüstszállítmányok kb. 15 napos szárazföldi út után érkeztek meg Aricába, ahonnan hajóval folytatta útját az ezüst Lima kikötőjébe, Callao-ba /kb. nyolc nap /.

Ujabb 15-20 nap után érkezett Panama kikötőjébe, ahonnan szárazföldi úton szállították Portobeloig, s itt rakták át az anyaországból érkezett galeonokra. /26 / A spanyolok, védekezésül a holland, francia és angol kálózok ellen 1561-től kezdve évente csak két flottát küldtek az Indiákra. A Tierra Firme, a dél-amerikai kontinens felé irányított flottát, amely Portobeloban kötött ki, már 1569-től galeones-nak nevezték, megkülönböztetésül a Közép-Amerikába és Mexicoba befutó "flotta"-tól. A galeonok júliusban vagy augusztusban indultak az anyaországból, s érkezésüket összehangolták a perui ezüstszállítmányokkal is. Visszafelé a két flotta rendszerint egyesült Havanna kikötőjében, s egyetlen konvojt alkotva folytatta útját a Kanári-szigeteken keresztül Sevilleba. Háromféle nemesfémteher indult Potosiból az anyaország felé a galeonokon:

- 1./ A Koronát megillető "quinto real" /királyi ötöd /
- 2./ A koronabirtokokból és a korona jogaiból /adók, regálék, hivatalok ára / származó nemesfém mennyisége.
- 3./ Magánszemélyek, illetve az Amerikában tartózkodó kereskedők átutalásai.

Az ezüst másik fő útvonala a Buenos Aires felé vezető "csempész út", de jelentős mennyiségű ezüst irányult Chile és La Paz - Lima felé is. Potosi ezüstje jelentős részt viselt a gyarmati adminisztráció költségeiből / fedezte a kikötők erődtítési munkálatait, hozzájárult Chilében az araucánok elleni harchoz, biztosította a királyi tisztviselők fizetésének jelentős hányadát stb.../, másrészt - a város sajátos helyzetéből eredően - élénkítette az alkirályság különböző regionális egységei / Chile, Tucuman vidéke, Paraguay stb.../ és az Altiplano közötti kereskedelmet. Még a Távol-Keletre is gyakorolt némi hatást: Chilén és a Fülöp-szigeteken keresztül kb. évi negyven-ötven tonna ezüst áramlott ebben az irányban a bányászat fénykorában. /27/

Az Amerikából Európába áramló nemesfém-tömegnek a spanyol és az európai fejlődésre gyakorolt hatásával nem célunk és nem is áll módunkban foglalkozni, pusztán utalni szeretnénk néhány tendenciára.

Az Indiák felfedezése és meghódítása nyomán ^{az} Itáliára és Németalföldre támaszkodó, nagyjából négy millió négyzetkilométer kiterjedésű spanyol állam Európa egyik vezető hatalmává vált, a XVI. század a "spanyol hegemonia" kora. Gazdasági szempontból az Újvilág igazán csak az 1560-as években, II. Fülöp idején vált meghatározó erővé a spanyol monarchia számára, amikor - s ebben nem kis szerepe van Potosi, illetve Zacatecas /1546/ bányáinak - az amerikai nemesfémszállítmányok hirtelen megnövekedtek, előidézve a század második felében a pénzbőség, a "largueza" korát.

1503 és 1660 között mintegy tizenhat millió kg. ezüst és

185.000 kg. arany érkezett Sevillába. /28 / Az amerikai nemesfém évszázadokra a spanyol gazdaság tartópillérévé vált, de ugyanakkor szerkezeti torzulásának is egyik fő oka. A spanyol gazdaság már a XVI. században sem képes ellátni árucikkkel önállóan a gyarmatokat, így a kb. évi 300 tonna ezüstnek megfelelő nemesfém-tömeg nagyobb része az európai kereskedők és bankházak jövedelmét növelte, s hozzájárult a kapitalizmus születéséhez, az eredeti felhalmozás folyamatának kibontakozásához. Az olcsó és nagytömegű amerikai ezüst Európa-szerte előidézte az ún. "árforradalmat". Magában Spanyolországban a nemesfém legnagyobb része az államháztartást és a feudális uralkodó osztály fényűzését szolgálta, a gazdaság szerkezetét nem változtatta meg, és nem vált az eredeti felhalmozás részévé.

/29/. Ugyanakkor azonban jelentős szerepet játszott pl. a spanyol monarchia megnövekedett külpolitikai aktivitásában. /1517: Lepanto - a török visszaszorítása; 1580: Portugália bekebelezése; Az Armada felszerelése és veresége /1588 / az Atlantikum felé fordulást jelzi II. Fülöp politikájában stb.../

Witman Tibor feltevése szerint Alba herceg németalföldi kudarcában szerepet játszhatott a perui bányászat első válsága, amely az 1560-as években bontakozott ki, s csak az amalgamozás bevezetésével oldódott meg. Ugyanakkor tulzás lenne, ha a spanyol hanyatlás bonyolult problematikáját egyedül az amerikai ezüst- arany függvényének vélnénk, ebben a folyamatban a nemesfém nem elsődleges ok, bár katalizáló hatása kétségtelen. Alig néhány évvel II. Fülöp trónralépése után egy burgosi hivatalnok, Luis de Ortiz emlékirata már megkongatta a vészharangot az ország gazdasági és társadalmi bajai láttán: "manapság

oly nagy a munkakerülés és Spanyolország romlása, hogy minden rendű és rangú személy műhely és kereskedelem helyett Salamancába vagy az itáliai háborúba vagy az Indiákra megy, vagy írnok, vagy procurador akar lenni, mindez az állam kárára történik. /30/

A XVII. század közepéig az amerikai ezüst fékezi a spanyol hanyatlást, de 1630-40 után mind a perui, mind a mexicói szállítmányok erősen megcsappannak. / 31 /

Antony Serley angol nemes 1622 őszén mutatta be Olivares hercegnek híres értekezését, amelynek a következő - nagyon jellemző - címet adta /már Németalföld és az Armada elvesztése után /: El peso politico de todo el mundo /Az egész világ politikai súlya/.

"A mélységesen mediterrán barokk Európának ez az angol szemtanúja - spanyolul írt hat évvel Shakespeare halála után - gigantikus akciótervet vázol fel európai, sőt világméretekben. Ugyanakkor fényt vet Spanyolország erejének, sugárzó dicsőségének illúziójára és a mediterrán délibábra". / 32 /

Az amerikai ezüstszállítmányok csökkenése idején, a XVII. század középső harmadában ez a "mediterrán délibáb" egyre inkább halványul, a belső gazdasági és politikai bajok mindinkább előtűnnek - 1700 körül Spanyolország Európa "beteg embere". Bennünket azonban elsősorban az érdekel, hogy milyen hatással volt a társadalomra az ezüst a termelés helyén Potosiban, a spanyol hanyatlás problematikáját - amivel a szakirodalom bőségesen foglalkozik - csak felületesen érintettük.

2. Ezüst és demográfia

"A Cerro és Potosi Birodalmi Városa a sok hótól hideg és terméketlen.... földön helyezkedik el, és csaknem lakhatatlan változékony és rossz időjárása miatt. A Cerro felfedezése előtt nem is volt lakossága a rossz természete következtében" - írja a Potosi történetéről fennmaradt első Relación-ban Luis Capoche 1585-ben. / 1 /

"Csak az itt található kincs hatalma tette olyannyira lakhatóvá, hogy a Cerro lábánál két mérföldnyi kerületű település jöjjön létre, amelyben az emberi élet számára szükséges dolgok megtalálhatók, és bőségesebben mint Spanyolországban" - mondja Orsua y Vela is /2/, s ez a fogalmazás pontosan kifejezi, milyen tényezők hatására keletkezett a rendkívül zord éghajlatú magosfennsíkon az Indiák legnagyobb települése. A Cerro Rico valamivel magasabb 4800 méternél, s lábánál, a tengerszint felett 4146 méteres magasságban jött létre az ezüst hatására a Birodalmi Város. Éghajlata európai ember számára csak nehezen elviselhető, az évi középhőmérséklet 6 C°, s Lewis Hanke írja, hogy 59 F°-nál /15 C°/ nagyobb meleget még nem jegyeztek fel Potosiban. /3/

"A környéken havas hegyek vannak, amelyekről májustól augusztusig hideg szél fúj; a többi hónapok melegebbek, de mind hidegek és hat mérföldnyi körzetben Potosi körül a föld nem ad sem gyümölcsöt, sem lombot... /4/ ; novembertől márciusig pedig a folytonos esők, jégesők, havazások és a "dühös szelek" teszik egészségtelenné az éghajlatot - írja Canete "Kalauz"-a /5/. A mostoha időjárás és a ritka levegő ellenére is Potosi

a szerencsekeresők ezreit vonzotta a világ minden tájáról. Orsua y Vela 12 nagyobb létszámú "nemzetet" említ a fehér uralkodóosztályon belül, s megjegyzi: "nincs a világnak része, ahonnan nem jönnek emberek ebbe a Birodalmi Városba"/6/. Ezek között legszámosabbak a spanyolországi "nemzetségek" /andalúzok, kasztíliaiak, baszkok, extremaduraiak, aragóniaiak, navarraiak, manchaiak, gallegók stb.../ és az Újvilágban született spanyolok, a kreolok. Jelentős számú és gazdag réteget képviseltek még a portugálok, de mellettük szinte minden európai ország fiait is megtalálhatók kisebb számban. A spanyolországi nációkat már Potosiba érkezésükkor a szülőföldjükről magukkal hozott regionális ellentétek sokasága választotta el egymástól, hiszen magát az anyaországot is csak a XV. század végén, Amerika felfedezésének előestéjén egyesítette politikailag Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd házassága, valamint a Reconquista befejezése. Gazdasági egységről és egységes spanyol nemzettudatról nem beszélhetünk még ekkor. Az Indiákon ezekhez a középkori széttagoltságból eredő ellentétekhez újak csatlakoztak, s ezek maguk is új, konkrétabb gazdasági tartalmat nyertek Potosiban. A város lakosságának többségét azonban a nagyméretű bevándorlás ellenére is az indiánok jelentették. Ők dolgoztak a bányákban és ingeniókban, s rabszolga helyzetük ellenére is csodálattal fordultak a Cerro felé, amit kifejezően, hogy a spanyol "Monte Excelso" jelző megfelelőjét náluk is megtaláljuk: Su - maj Orko / Fennséges Hegy./

A krónikás közölte adatok szerint meszticek és négerek viszonylag kisebb számban éltek Potosiban, ám a meszticek szá-

mának kicsinységét illetően - mint arra még utalni fogunk - kétségeink vannak, a krónika valószínűleg csak a törvényesen is elismert és regisztrált meszticeket /mestizos legitimos / veszi figyelembe.

Ismeretes, hogy a XVI. század első éveitől a spanyol korona erőteljesen szabályozta az Indiákra történő kivándorlást. Nem mehettek pl. Amerikába azok, akiknek valamelyik őst az Inkvizíció megbüntette, a hagyományosan vagabund életet folytató cigányok, a zsidók, férjezetlen nők stb,... /7/

A Catalogo de los pasajeros a Indias adatai szerint 1500-tól 1560-ig mindössze 15. ezren utaztak Amerikába engedéllyel, s ehhez hozzá kell számítanunk persze a nagyarányú illegális kivándorlást. 1546-tól kezdve könnyebbé tették a kivándorlást majd II. Fülöp újból megszigorította a feltételeket.

A kivándorlók többsége férfi / ez a meszticizáció egyik fő oka /, s több mint 50 % Extremadurából és Andaluziából származott, kb. 42% Északról / baszk provinciák / és Galiciából. /8/ Charcas területén, tehát Potosiban is ezek a fő arányok érvényesülnek a XVI. században, amikor a város népességének jellemző összetétele kialakult. Tilos volt az audencia területén portugál, itáliai, holland és más külföldiek letelepedése, /9/ bár mint említettük a valóságban nem volt fogamatja ezeknek a tilalmaknak. Portugália bekebelezése /1580/ után pl. jelentős számú portugál és zsidó elem - elsősorban kereskedők, az un. perulero-k - vándorolt Alto Peru felé a Buenos-Aires-Brazília határvidékről / A portugálok neve ebben az időben a zsidó szinonimájává vált spanyol Amerikában /10/. Rosenblat becslése szerint 1570-ig Peru lakossága kb. 1.585.000-re tehető, eb-

ből 1.500.000 indián /94% /, 25.000 fehér, 40.000 "kevert".
1650-ben, a XVII. század közepén pedig - csak minimális gyarapodást mutatva - 1.600.000-re becsüli Rosenblatt a lakossá-

got. Ebből : 1.400.000 indián / 87% /

70.000 fehér / 4.3% /

40.000 mesztic / 2.5% /

90.000 néger ill.

mulatt / 6.2% /

Ide kívánczik még, hogy ugyanezen becslés szerint 1825-ben mindössze 1.400.000 egész Peru lakossága. /11/

Gustavo Adolfo Otero véleménye szerint a gyarmati kor átlagát tekintve Felső-Peru, tehát a mai Bolívia lakosságának 75%-a indián, 20%-a mesztic, /cholo/ 4% spanyol, 0,5% egyéb fehérek valamint 0,5% néger és származékai /mulatt, cuarte - ron, stb.../ /12/

Más szerzőknél találunk olyan becsléseket is, amelyek az itt idézettekkel nem egyeznek ugyan pontosan a számok tekintetében, de a tendenciákat és arányokat tekintve nem ellentétesek ezekkel.

A Historia de la Villa Imperial-t vizsgálva a következő kép tárul elénk Potosi lakosságának, elsősorban a fehér lakosság nak az alakulását illetően:

1555-ben 4000 spanyol volt a városban, s "mind nemesek" - írja kissé irónikusan Orsua y Vela.

1557-ben már 12.000, köztük azonban "csak 4000 volt jó és nemes lakos. A krónikás megjegyzése itt a vagabund elemek erősödő bevándorlására utal.

1572-ben - írja Orsua y Vela Toledo alkirály censzusára hi-

vatkozva - már 120.000 volt a lakosok száma, ideértve az indiánokat, meszticeket és négereket is. Ez az adat erősen valószínűtlennek tűnik, Potosi bányászatának ekkori állapota kizárja a népesség ilyen nagy voltát. /U.a.: Toledo-cenzus dokumentumait, amelyekre Arzáns hivatkozik eddig még nem találták meg./

Montesclaros márkí, alkirály 1610-es cenzusára hivatkozva írja a krónikás, hogy a mitára kirendelt indiánok egy részének erőszakos letelepítésével 1611-re a város lakossága 150.000-re nőtt, amit megerősít P.V. Cañete is. Lewis Hanke - más forrássokra is hivatkozva - 160.000-ben jelöli meg az akkori lakosságot. Ugyanez az adat Orsua y Velánál az 1650-es évekre vonatkozik, s a krónikás don Francisco Nestares Marinnak, az audencia akkor elnökének cenzusára támaszkodik.

A különböző adatokból kitűnik, hogy a város lakossága a bányászat fénykorában, a XVII. század első felében 120.000-160.000 között mozgott, megoszlását tekintve pedig az alábbi képet kapjuk:

- 76.000 indián a különböző provinciákból, a városba születettekkel és a mitayokkal együtt.
- 3.000 Potosiban született spanyol /kreol/ - "kicsinyek és nagyok" egyaránt.
- 35.000 kreol " az Indiák minden részéből "
- 40.000 anyaországi spanyol /chapelón/ és külföldi.
- 6.000 néger és mesztic. / a meszticék valós arányát ez a szám nem tükrözi. Meggyőzően bizonyítja ezt az is, hogy ugyanabban az időben a mindössze 7.514 lakosú La Paz-ban 414 spanyol, 6.000 indián és 1.100 mesztic élt./

A Potosiban élő fehérek száma mintegy 70 - 80.000 tehát a város legnagyobb kiterjedése idején. Ez - bár némileg ellentmond Rosenblat idézett számításainak, magasabb az ott közölt értéknél, szemléletesen mutatja, hogy az Ujvilág kislétszámú fehér lakosságának jelentős hányada koncentrált a városba. Az is fel tűnő, hogy az ezüst város nemcsak a közvetlenül Európából érkezőket szivta fel, hanem jelentős szerepet játszott az Indiák demográfiai átrendeződésében is. Az első telepesek pl. a közeli Porco és La Plata lakosaiból kerültek ki; Mexico pacifikálása után, az 1560-as években, nagy tömegben, elsősorban vagabundok áramlottak át onnan, de szerepet játszott Potosi az Antillák elnéptelenedésében is. Ugyancsak a bányaváros nevéhez fűződik a belső migrációnak egy másik eleme: az indiánok erőszakos koncentrációja a városba és a környező provinciákban a munkaerő biztosítására.

Gyökeres változás történt 1650 után, a bányászat hanyatlásának nyilvánvalóvá válásával. A demográfiai folyamat iránya a fehér lakosságnál megfordult, megerősödött az elvándorlási tendencia, bár a bevándorlás továbbra is állandó és jelentős maradt, ha nem is egyenlítette már ki az elvándorlást.

Két fő elvándorlási irány mutatható ki. A meggazdagodott fehér rétegek jelentős része visszaindult az óhajába, a szerencsevadászok többsége pedig Alto Peru és az Indiák más részein próbálta megszerezni az áhított gazdaságot. Így pl. nagy számban mentek a Potositól nem messze fekvő, a XVII. század közepén felfedezett Puno-i ezüstitűnyához, de még inkább Oruroba, ahol a bányászat virágkora egybeesett Potosi hanyatlásával. Oruro lakossága 1678-ban már elérte a 75.000 főt, s ezzel akkor Poto-

si után - a kontinens második legnépesebb városa./Buenos Aires négyezer fő, Mexico és Lima pedig nem haladja meg a harminc ezret ebben az időben /.

Az 1700-as évek elején, amikor Arzáns papírra vetette krónikája első fejezeteit, már kevesebb mint 3000 spanyol /fehér/ lakott Potosiban, s az összlakosság kb. 70.000. Igen nagy volt a fluktuáció, a krónikás szerint "az tapasztalható, hogy az idegenek - úgy Spanyolországból, mint az Indiák királyságaiból - minden évben jönnek, mások pedig elmennek egy, két vagy három évvel érkezésük után."

A XVIII. század elején ideiglenesen nőtt a lakosság, mert az indiánok tömegesen költöztek a vidéket sújtó éhínség elől a jobban ellátott Potosiba. De 1719-ben a nagy pestis tíz hónap alatt 22.000 ember - főleg indián - halálát okozta, s az utánna következő években már 56.000 alá süllyedt a lélekszám. A gyarmati kor végén pedig - Jorge de Escobedo kormányzó cenzusa szerint - mindössze 24.206 fő Potosi lakossága.^[13/]

Az adatok tanulsága szerint tehát a lakosság száma és a bányászat mindenkori állapota, "szerencséje" között világosan ki - rajzolódó párhuzam figyelhető meg, s különösen a fehér lakosság reagált érzékenyen a változásokra. A bányászat virágkorában néhány évtized alatt elérte a maximumot, majd ugyanilyen gyorsan is alá szállt a hanyatlás időszakában. Ez a nagy népességmobilitás erőteljesen befolyásolta a város társadalmi életét, különösen a XVII. századot jellemző pártharcok intenzitását.

Az indián lakosság számváltozásait ettől lényegében eltérő tendencia jellemzi Peru egész területén. Rosenblat idézett

becslése világosan jelzi ennek a tendenciának a lényegét: az indián népesség visszaszorulását az össznépességen belül a gyarmati kor három évszázadában.

Potosiban a bányászat virágkorában az indián népesség részben az erőszakos és adminisztratív koncentráció révén érte el maximumát: a bányászat nagy embertömegeket emésztett fel, a fénykorban naponta 100-150 indián lelte halálát vagy lett nyomorékká a Cerro mélyén, s ez állandó utánpótlást igényelt.

Másrészt az is hozzájárult a város indián lakosságának felduzzasztásához, hogy a bányászat átalakította Alto-Peru gazdasági életét, elsorvasztva a comunidadok mezőgazdasági termelését.

A XVII. század második felétől azonban az indián lakosság is megfogyatkozott a városban, habár csökkenését fékezte, hogy a XVIII. század elején a megismétlődő járványok és az éhínségek elől sok indián áramlott a nagyobb biztonságot ígérő Potosiba. Általánosságban megállapítható az, hogy csak Potosit véve figyelembe csálóka képet kapunk az indián népességről. Jellemző képet csakis az egész Altiplano lakosságát tekintve alkothatunk, hisz a bányászat nemcsak közvetlenül pusztította az indián népességet - s több mint egy évszázadon át ezt is elfedi a folyamatos utánpótlás -, hanem azzal is, hogy a mitától való félelem miatt az indiánok tömegesen szöktek a mitára ki nem jelölt provinciákba, vagy pedig a még meghódítatlan területekre. Természetesen nem a bányászat az egyetlen tényező, ami előidézte az indián lakosság megfogyatkozását, hozzá járultak ehhez a spanyolok által behurcolt betegségek, a szeszes italok, stb..., de itt Alto Peruban ez a döntő tényező.

Az indián lakosság állandó pusztulását legpregnansabban a mirtára kijelölt provinciák elnéptelenedése jelzi: ezekben a férfilakosság a Toledo-korszak 81.000 főjéről már 1662-re 16.000-re csökkent. /14/

3. Város a Cerro árnyékában

A spanyolok átültették az Indiákra az Ibériai-félsziget városi tradícióját. Alig egy évszázaddal Amerika felfedezése után már a virágzó városok egész sora jelezte a hódítók gyors berendezkedését; a két alkirályi székhely - Mexico és Lima - mellett már jelentős központnak számított Havanna, Caracas, Quito, La Paz, Santiago de Chile stb....is.

Ezek a városok többnyire mesterséges képződmények, egyik fő jellemzőjük, hogy a hódítók, akik az anyaországi életfeltételek pontos másának létrehozására törekedtek, már eleve városnak építették őket, mintának tekintve a kasztíliai városti - pust. Így a városok alapításában legalább olyan fontossága volt az adminisztratív elhatározásoknak, mint a gazdaság, a kereskedelem és a védelem valós szükségleteinek.

A városalapítást általában nagy ceremóniával végezték, "körültekintő vizsgálattal választották ki a helyét, a kijelölt helyre keresztet tűztek és megszerkesztették az alapító oklevelet" /1/

A városalkotásnak ettől a szabályozott módjától teljesen eltért a nagy mexicói és perui bányászközpontok - Zacatecas, Guanajuato illetve Potosi - kialakulása. Ezek létrejöttében nem a városalkotó szándék dominált, hanem a kitermelés és a

feldolgozás körülményei és szükségletei játszottak meghatározó szerepet.

A gyarmati kori Potosi várossá fejlődésében, a városképének kialakulásában és annak változásaiban három, egymástól jól elkülöníthető szakaszt figyelhetünk meg az általunk vizsgált időszakban.

Az első korszak a felfedezéstől /1545 / Toledo alkirály látogatásáig /1572 / tart, s lényegében megfelel annak a periódusnak, amit a gazdasági életben a gazdag ércek, majd a megfogyatkozásukat követő első válság időszaka jellemez. A későbbi város fő jellemzője ebben a negyedszázadban az ideiglenesség.

" A települést zürzavarosan építették azok, akik az ezüst után sóvárgástól vonzva idejöttek gazdag Cerro-ja felfedezésekor. Mind azt hitték, hogy gazdagsága - hasonlóan más bányákéhoz - nem lesz állandó, amely okból semmivel sem törődtek kevesebbet mint a településsel. Mindegyik ott helyszkedett el, ahol akart."

/2/- írja Cañete, s ez a megállapítás egyben magyarázza a korai évtizedeket jellemző ideiglenesség okát: a bánya gyors ki-

merülésétől való félelem munkált a telepesekben; ugyanilyen okok játszottak közre abban is, hogy a mexicói Zacatecas városát két hegy között, szűk vízmosásos völgyben hozták létre. /3/

A La Platából és Porcoból idevándorló első bányászok ideiglenes szállásul kezdetben a közeli Cantumarca indián pueblo kunyhóit foglalták el, majd ezt követően - hogy a kemény hideg ellen védekezni tudjanak - tizenhét hónap alatt több mint 2500 házat építettek a tizennégy ezerre szaporodó spanyol és indián lakosság számára, s mint Orsua y Vela írja: "nagy sietséggel amely ok miatt nagyon rosszul formált lett a város és az utcák

oly szűkek, hogy csak utcácska / callejon / nevet lehetett nekik adni.../4/ A házak építésére a spanyolok a közeli völgyek indián lakosságát kényszerítették, s az erőszak kiváltotta a bennszülöttek ellenállását, amelynek megtörése több mint ötven áldozatot követelt - " ez volt az első vér, ami Potosiban folyt". 5/

A hirtelen fejlődésnek induló település életében jelentős állomás 1548, amikor a ferencesek, a városban megtelepülő első szerzetesrend kolostorát és egyszerű templomát kezdik építeni. 1550-ben már fel is szentelték, bár teljesen csak 1552-re készült el az egyhajós építmény, a város első temploma. 1555-ben már három újabb templom is állt a San Francisco mellett: a San Lorenzo / amely hosszú időn át a város fő-székesegyháza, később egyike az indiánok templomainak / a Nuestra Señora de las Mercedes, s az első indiánok számára épített templom, a Santa Barbara. Az egyházi építkezések gyorsasága is szemlélteti a település fejlődésének dinamikáját ebben az időben. Sietve és olcsó anyagokból építkeztek, ennek fő okát Luis Capoché, a Relacion general...szerzője, aki tanúja volt Potosi első évtizedeinek, abban látja, hogy lakosai még ekkor is csak ideiglenes szállásnak tekintették, amit bármikor és veszteség nélkül el lehet hagyni, ha az ezüsthózzam csökkenni kezdene. /6/

Bár Orsua y Vela, aki szerint V. Károly 1547-ben írta alá Ulmban a város alapító levelét, kezdettől fogva, mint Villa Imperial-ról / Birodalmi Város / beszélt Potosiról, valójában ez az anarchikus bányáskonglomerátum, amelyet egyetlen cél - az ezüst minél gyorsabb kiaknázása - hozott létre, nem

éri el az első évtizedekben a városi szintet, 1559-ig csak bányavidék / asiento minas de Potosi / néven említik a királyi iratok, s 1561-ig önálló kormányzata sincs, közvetlenül a la plata-i / Chuquisaca / cabildo fennhatósága alatt állott. Az 1560-1570 közötti depressziós fázis, amit a négy fő tellér kimerülése, illetve a finomítási módszerek válsága idézett elő, átmenetileg megapasztotta a lakosságot és visszavetette a település fejlődését; sokan költöztek vissza ebben az időben La Platába.^{17/}

A válság végét Toledo alkirály reformjai jelzik, amelyek új lendületet adtak a bányászatnak, s egyben Potosi kiépülésének és várossá fejlődésének döntő korszaka is "Peru Szolón"jának látogatásával vette kezdetét. Oropesa gróf második fia, Francisco de Toledo /1515-1582 /, aki 1569 és 1581 között volt Peru alkirálya a legenergikusabb, a frissen meghódított gyarmatbirodalom megszervezéséért és stabilizálásáért leg többet tevő alkirályok közé tartozott. A "perui Szolón" - ahogy már a krónikások nevezték - rendkívül szerteágazó tevékenységgel járult hozzá az alkirályság megszilárdításához: 1569-től kezdve két éven át vizitálta személyesen Perut, felállította Limában az Inkvizíciót, bevezette az indián cabildok rendszerét, megalapította Cochabamba és Tarija / Villa de Oropesa / városát, s befejezte a terület pacifikálását: 1579-ben kétezer spanyol és indián segédcsoportok bevetésével megsemmisítette az indián állam maradványait, elfogta és kivégeztette a Cuzco környéki Vilcabamba hegységbe visszahúzódtott Tupac Amarut, az utolsó Inkát.

Fontosságukat tekintve vetekszenek ezekkel az intézkedé-

sekkel, azok a reformok, amelyek révén megújította Potosi bányászatát és szilárd kereteket hozott létre nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi élet számára is a bányászvárosban. E reformok nyomán nyerte el Potosi a XVII.-XVIII.századra jellemző arculatát, s fejlődött igazi várossá.

E reformok fő vonásai a következőkben összegezhetők:

1./ Toledo alkirály 1572 végén /novemberben /érkezett Potosiba, s első útja a bányákhoz vezetett. Személyesen ellenőrizte azok állapotát, s a krónikus munkaerőhiány megszüntetésére intézményesítette a mitát, miután egy bányászgyűlésen meghallgatta a vállalkozók panaszait.

2./ Az amalgamozás bevezetésével, a vizgyűjtő tavaik és az indigenokat vízzel ellátó Ribera megépítésével kialakította az ezüstoffeldolgozásnak az egész gyarmati korban lényegében változatlan technikáját. Ide tartozik az is, hogy az ingeniók építéséhez jelentős kedvezményeket adott Potosi bányászainak / biztosította az építésükhöz szükséges anyagokat - elsősorban a nagy távolságról ideszállított fa olcsóságát kell itt megemlítenünk -/. Megszervezte a higanyellátást oly módon, hogy a perui Huancavelica higanybányájának termelését elsősorban Potosi szolgálatába állította. A két város a közvetlen összekapcsolódás révén mintegy tengelyévé vált az alkirályság gazdasági életének. A bányászattal kapcsolatos rendelkezéseit híres Ordenanza-ja / Rendelete / foglalta össze, amely egészen a XVIII. század utolsó harmadáig érvényben volt kisebb módosításokkal, csak a Bourbon reformkor kísérelte meg újólág átfogóan szabályozni a bányászatot. /A bányászattal kapcsolatos intézkedéseinek hatására a későbbiekben még kitérünk./

3./ A gazdaság reorganizálásával kapcsolatos intézkedésekkel szoros összhangba vannak Toledonak a városra vonatkozó reformjai. Ekkora már bizonyossá vált, hogy a Cerro Rico gyors kimerülésétől nem kell tartani, sőt a bányászati reform nyomán ebben az időben kezdődik Potosi virágkora. Toledo mind-ezek tudatában megkísérelte a rendezetlenség felszámolását, a város képének átformálását, a kasztíliai várostípus utólagos kialakítását Potosiban. Lebontatta az első években lázas sietséggel épült házakat, új utcákat és tereket alakított ki, s a központban kijelölte a jellegzetes főteret, a Plaza de Regocijo-t. Nevéhez fűződik a Pénzverőház, a Casa de Moneda megalapítása /1575/, építtetett egy új templomot a Cerrón, új kórházat alapított a bányászatban megbetegedett indiánok számára, amihez - nem ok nélkül - nagy temetőt is kijelöltek a mitayóknak. Ezek az építkezések párhuzamosan haladtak a nagy vízgyűjtő tavak ásatásával, s a várost átszelő Ribera de Veracruz de Potosi építésével, s együttesen eredményezték Potosi jellegzetes, a gyarmati Amerika más városaitól eltérő arculatát. /8/

A bányászat ekkor kezdődő reneszánsza kifejeződött abban is, hogy megsokasodtak a városban a középületek. Felépült a Cabildo székháza, 1575-re pedig készen állt az új Főszékes - egyház, az Iglesia Matriz is a Regocijo téren. Az egyházi építkezések megszaporodása a város gazdaságának és gyors fejlődésének természetes velejárója ezekben az évtizedekben. 1580-1590 között készült el pl. a jezsuiták Kollégiuma és temploma, 1631-ben pedig befejezték a város legnagyobb templomának, a San Agustin-nak az építését. Már 1591-ben az indi-

én parókiák egész sora működött Potosiban: San Lorenzo, Santa Barbara, San Bernardo, Nuestra Señora de Copacabana, San Benito, Santiago, San Pedro stb... A XVII. század végén, amikor az egyház két évszázados terjeszkedési folyamata lezárult, mintegy 80 különböző nagyságú templom és kápolna, négy kolostor, két zárda és hat beaterios de indias / indián lánynevelő intézet / hirdette az egyház hatalmát Potosiban. /9/

A Plaza de Regocijo 1636-ban nyerte el végleges alakját, amikor eredeti nagyságának felére csökkentették, felépítették a corregidorok rezidenciáját, mellé az új börtönt. Itt a tér körül kapott helyet az Iglesia Matriz, a Casa de Moneda, az Ayuntamiento épülete, a Casa Real és az irnokok tiendái / Boltjai /. A XVIII. század második felében ezekhez még a Szent Károly Bank / Real Banco de San Carlos / csatlakozott, amelyet egy bérelt házban helyeztek el. /10/

A XVIII. század elején, amikor Orsua y Vela írni kezdte Historiáját 16.000 " kis és nagy ház" volt a városban, /11/ amelynek 594 utcájából a krónikás szerint 268-at laktak többségükben fehérek a fénykorban. Három nagy tér szolgált a városi élet központjául, s tizenegy híd ivelt át a Riberán, amely uralta a város képét a fénykor 132 ingeniójával. /12/

A település mélyebben feküdt, mint a Riberát vízzel ellátó tavak, s ennek következtében bővelkedett forrásokban. Arzáns egy helyen 1200 forrást / "kutat" / említ, s híradása szerint az 1700-as évek elején 290 falikut és kifolyó volt a különböző tereken, utcában és házakban, amelyek távol estek a forrásokban gazdag Ttio barrio / külváros /-tól. /13/

P.V. Cañete "Kalauz"-a veti fel, hogy jobb lett volna a fá -

ból készített vízvezetékek helyett olcsóbb és tartósabb ólom csöveket alkalmazni. /14/

" A városban nem voltak ligetek sem kellemes kertek, hanem volt nyolc vívóház, ahol megtanulták az öldöklés módját" , tizennégy tánciskola és harminhat kártyaház, ahol éjjel-nappal folyt a játék. /15/

Az ezüst-város nem tartozott az Indiák kulturális centrumai közé. Egyetemen a közeli La Plata rendelkezett, de Orsua y Vela krónikájából úgy tűnik, hogy a potosiak nem különösebben érdeklődtek a tudományok iránt. Ez alól csak a leggazdagabb azogüero családoknál találunk kivételt, jól jövedelmező papi állások reményében a "másodszülöttek" egy része megismerkedett a magasabb műveltséggel, bár műveltség és papi állás sem járt fölöttelenül együtt egy olyan társadalomban, ahol a jelentős egyházi állások elnyerését leginkább adományok és alapítványok szolgálták.

Kivételt a színház képez Potosiban. Orsua y Vela szerint már 1555-től kezdve előadtak komédiákat és a középkori misztériumjátékokhoz hasonló darabokat, amelyekben a keresztény és az indián /Inka / mitológia számos eleme keveredett, s minimum 1616-tól kezdve létezett egy állandó épület, a Gran Coliseo, ahol a belépti díjat kettőtől ötven pesoig terjedtek a XVII. században. / 16/

Az egészségügy és az köztisztaság alacsony színvonalat a hatalmasra duzzadt várost a középkor városaival rokonítja. Potosi két kórháza elsősorban és csaknem kizárólagosan a bányákban és ingeniókban szerencsétlenül járt indiánok ellátására szolgált. A Hospital Real-t már 1555-ben felállították,

a San Juan de Dios alapítása pedig Toledo alkirály nevéhez fűződik.

1597-ből származik Baltasar Ramíñez Relación-ja, aki tiz é - vig volt a Hospital adminisztrátora, s leírja, hogy az épület "alacsony és szegényes" mint a legtöbb Potosiban, mert a nagy hideg és a még nagyobb költségek miatt nincsennek sem magas sem nagyon tágas épületek./17/

Egy 1603-as leírás pedig arról tudósít, hogy a kórháznak rendszerint több mint száz betege volt, patika, orvos, kirurgus, borbély, ápoló és sok néger és indián szolgáló is tartozott hozzá./18/

A harmadik jelentős szakasz Potosi fejlődésében a XVII-XVIII. század fordulóján kezdődött, s José de Mesa és Teresa Gisbert szerencsés kifejezésével a város "monumentális rekonstrukciónak" nevezhetjük ezt a folyamatot./19/

A XVI.-XVII. század építményeit - mint ezt említettük - a sietőség és az olcsó építőanyagok használata jellemezte. A város legnagyobb gazdagsága idején, a XVII. század közepén egyetlen év alatt építették fel a Jerusalehen nevű templomot.

Épülete eredetileg rancho / tanya / volt, amit előbb kápolná- nak használtak, majd 1657-ben kibővítették és átalakították templomnak. Így érthető, hogy már a század végére használhatatlanná vált./20/ Orsua y Vela Historia-jának jellemző részei ebből a szempontból a XVII. század két utolsó évtizedét, illetve a XVIII. század első harmadát bemutató fejezetek, melyekben a krónikás gyakran számol be " leromlott egyházak"-ról ; az esőzések hatására összedőlt középületekről és lakóházak-

ról./21/

A XVIII. század kezdetén meginduló " monumentális rekonstrukció"-t csak a gazdasági-bányászati hanyatlás tükrében érthetjük meg.Potosi " szerencséje" ezekben az évtizedekben egyre rosszabbá vált, a bányák hozamának megcsappanása mellett ezt egy szemmellátható tény is érzékeltette: az 1690-es évektől kezdődően egész sor gazdaságtalanul működő ingeniót állítottak le a Riberán.

Ebbe az általános képbe illesztve némileg ellentmondásosnak tűnhet ez az ujjaépítési folyamat, amelynek eredményeképpen minden megelőzőnél pompásabb templomok és középületek jöttek létre, építészetileg ez a város fénykora.

Valójában nincs ellentmondás.A hanyatlás ellenére Potosi sokat őrzött meg régi fényéből és gazdagságából, s a leggazdagabb családoknak továbbra is módjukban állt nagy adományokkal támogatni az egyházi építkezéseket./José de Quiros azoguero pl. 40.000 pesót adott a jezsuita templom ujjaépítéséhez./22/ Másrészt az általános " elszegényedési folyamat" közepette ezeken az építkezéseken az egyház hatalmas vagyonának egy töredékét fektette be, s az egyházi vagyont nem érintette az elszegényedés, maximum akkumulációja lassult le.

1704-ben - ugyancsak J.de Quiros adományából - új kápolnát kapott az ágostonrendiek kolostora,1707-ben befejezték a jezsuita templom építését. 1721-ben fejeződött be a "mónicas", az ágostonrendi apácák új templomának építése, amelyet a kor másik híres azoguero-ja Martín de Echevarria 30.000 pesóval támogatott.Felújították a San Sebastian /1725 / és a San Lorenzo /1728 / parókiák épületét. Tizenkilenc évig,1702-től 1725-

ig tartott a San Francisco templom ujjaépítése, amelyen volt hónap, amikor 100-150 peon is dolgozott a mesterek mellett. Elkészülte után a város legimpozánsabb egyházi építménye, s a költségek között 119.000 peso "alamizsna" is szerepet játszott.
/23/

Művészi szempontból a legértékesebb a XVIII. század konstrukciói között az Iglesia de Belén, amely leginkább magán viseli a sajátos Alto Peru-i ultra-barokk, az ún. "potosi stilus" jegyeit. A kor építészei közül említésre méltó a malagai születésű José Lopez de Arango / vagy Durango / neve, valamint a kreol Bernardo de Rojas, aki a legnagyobb hatást gyakorolta Potosi XVIII. századi építészetére. /24/ A világi építészet legkiemelkedőbb XVIII. századi alkotása az új Casa de Moneda, amelyet 1753-ban fejeztek be, szürke gránitból készült épület ma a potosi Sociedad Geografica y de Historia otthona. /25/

Egészében véve a gyarmati kor Potosi-ja - a nagy gazdagság ellenére - kevés szép és maradandó épülettel büszkélkedhetett. Concolorcorvo, aki a XVIII. század hetvenes éveiben a Buenos Aires-től Limáig vezető úton kalauzolta a "vak vándorokat" azt írja többek között Potosiról:

"Annyi gazdagság ellenére, nincs ebben a Városban egy nagy - szerű épület a jelenlegi Casa de Moneda kivételével, amelyet a Király építtetett és ami valóban pompás..." /26/

Potosi bajainak tudós értékelője, P.V. Cañete pedig így vélekedik a Guiá-ban:

"Azon helyek közül, amelyeket a mita-indiánok és más lakosok - akik eltávoztak, vagy nem hagytak családot, vagy ha hagytak az olyan szegény, hogy nincs semmi ereje - elfoglaltak, némelyek lakatlanul és üresen találtatnak, és a többiek pedig leomlott

és sivár falakkal, amelyek csak emlékezésre szolgálnak a szomorú emlékezetnek, hogy milyen volt ez a hatalmas Város." /27/

Végezetül szólni kell még a Birodalmi Város két olyan jellegzetességéről, amelyek nélkül az ezüstváros társadalmi élete nem értékelhető reálisan, s amelyek közvetlenül is rányomták bélyegüket a gyarmati kor társadalmi folyamataira.

A XVI.-XVIII. századi Potosi két nagy részre tagolódott.

A fehérek városrészére, és az ettől délre elterülő rancheriá-ra, az indiánok Potosijára, amely a Cerro oldalától a Riberáig húzódott / Orsua y Vela szerint éppen ezért az indiánok jobb helyen laknak - nincsenek kitéve az áradásoknak annyira mint a fehérek. /28/

A spanyol városrész egyik meghatározó jellegzetessége, hogy a letelepedésben is kifejeződött az a regionalizmus, amit mint anyaországi örökséget hoztak magukkal a bevándorlók, lokálisan is elhatárolódtak egymástól a különböző "nemzetségek".

Orsua y Vela ezt úgy írja le, hogy 1548-ban, amikor a kormánzatnak sikerült végleg pacifikálni a területet, s befejeződött a konkisztádorok közötti " guerra civil", Potosiban a pizarrista Alonso de Urbina által lerombolt házak újjáépítésekkor

"külön városnegyedek jelöltek ki a nemzetségeknek, akik abban az időben ott jelen voltak, - ezek az andaluzok, extremaduraiak, baszkok, portugálok, peruiak, mexikóiak; - és így egy nevezetes és nemes republica lett, amelyet Villa Imperial-nak kezdtek nevezni." /29/

Igy például a kasztíliaiak és az andaluzok a városközpont, a későbbi Regocijo tér környékén telepedtek le; külön utcájuk volt a portugáloknak stb... /30/

Ez a területi elkülönülés, amely jelentős szerepet játszott a

XVII. századi ellenségeskedésekben, csak a város hanyatló korszakában oldódott fel valamelyest.

A fehér városrésztől lényegesen különbözött szűk és kanyargós utcáival, szalmatetős, vályogfalú viskóival az indiánok városa, a rancheria. Lakossága nagy vonalakban két részre osztható: egyrészt az állandóan Potosiban élő, letelepült indiánokra, másrészt a bányamunkára kirendelt mitayókra, akik periódikusan cserélődtek, és az indián negyed külső szélein nyertek elhelyezést, közel a bányákhoz. /31/

Az indiánok nyomorúságos körülményeit Orsua y Vela így írja le: "Ez az indián település forma nélküli...és minden házban, amit rancho-nak hívnak, 20 vagy 30 indián él egy olyan kicsiny lakásban, amelyben csak egy ágy, tűzhely és 8-10 korsó az italuknak - amit a legjobb helyen tartanak - fér el. /32/

A fehér és az indián városrész elkülönítését Toledo alkirály rendelte el a Ribera megépítésekor. /33/

A különválasztás, az indiánok szeparálásának megkísérlése a spanyol politika általános törekvése volt a gyarmati korszak kezdetétől fogva, s csak a XVIII. század végén oldották fel a szeparációs törvényeket, így az elkülönítést Potosi esetében sem magyarázza a Ribera építése. A Korona politikáját és a törvényhozást az a - kezdetől fogva létező - dualizmus magyarázza, ami a "Republica de indios" és a "Republica de españoles" megkülönböztetésében fejeződött ki. Az elkülönítést részben védelmi- biztonsági okok / indián lázadásoktól való félelem /, részben pedig gazdasági érvek magyarázzák. A Korona féltékenyen vigyázta, hogy a fejenkénti adóra kötelezett indiánok száma lehetőleg ne, vagy minél kisebb arányban csökkenjen.

Éppen ezért minden eszközzel felléptek a meszticizáció ellen, ami növelte a rebellis elemek számát és csökkentette az adózókét.

Másrészt Las Casas fellépése után tért hódított az a nézet, hogy a spanyolok "rossz példát" mutatnak az indiánoknak, éppen ezért tiltották - s a tilalom éle a vagabundok ellen irányult, akik " az indiánok között indián módra élnek" -, hogy a fehérek együtt lakjanak az indiánokkal. Ezek a törvények, tilalmak gyakorlatilag nem érték el céljukat, holt betüvé váltak az Indiákon.

Bár a szeparációs törvények nem tudtak gátat vetni a meszticizációnak, a rancheria intézményét - ha más néven is - az Indiák valamennyi fontos városában megtaláljuk. Mexico városában például négy barrio-t jelöltek ki az indiánok számára, Limában 1568 körül egy reducción-ból nőtt ki a fallal körülvett indián városrész, amelyet éjszakára bezártak / innen kapta a nevét is: El Cercado /, hogy a meszticek és a fehér köznép ne háborgassa az indiánokat. A vidék esetében a spanyol szeparációs törvények általában jobban megvalósultak. Utalunk itt a szerte Dél-Amerikában létrehozott reducción-ok rendszerére, amelyeknek lényegében megfeleltek a városok külön indián negyedek és amelyek kísérleti telepe éppen Peru volt, az első reducciónokat Toledo alkirály állította fel.

A spanyol szeparációs törekvések nem járatlan utat kezdtek az Indiákon, megvoltak az előképei az Ibériai félszigeten - írja a svéd Magnus Mörner. Tapasztalataikat abból az elkülönülésből szerezték, amely a középkori spanyol városokat jellemezte, ahol szintén külön negyedekben kellett élniök a zsidóknak, móroknak

IV.

Az ezüst társadalomformáló hatása

1.

A gazdaság szerkezete. Tulajdon és munkaerő

Potosi gazdasága és társadalma - mint arra már utaltunk-
egyetlen tényezőn, a Cerro Ricóból kibányászott ezüstön ala-
pult. A gyarmati korszak három évszázadában a bányászok át-
meg átfurták a hegy oldalát az ezüst után kutatva. Orsua y
Vela 1500 bányalejáratot, Cañete - a XVIII. század utolsó har-
madában - már 5000 bányalejáratot említ, de az utóbbiakból már
csak száz vezetett működő fejtésekhez.^{/1/} A XVII. század kö-
zepén, amikor Potosi dicsősége tetőpontján állott, a kisebb
fejtések mellett - mint Orsua y Vela írja - nyolcvan nagyho-
zamu, "kiváló bánya" működött Potosiban a Cerróban, s a kör-
nyéken még számos kisebb-nagyobb ezüstlelőhelyet tartottak
nyilván, tiz bányából pedig aranyat hoztak a felszínre.^{/2/}

Az ezüstabányászat és feldolgozás mint gazdasági alap nem-
csak általánosságban volt meghatározója Potosi társadalmának,
hanem - éppen a gazdaság monokultura / monoproducción/- jelle-
géből következően - közvetlenül is a legfőbb társadalomformáló
erővé vált. Arra kell itt gondolnunk, hogy a bányászvárosban lé-
nyegében az ezüst alakította ki a társadalom döntő pólusait, az
ezüstabányászathoz -és feldolgozáshoz való viszony, a gazdasági

szervezetben betöltött szerep, ha nem is abszolút értelemben, de mégis döntő módon határozta meg az egyének társadalmi helyzetét, condición-ját.

Szükséges tehát a gazdasági élet, a gazdasági szerkezet vizsgálata, nem a gazdaság- vagy technikatörténet nézőpontjából, hanem éppen e sajátos funkció, a társadalomformáló szerep oldaláról megközelítve.

A./ Bányászat - feldolgozás - azoguerók:

Mint ahogy a földek, a bányák is a Korona tulajdonát képezték a Conquista jogán.

Az első időszakban, közvetlenül Amerika felfedezése után, a törvényhozás minden bányát a király számára rezervált, kivéve azokat, amelyeket speciális szerződések /concesión / alapján magánszemélyek aknázhattak ki.

1504-től kezdve változott a Korona álláspontja. Bárki szabadon művelhette az általa felfedezett bányát, s a kitermelt érték ötödét /quinto / kellett befizetnie a Kincstárnak, sőt kivételes esetekben - pl. közvetlenül a felfedezés után - csak tizedét. A XVI. század közepén ismét módosult a bányászati politika. Ekkor élesen megkülönböztették az uralkodó illetve az alattvalók bányáit a " minas ricas" o de nacion" - minas de Su Majestad " / Őfelsége bányái / és az " ordinarios" /közönségesek / kategóriáiban. A só és a higanybányászat mindig is közvetlenül a Korona ellenőrzése alatt állt, de akkor Toledo alkirály Ordenanza-i elrendelték azt is, hogy minden ezüstlelőhelyen a leggazdagabb telért Őfelsége javára kell fenntartani.

Az ezüstbányászattal kapcsolatos törvényhozás kisebb-nagyobb ellentmondásait az 1680-ban kiadott Recopilación de Leyes de

las Indias küszöbölte ki, amely már nem beszél öfelsége bányáiról, s megengedi, hogy bárki szabadon kiaknázhasson bányákat a quintó és az illeték /cobo / fizetésének kötelezettsége mellett. Lényegében a törvényhozás a gyakorlatot szentesítette ezzel, ami a legkorábbi időktől kezdve a Koronával kötött hosszútávú szerződések / concesiones perpetuos / rendszerén és a quitón alapult még a közvetlenül koronabirtokként nyilvántartott bányák - mint pl. Huancavelica - esetében is.^{/3/}

Ilyen concesión birtokában nyitotta meg Potosi első tárnáit Juan de Villarcoel és Pedro Cotamito is 1545-ben.

A szerződéssel bányaművelésre jogot szerzők, az un. concesionariók száma a XVI. század nyolcvanas éveiben Capoche szerint aki hosszú listákon sorolja fel a bányászatban érdekeltet, 577 volt a Cerróban. A Cronica inedita...szerzője, aki a XVII. század második évtizedében járt Potosiban arról ír, hogy "több mint négyszázan vannak azok az urak, akik veta-val rendelkeznek ebben a bányában."^{/4/} Vazquez de Espinoza szerzetes, aki az 1620-as években volt a városban, azt írja, hogy Potosi spanyol lakosai közül négyezren foglalkoznak bányászattal, kereskedelemmel és más üzletekkel, s rajtuk kívül sok alacsonyabb rangú fehér is található a bányavárosban, "akiket ebben a királyságban tiszteletreméltó katonáknak neveznek, és az igazság az, hogy sokan ezek közül elvetemült emberek"...^{/5/}

A város összlakosságához, de még a fehér lakossághoz viszonyítva is, meglehetősen kicsiny a bányával rendelkezők száma a XVII. század elején, s a későbbi évtizedekben ez a kör méginkább szűkült.

Származásukra és társadalmi helyzetükre nézve a concesionáriók

vegyes képet mutatnak. Elsősorban spanyolok érdekeltek a kiaknázásban, de mellettük portugálokat, németeket és Itáliából származókat is találunk; a világiak mellett egyes egyházi személyiségek is érdekelve voltak, de találkozunk concesio-nal bíró özvegyekkel és "előkelő indiánok"-kal is.

A bányászatban birtokosként érdekelt indiánok speciális helyzetet foglaltak el. Általában mint a bányák felfedezői jutottak concesionhoz, ám az indiánok által felfedezett bányákat spanyol gazdáik regisztráltatták, társként a szolgálatukban álló indiánnal. Az indiánt azonban az esetek többségében hamarosan kiszorította birtokából a spanyol társtulajdonos, általában úgy, hogy csekély összegért megvette vagy mondvacsinált perrel megszerezte jogait.^{/6/}

Toledo rendeletei ugyanakkor tiltották, hogy a Cerro felügyeletét ellátó bírák, / alcades de mina, veedores /, a város corregidora, a fizetett közhivatalnokok / pl. az írások /, a szerzetesrendek és tagjaik stb... bányával rendelkezzenek, ám kivételt jelentett itt is a maguk vagy családjuk által felfedezett bánya. Ugyancsak tiltották, hogy a bányák mayordomo-i és főbányászai saját érdekeltséggel rendelkezzenek gazdájuk tárnája közelében ezer láb távolságon belül.^{/7/}

A bányászat igazi urai a XVII.-XVIII. századi Potosiban az azoguerók. Számuk jóval kisebb, mint a concesiónnal rendelkezőké, s bár pontos adatokat forrásaink nem tartalmaznak, nagyjából - egészében nyolcvan- százra tehető az azoguerók maximális létszáma még a város legvirágzóbb évtizedeiben is. A potosi azogueria gazdasági és társadalmi súlyának megértéséhez a kulcsot az ezüstfeldolgozás technikája szolgáltatja. Említettük,

hogy Toledo alkirály reformjai előtt a finomítás az indiánok kezdetleges alacsony-kohóin, a guairá-kon /vagy huayra/ alapult. Különböző szerzők nagyjából hatezerre teszik a guairák számát, amelyek a Cerro oldalában és a közeli dombokon ahol az állandó erős szél kedvező feltételeket teremtett működésükhöz, a hicho nevű fű segítségével égették ki a magas ezüstartalmú ércet.^{/8/} Az indián technikának megfelelően az első három évtizedben a finomítást jórészt indián vállalkozók végezték, az első hornillos de viento-k gazdái Porcoból települtek át. A bányatulajdonosokkal kötött szerződések alapján dolgoztak, kohóik csak bizonyos ércfajták /plata blanca, negrilla / finomítására voltak alkalmasak, s igen nagy veszteséggel olvasztották az ezüstöt : egy olyan ércből, ami 400 marca-t tartalmazott csak kétszázat tudtak kinyerni - írja Orsua y Vela.^{/9/}

Toledo alkirály rendelete nyomán az 1570-es évektől kezdve alkalmazták a higanyt / azogue / az érc finomítására.

A higany bevezetése, amit az alkirálynak a bányászok nemcsekély ellenállását letörve sikerült elérni, teljesen átalakította Potosi életét.

Potosiban, s az Indiákon általában a Bartolome de Medina által kifejlesztett amalgamozást, az un. "hideg amalgamozást" alkalmazták csekély módosítással.

Ennek a patio-módszernek is nevezett eljárásnak a fő fázisai a következők:

- 1./ az érc összevázása és megörlése
- 2./ a megörölt ércből több mázsányi halmazok /patiók/ kialakítása.

tása.

- 3./ a patiók sóval keverése és nedvesítése
- 4./ rézsulfát és vasoxid hozzáadása
- 5./ higanyozás /10-12 font egy 20-30 mázsányi patióhoz./
- 6./ keverés és taposás több héten át
- 7./ mosás, ennek segítségével az ezüstamalgám vagy pella kiválasztása
- 8./ cipők, cukorsüveg alakú piñák formálása a víz kisajtolásával. / 1 piña kb. 100 marco ezüstöt tartalmazott/
- 9./ higanytelenítés lepárlás útján
- 10./öntés /ezt a Casa de Monedában végezték az ezüst minősítése után. /10/

Ez a technika egy sajátos gazdasági szervezetet hozott létre: a feldolgozás központjai az ingenió-k lettek, ahol a döntő munkafolyamatokat, mindenekelőtt a vízlerőre alapozott őrlést és a higanyozást végezték. A hidraulikus érczúzók megalkotása a város vízszegény területén kolosszális társadalmi erőfeszítés eredménye, s elképzelhetetlen lett volna a nagy tömegben rendelkezésre álló és gyakorlatilag ingyenes indián munkaerő nélkül, az eredmény pedig a gyarmati bányászat történetében egy szinte egyedülálló technikai apparátus. / Zacatecas hasonlóan vízszegény területén pl. a szárazmalmok voltak többségben. /11/ Az első ingeniókat még^a Potositól mintegy két mérföldre fekvő Tarapaya-ban, a Cayara folyón létesítették, s 1574-ben kezdtek működni a krónika szerint. /12/ Az oda- vissza szállítás mintegy kétezer lámát igényelt, egy-egy láma 4-5 arroba / 46-57 kg./ terhet bírt el. A szállítás tetemesen felduzzasztotta a költségeket, ezért Toledo rendelkezése a leggazdagabb bányászok "felajánlották", hogy nagy tavakat ásatnak az esővíz felfogására ,

valamint építenek egy csatornát - a Riberát -, amely az érozókat működteti. /13/

Toledo száz ingenió építését rendelte el, s 1574 decemberében 66 mester és 200 beosztott spanyol irányításával 4000 indián peon kezdett a Ribera és az ingeniók megépítéséhez, a tavakat pedig 6000 indián ásta. /14/

1580-ban már 48 ingenió működött Potosiban és 22 Tarapayában, miközben a guairák száma hatról kettőezerre esett vissza. /15/

1608-ra teljesen kiépültek a mesterséges tavak, s mintegy 130-140 ingenió működött a csaknem négy mérföld hosszú kanyargó Riberán. Az ekkor 32 kisebb-nagyobb tóból, amelyek becslések szerint 5-6 millió tonna vizet tudtak tárolni, és az ingeniókból álló technikai bázis megépítése 2.000.000 peso-ba került az azogueróknak. /16/

1626. március 15-én a legnagyobb viaszűjtő, a Caricari /vagy San Ildefonso / laguna előidézte "Potosi második romlását" /Orsua y Vela / A víz áttörte a zsillipeket, s a Ribera rombadöntötte az ingeniók többségét / Canete szerint felét, Orsua y Vela pedig egyenesen 125 elpusztult ingenióról beszél, összedöntött 400 házat és nyolcszáz /?/ indián ranchót, s igen sokan életüket veszítették az áradásban. Az anyagi kárt egyesek négy, mások nyolc-tíz millió pesóra becsülték. /17/

A csapást a gazdaság gyorsan kiheverte. Részben az újonnan felfedezett bányák hozama, részben pedig a városba érkező árucikkekre kivetett új adó eredményeképp 1633-ban már ismét 132 ingenió dolgozott. /18/

Egy-egy ingenió általában 50-80 indiánt foglalkoztatott, akik egy beneficiador és egy mayordomo irányításával végezték a

munkát; az ingenió értékét annyi pesóra tartották, ahány indiánt foglalkoztatott. /19/

A XVII. század végéig Potosi összehasonlíthatatlanul több higanyt használt el a finomításához, mint a többi amerikai bányája. A feldolgozás sajátos technikája és méretei, valamint az a körülmény, hogy az ingeniók és bányák többsége ugyanazon családok kezében összpontosult eredményezte, hogy Potosiban az azogüero-nak kezdték nevezni a bányavállalkozókat, míg az Indiák más részein minero vagy dueño de minas a nevük. /20/

Természetesen nem minden bányavállalkozó azogüero is egyben. Ismeretes például a fletamento rendszere, amikor az azogüero csak feldolgozta a kisebb, ingenióval nem rendelkező concesionariók ércét. /21/

Másrészt - bár a feldolgozás döntő részét az azogüerók ellenőrizték - Potosi egész történetében találkozunk az un. trapiche-ro-kkal, akik lovak vagy öszvérek mozgatta "szárazmalomban" /trapiche/ végezték az érczúzást, nemritkán az illegális bányászat termékeit finomítva. 1580-ban 30, 1654-ben; 48 ilyen trapiche működött Orsua y Vela szerint. /22/

Mindez azonban nem mond ellent annak, hogy az egész bányászat döntő hányadának ellenőrzése egy szűk réteg kezében összpontosult a XVII- XVIII. századi Potosiban.

Az ingeniók a bányákhoz hasonlóan legvégső fokon szintén a Korona tulajdonát képezték, az azogüerók csak hosszabb- rövidebb ideig bérelték ezeket a feldolgozó "műhelyeket". Vállal-

kozásuk rentabilitását a bányák hozamán túl, nagymértékben meghatározta a felhasznált anyagok, a só, a fa és mindennekelőtt a higany ára, amelyek megállapítása a Korona monopóliu-

ma volt, sőt mindezek elosztását is a cajas reales hivatalnokai végezték. A kincstár ellenőrzést gyakorolt a munkaerő és a víz elosztása, valamint a kötelező ezüstbeváltás révén is, bár ez utóbbi hatékonyságát a csempészet megkérdőjelezi.

Következésképpen a potosi azogueria története egyben a vállalkozók és a királyi tisztviselők közötti állandó harc története is. Ebben a küzdelemben az azoguerók már korán megalapították a maguk érdekvédelmi szervezetét, a Real Gremio-t.

A gremio - amely egyben vallási testület /cofradia / is volt - és üléseit a San Agustin templomban tartotta - felállítását Orsua y Vela szerint már Toledo alkirály elrendelte, s mint írja, 1578-ban egy fiestán a gremio nagyven tagja ütközött meg a királyi tisztviselők csapatával egy harci játék alkalmával. /23/ Valójában nehezen tisztázható, hogy a XVI. század utolsó harmadában volt-e már szerepe a gremio~~knak~~. Bizonyos azonban, hogy alapszabályát - amely a spanyol céh /gremio /-szabályok mintájára készült - Montesclaros márkí, alkirály 1611-ben hagyta jóvá. /24/ " Az azoguerok nevezetes gremiójának", ahogy Arzáns rendszerint említi, fizetett ügyvédek /procuradores / voltak Madridban illetve az alkirály udvarában, a helyi tisztviselők és az audencia előtt pedig a tagok közül választott küldöttek /diputados/ képviselték, akiket évente választottak.

A Cronica inedita ismeretlen szerzője szerint a XVII. század második évtizedében több mint hatvan tagja volt a gremio~~knak~~. Orsua y Vela Historiája szerint 1711-13 között 33 azoguero tartozott a gremióba, majd másutt ismét azt írja, hogy harmincan vannak a gremio urai. A XVIII. század végén - írja - Witt-

man Tibor - a bányászat döntő részének ellenőrzése 15-20 család kezében összpontosult, s ez a kép - csekély módosításokkal - érvényes a korábbi időszakra is.^{/25/}

Jellemző példa lehet erre az, amit Orsua y Vela nyomán a Quirogaokról, az egyik legnagyobb azoguero dinasztiáról tudunk:

Antonio Lopez de Quiroga, a XVII. század egyik leggazdagabb azogueroja mint szegény gellego /galíciai / érkezett Potosiba 1648-ban. Kezdetben kis üzlete volt a kereskedők utcájában, amit "jó emberek" segítségével nyitott, majd feleségül vette Boveda ezüstkereskedő lányát. Apósa halála után felhagyott a kereskedelemmel és azoguero lett a Riberán. Nyolc ingeniót birtokolt és Potosin kívül érdekelt volt Lápez, Oruro és Puno bányáiban is, vagyona egy részét pedig állattenyésztő estanciák és gabonatermelő haciendák vásárlására fordította.

A spanyol kormányzat általában tiltotta, hogy egy személy 12 bányánál többet birtokoljon, a Quiroga típusú gazdag azoguerok esetében, akik időnként 50.000 peso "ajándékot" tudtak az alkirálynak adni, ez a korlátozás nem érvényesült. "Ilymódon ez az alattvaló egyedül hasznosabb volt a király és az állam számára, mint harminc vagy negyven más, kevésbé tehetős."^{/26/}

Antonio Lopez de Quiroga gazdagságát több mint kétezer indián termelte hetente, s arra a mérhetetlen dolyfőre, ami az azoguero arisztokráciát jellemezte példa lehet a Historia egyik epizódja, amelyben Orsua y Vela - Quiroga és Conde de Lemos alkirály találkozását beszéli el. Az azoguero beszélgetés közben megkérdezte, mennyit költ hetente az alkirály. Négy-ötszáz pesot válaszolta Conde de Lamos, mire Quiroga a krónikás szerint megjegyezte, hogy ő csak faggyura ennyit költ, amit a bá-

nyáiban világításra felhasználnak.

1699-ben bekövetkezett haláláig csak quito fejében 23.000.000 pesot fizetett a kincstárnak, örökösei pedig a krónika szerint több mint 115.000.000 pesót örököltek .

A család a XVIII. század első évtizedeiben is gyakori szereplője a Historiának, s történetében a bányászati válság következményeként jelentkező "elszegényesedés" a nagy vagyonok összeházasodásával párosult. A Quiroga dinasztia egyik ágán pl. Lorenza de Quiroga / A.L. Quiroga lánya / Santiago de Ortega gazdag azogueroval kötött házasságot; leányuk Antónia de Ortega a Kasztiliából bevándorolt Juan de Velasco azogüero felesége lett, aki háromszor volt a város alcajdéja. A familia utolsó tagja, akit a krónika még név szerint említ, kettőjük gyermeke, Bernabé Antonio de Ortega y Velasco, a dinasztia-alapító dédunokája és Arzáns tanítványa, már csak négy ingeniót örökölt. A vagyon jelentős része szétforgácsolódott a XVIII. század harmadik évtizedére. /27/

A XVII.-XVIII. század fordulójának másik nevezetes azogüerója a kreol José de Quiros, aki - Quirogához hasonlóan - szegénysorból küzdötte fel magát. Kezdetben Francisco de Lemos azogüero beneficiadora volt, majd a várostól három mérföldre fekvő Chalviri bányáját már közösen aknázták ki. Társa halála után feleségül vette annak özvegyét, kifizette tartozásait a kincstárnak / 30.000 peso /. A Cerro leghíresebb bányáján, az Amoladerán kívül érdekelt volt a csaknem ötven mérföldre fekvő Sorocaya bányáiban is. Csak 1692-1704 között 400.500 peso quintót fizetett, s ugyanebben az időben 15.000 peso donativo-t /ajándékot / is adott a királynak. Legidősebb fia, az apa fog-

lalkozását folytatta, s egy azogüero felesége lett a leánya is. Orsua y Vela kiemeli Quiros rendkívüli könyörületességét. Minden héten 100 peso alamizsnát osztott a szegényeknek, s 1721-ben bekövetkezett haláláig mintegy 75.000 pesot költött az egyházra adományok és építkezések formájában. Ezt a nagy bőkezűséget részben az is magyarázza, hogy Quiros két fia papi pályára lépett, jelentős egyházi méltóságokat viseltek, s egyben a legbiztosabb az " elszegényedésnek " legkevésbé kitett területen segítették a család érdekeinek érvényesülését. /28/

Az azogüerók ugyanis, annak ellenére, hogy óriási vagyonokat szereztek és koncentráltak egy-egy család kezébe, állandó pénzzavarral küszködtek. Az " árforradalom " Potosiban sokkal inkább éreztette hatását mint az anyaországban, s a bányászattal kapcsolatos kincstári monopóliumok következtében a vállalkozók örökösen hátralekban voltak a cajas reales-szel szemben. Az állandó eladósodás kifejezi az azogüerók gazdagságának bizonytalan voltát, a nerviózus pontot csaknem mindig a higany ára jelentette.

" A higanynak - írja Canete - sohasem volt Peruban törvények által kijelölt ára ", megszabásában mindenkor a Korona pénzügyi helyzete és érdekei döntöttek. /29/

Toledo idején egy quintal higany 84 pesóba került.

1645-1655 között 102 pesóra emelték, 1720-1744 között - többszöri változás után - nagyjából ismét ennyi /102 peso 5 real/, 1744-től leszállították 92 peso 1 réalra stb...

A higany árából származó adósság már 1629-re 1.811.459 pesóra nőtt. /30/ A királyi tisztviselők vagyonelkobzással, az örökségek lefoglalásával, a higany, víz stb... ellátás leállításával

próbálták az azoguerókat hátralékaik kiegyenlítésére serkenteni. Másrészt időről-időre elengedték az adóságok egy részét, ezek azonban állandóan ujratermelődtek. 1703-ban pl. 900.000 peso volt a bányavállalkozók tartozása a kincstárnak. Az azoguerók felhasználták azokat a kiváltságokat is, amelyeket V. Károlytól és II. Fülöptől kaptak - pl. akkor is el kell látni őket higannyal, ha adósak; hátralékaik ellenére is viselhetnek hivatalt stb... -, de ezek érvényesítése, főleg az 1700-as évektől kezdve, mind nehezebbé vált.

Az azoguerók és a cajas reales tisztviselőinek állandó kötélu húzása a hitel és a mozgatható tőke hiányára vezethető vissza.

A bányászoknak gyakran templomi alapítványok / obras pias / segítségéhez kellett folyamodniuk a pénzügyi nehézségek áthidalására, ez az egyik magyarázata az általuk tett negyszámú alapítványnak is. /Egy másik ok, hogy leányaik nevelését és özvegyeik eltartását is rendszerint ilyen alapítványok segítségével biztosították./

Még gyakoribb, hogy a távolsági kereskedelem kézbentartóitól kényszerültek kölcsönöket felvenni, vagy pedig társultak a kereskedőkkel. Az uzsora következtében a XVII-XVIII. századi ezüstmányászat hasznát jelentős mértékben a madridi és sevillai kereskedőcéhek, valamint a velük kapcsolatban álló potosi ezüstkereskedők fölözték le.^{/31/} A Korona csak a XVIII. század második felében ismerte fel, hogy a bányászat hanyatlásának feltartóztatására szükséges a hitellel való ellátás rendszeresítése tétele. 1779-ben államosították a Szent Károly Bankot, ami az azoguerók gremiója által a bányászat támogatására 1747-ben létrehozott társaságból nőtt ki. Feladata az ezüstbeváltás és

a hitelnyújtás lett, a hanyatlás megállítására azonban ez az intézkedés akkor már kevésnek bizonyult.^{/32/}

A gazdasági élet stabilitásának hiányából következik, hogy az azoguerók elsősorban a minél gyorsabb meggazdagodásra törekedtek, a technikai fejlesztést elhanyagolták.

A bányákban már az 1590-es évektől, a tárnák mélyüklésével párhuzamosan, visszatérő és az egész gyarmati korban megoldatlan probléma a víztelenítés.^{/33/}

Orsua y Vela, aki számos XVIII. század eleji kísérletről beszámol, elmondja, hogy 1721-ben egy francia mérnök próbálta meg elvezetni a Descubridora bányában felgyülemlett vizet, amelyen már bárkával is lehetett közlekedni. A vállalkozás nem sikerült és a francia - jelentős adósságot hagyva maga után - megszökött a városból.^{/34/} Nem járt több sikerrel a Korona később jött kísérlete sem, amikor 1772-ben - évtizedes technikai viták után - belefogtak a Real Socavón elnevezésű vízlevezető tárna építésébe. A vállalkozás tetemes pénzt emésztett fel, majd minden eredmény nélkül félbemaradt.

Az ezüstkiválasztás technikája is csak keveset haladt előre a gyarmati korban. A XVII-XVIII. századot az egyre nehezebb finomítási feltételek és a növekvő követelmények ellenére a stagnálás, sőt az Európában - többek között Selmesbányán - kidolgozott új eljárásokhoz képest a visszaesés jellemzi.

Ez pedig természetesen gátolta, hogy az egyre soványabbá váló érceket maximálisan kiaknázzák.

Az ingeniörök beneficiádorai / finomítói / általában a hagyományos, a XVI. században meghonosított eljárásokat követték. P.V. Cañete a hanyatlás okait kutatva "tudatlan emberek"-nek neve-

zi őket, akiknek nincs más próbájuk a szakértelemről, mint három-négy év gyakorlat, amit magukhoz hasonló tudatlanoktól tanultak; nem ismerik a fémek természetét és azért csak egyetlen módszert képesek alkalmazni; alig tudnak olvasni, nem ismerik az aritmetikát, s így még egyszerű számításokat sem tudnak elvégezni. /35/

Cañete alapján vélekedhetnénk úgy is, hogy ez az állapot csak a XVIII. század utolsó harmadára jellemző.

Az azoguerók és beneficiadorok tudatlanságát, szakértelmük hiányosságait azonban már a bányászat fénykorában felveti Alonso Alvaro Barba atya, *Arte de los metales* című könyve, amelyet a tudós pap 1637-ben fejezett be Potosiban. A könyvet, amely a XVII. század bányászati és kohászati ismeretei nagyszabású összefoglalása, nem csekély mértékben az azoguerók és beneficiadorok tudatlansága inspirálta, akik - írja Barba - nem ismerik fel a meddőt, s nem tudják mikor kell hornót /kohót / és mikor az amalgamozást alkalmazni. Illusztrációként leírja, hogy Lipezben tanácsot adott egy bányásznak, aki higannyal 4-5 pesót hozott ki olyan ércből, amelyből ő kohó /horno castellano/ alkalmazásával 900 pesót. "Nem elegendő a jó szokások használata és vizsgálja, ha hiányzik a mesterség ismerete..."

Barba Lipezben végezte első vizsgálatait, ismerte Oruro bányáit s 1617-24 között mint a potosi San Bernardo templom papja / ide a charcasi audencia egyik oídora, Juan de Lizaruzu, aki támogatta kísérleteit, helyeztette át/ a Cerro Rico érceit tanulmányozta. A XVII. századi Latin-Amerikának ez a nagy metallurgistája teoretikus nézeteiben még sok alkimista vonást hordoz, szerinte az alkimisták neve csak a tudatlanok előtt gyü-

lőletes, de a gyakorlatot tekintve ugyanazon utat követi a metallurgia területén, mint a modern kémia megalapítói, sik-
rasszáll a tudományos módszerek és a kísérletezés mellett. A
bolíviai Enrique Finot nem minden jog nélkül emeli ki, hogy
Barba husz évvel Paracelsus halála után született, s kortársa
Francis Bacon-nak és Van Helmontnak, a modern kémia egyik elő-
futárának. Az *Arte de los metales* első ízben 1640-ben jelent
meg Madridban. 1675-ben, 1680-ban, 1729-ben és 1768-ban újabb
spanyol kiadások következtek. Már 1674-ben lefordították an-
golra, 1676-ban megjelent németül és 1675-ben olaszul. *Agricola
De Re Metalica* /1566/ című munkája mellett a legismertebb
kohászati szakkönyv a XVII- XVIII. századi Nyugat-Európában.
A könyv részletesen foglalkozik a különböző fémek /arany, ezüst,
vas, réz / és sók előfordulásaival / hogyan ismerhetők fel stb./
és jellemző tulajdonságaikkal. Felsorolja az Alto Peru hegyei-
ben előforduló érceteket, valamint tárgyalja a különböző fémko-
hászati és finomítási eljárásokat. Barba nevéhez fűződik az a-
malgámozás egyetlen jelentős módosítása is. Hideg amalgámozás
helyett az állandó melegítést javasolja, hogy a pella hamarabb
kiváljon. Módszere - sok más, a technika tökéletesítésére szol-
gáló javaslatával együtt - nem került bevezetésre Potosiban.
Az *Arte de los metales* igazi értékeit csak a kohászatban, bá-
nyászatban jártas technikátörténész tudná (~~meg~~) feltárni /erre
tudomásunk szerint eddig nem került sor /, ezért nem célunk itt
részletes technikátörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni.
Mindössze két körülményre szeretnénk a figyelmet ráirányítani,
amelyek kötelességünkkel teszik, hogy Potosi történetével kap-
csolatban szót ejtsünk Alonso A. Barbáról.

Egyrészt " A fémek művészete..." szinte az egyetlen önálló szellemi teljesítmény, amely potosi bányászat talejából kinőtt, s annak problémáit szakszerűen tárgyalja.

Másrészt, s ez sem mellékes, Barba munkája Potosi legzavarosabb korszakában, a vicuñák háborújának idején született, amikor a kísérletező papot nemcsak kezdetleges eszközei, hanem a guerra civil eseményei is hátráltatták munkájában. /36/

B./ A MUNKAERŐ PROBLÉMÁI:

A gyarmati bányászatnak kulcskérdése a munkaerő.

" A bennszülött lakosság kiirtása, rabszolgaságba döntése és bányákba kényszerítése" tette lehetővé, hogy a gyarmatosítók okosabban mint az alchimisták a semmiből csináljon^{ak} aranyat.

/Marx/

Potosi történetének első évtizedeiben a munkaerő ellátásnak nincsenek szervezett keretei, az indiánok bányába hurcolásának jogialapja az erőszak. A bányászok változatos eszközöket alkalmaztak a munkáskéz biztosítására, nagy területeket átkutattak alkalmas bennszülöttek után, mert a közeli völgyek indiánjai, akik nem bírták Potosi magaslati klímáját, ezrével pusztultak az első években a Cerróban. Joggal vélte úgy Domingo de Santo Tomas dominikánus szerzetes, aki mint Las Casasnak, az "indiánok atyjá"-nak tanítványa 1550-ben jelentésben számolt be a Consejo de Indiasnak az őslakosság állapotáról, hogy Potosi a "pokol szája " / uñ boca de infierno/, amely éveken át az ártatlan bennszülöttek ezreit nyelte el.

Andrés Hurtado de Mendoza alkirály például elrendelte 1559-ben, hogy minden halálra vagy száműzetésre ítélt indiánt az ítélet

végrehajtása helyett Potosiba kell küldeni.

Szervezett keretek híján azonban az ellátás még így is akadózott, s ezért Toledo alkirály elrendelte az Inka korában használatos közmunkarendszer, a mita bevezetését és kiterjesztését. A mita bevezetését hosszabb teológiai viták után II. Fülöp 1578-ban hagyta jóvá, s léte körül az egész gyarmati korban hatalmas viták dúltak, s mindmáig polarizáló szerepe van a spanyol gyarmati korszak megítélésében. A "fekete legenda", a spanyolokat egyoldalúan elítélő álláspont képviselőinek egyik leghatásosabb érve, míg a hivatalos spanyol történetírás és a leyenda blanca képviselői főként a törvények magyarázatából kiindulva - csökkenteni próbálják a bennszülöttekre gyakorolt káros hatásának jelentőségét.

A "rózsaszínű legenda" multszázadi híveinek közlése alapján a következőket írja a mitáról Marczali Henrik Nagy Képes Világ - története:

" Minden elnyomás elkerülésére pontosan ki volt szabva a robot.. Mexicóban száz jobbágy közt csak négyet, Peruban pedig a lakosságnak csak egy hetedét lehetett robotra beszólitani. Bányamunkára csak azokat lehetett kényszeríteni, akik közel laktak az akmához. Ott, ahol a foglalkozás megszokott és jövedelmező volt, nem is volt hiány a munkáskézben. Előfordult, hogy Potosiban ezrével tódultak a munkára nem köteles peruiak is, és hogy a robotolók tovább dolgoztak, mint elő volt írva."/37/

Bár időnként még ma is kísért ez a szemlélet/Salvador Madarriaga munkáiban vagy F. Moráles Pedrón Historia Universal-jában is találkozunk hasonló tétélekkel/ma már számos a mita valóságos helyét és szerepét feltáró tanulmány létezik. Magyarul Wittman

Tibor munkái adnak általános szempontokat. Pablo Macera perui történész gondos elemzése pedig rámutat, hogy a bányamita mellett alkalmazták a mita más formáit is, különösen a mezőgazdaságban, a perui haciendákon volt nagy jelentősége még a mitának, de találkozunk városi munkát végző mitayokkal is.^{/38/} A legsúlyosabb azonban kétségtelenül a bányamita. Potosin kívül Huancavelica, Castrovirreina, Cailloma, Carabaya, Laicacota stb....bányáiban alkalmaztak mitayokat,^{/39/} mégis: a mita sz indiánok és a nagyvilág tudatában egyaránt főként Potosi nevével forrott össze. Történetéről még összefoglalni is nehéz lenne részletesen azt, amit Orsua y Vela elénk tár a Historia de la Villa Imperial de Potosiban, itt csak néhány jellemzőjét kíséreljük meg összefoglalni.

Toledo rendeletei alapján - a klimatikus sajátosságokat is figyelembe véve - 16 provinciát jelöltek ki Potosi munkaerő-szükségletének biztosítására.^{/40/}

Cuzco vidékétől az "alsó provinciák"-ig, Tarija és Tomina vidékéig terjedt az a mintegy 120-150 mérföldes körzet, ahonnan a 18 és 50 év közötti férfilakosság hetedrésze évenként köteles volt a Birodalmi Városba menni és ott a bányákban és az ingeniókban dolgozni. /Toledo idejében és a bányászat virágkorában ez 13.500-15.000 indiánt érintett évente/.^{/41/}

A mitayók három, egyenként 4500-5000 fős turnusban dolgoztak, s bár egy hét munkát két hét pihenés követett, s így az évi munka nem haladta meg a négy hónapot, a gyakori bányamunkások, a hideg, a szilikózis és a higanymérgezés óriási pusztulást okozott az indiánok között. Vannak akik 5-8 millióra becsülik a gyarmati bányászat évszázadaiban Potosiban elpusztult indiánok számát, s a XVII. század közepéig naponta 100-150-re tehető

a bányákban és az ingeniókban megrokkant vagy elhalálozott bennszülöttek száma.^{/42/} Potosi az indiánok temetőjévé vált és Orsua y Vela krónikája arról tanúskodik, hogy pueblójuk valóban úgy tekintette a városba menő mitayokat, mint akik utolsó útjukra indulnak. Halotti muzsikávak bucsuztatták őket, s a szerző szerint siralmas cantilénáik tartalma a következő; "Megyünk Potosiba a királyt szolgálni, ahol nekünk az ő nevében ezek a kegyetlen spanyolok parancsolnak, de ha Őfelsége nem volna oly távol, hallaná panaszainkat és megszénná könnyeinket."^{/43/} Emlegettük, hogy a mita következtében gyorsan fogyott Alto Peru lakossága. Cañete - aki szerint ebben a járványok és a menekülés játszott döntő szerepet - írja, hogy két memorial, melyeket 1602-ben terjesztettek III. Fülöp elé, arra hívta fel a király figyelmét, hogy egyes helyeken már csak fele, vagy harmada található a Toledo-kori lakosságnak.^{/44/}

Ezek a változások időről-időre szükségessé tették a mita felülvizsgálását és ujrakiosztását.

A XVII. század elején a helyzet még kedvező:

1601-ben 12.630

1618-ban 12.792

1622_24 13.982

1633-ban 12.387 indián dolgozott Potosiban^{/45/}

A XVII. század közepétől azonban a mitayok száma rohamosan csökkenni kezdett. Már 1642-ben egy vita során - amely az audencia elnöke és az indiánokkal rosszul bánó azoguerók közt robbant ki - a vállalkozók egyik érve az, hogy a hajdani 4200 helyett csak 2600 indián jut egy turnusra.^{/46/}

1678-ben érte el először a mélypontot a mita, amikor az egész

évben összesen 1674 /?/ indián jött a provinciákból /47 /
Duque de la Palata / Melchor de Navarra y Rocafull, 1681-1689/
alkirály 1688-ban elrendelte Alto Peru lakosságának számbavé-
telét, s a census alapján 33.422 indiánnak kellett volna részt
venni a mitában. Könnyítésül elrendelték, hogy a bányamunkát
végzők a következő évben mentesülnek a tributo fizetésének kö-
telezettsége alól. /48/

Ez a kijelölés / entero / irreális volt, ezért Conde de Monclova
/Melchor Portocarrero Lasso de la Vega 1689-1705 / alkirály
1692-ben ennek a mennyiségnek csak a hetedrészét, évi 4.101
indiánt kötelezett bányamunkára. A valóságban még ennyien sem
teljesítették a mitát. Orsua y Vela 1692-öt leírva - s ezt az
időszakot már személyes tapasztalataiból ismerte - megjegyzi ,
hogy a hajdani 5000 indián helyett alig jött 700. /49/

A XVII. században tovább hanyatlott a mita, bár éppen Arzáns
életének utolsó évtizedében az azoguerók óriási erőfeszítések-
kel próbálták helyreállítani. 1633-ban például 4367 /?/ indián
volt kijelölve, de közülük csak 650 jött a városba. /50/

A szökéseken és az indiánok pusztulásán túl jelentős szerepet
játszott a mita csökkenésében az a küzdelem, amely a XVII. szá-
zad közepétől az azoguerók és a mita eltörlését sürgető papok,
provincia corregidorok, indián casiquék között bontakozott ki.
A mita ellenes támadások humanitárius indiánvédő szándékokon
túl, elsősorban abból az aggodalomból táplálkoztak, amelyek az
egyház képviselőiben a tized, az állami hivatalnokokban pedig
a tributo csökkenése nyomán támadtak, az adózók számának csök-
kenése aktivizálta a mita ellenes erőket.

Először 1659-ben tett a kormányzat komolyabb kísérletet a mita

csökkentésére, a reform gyakorlati irányítása Francisco de la Cruz, Santa Marta püspökének kezében volt. A kísérlet megbukott az azoguerok^{K/}ellenállásán, akik érveiket "Peru gazdag érceiről" kezdetű folyamodványukban tárták az alkirály és az Indiák Tanácsa elé, ügyük mellett felsorakoztatták a mitából hasznot húzó casiquék egy részét is, majd amikor sem személyes tárgyalások, sem ajándékok nem állították el a püspököt reformjavaslataitól / a mita felére csökkentését szorgalmazta /, az azoguerok bérgyilkosok segítségével némitották el kellemetlen ellenfelüket, aki éppen a városban tartózkodott.

/51/ Mégis, 1660-tól egy nagyszabású kampány bontakozott ki a bányamunka szigorának enyhítésére. 1662-ben Juan de Padilla szerzetes juttatott el terjedelmes emlékiratot a hatóságokhoz, 1663-ban Gabriel Fernandez Cuarachi casique, aki mint az egyik mita-provincia indián előljárója maga is hasznot húzott a mitából, állított össze több száz oldalas beszámolót a bányamunka ellen. 1669-ben "Potosi mitájáról és információk a casiquéktól..." címmel került dokumentum a hatóságok elé, s nagyjából ebben az időben született Nicolas del Campo y Larrinaga Memorial Apologetico, historico, juridico y politico... contra el repartimiento de indios, que intraduja en Potosi"... című munkája. /52/

A mita ellenes információknak a felsoroltak csak töredékét jelentik, s mindez odavezetett, hogy Conde de Lemos /Pedro Fernandez de Castro / alkirály 1670-ben összehívott egy teológusokból és jogászokból álló juntát a kérdés megvitatására s tanácsukra felfüggesztette a mitát és elmozdította hivatalából az intézkedésekkel szembeforduló don Luis Antonio de

Oviedo y Herrerát, Potosi corregedorát. A kialakult válságot, amit Potosiban az intézkedés okozott, az alkirály halála oldotta meg. 1672 januárjában királyi rendelet állította vissza a mitát, s a corregidort is visszahelyezte állásába.^{/53/}

Ujabb veszély fenyegette az azoguerókat a század utolsó évtizedében, amikor Conde de Monclova alkirály a mita teljes eltörlése mellett tört lándzsát. Potosiban a város corregidora, don Pedro Luis Enriquez /Conde de Canillas / volt az alkirály fő támasza, ő állt a reformot sürgető papok, cassiquók élére./1692/ Orsua y Vela krónikájából világosan kiderül, hogy ebben az időben az azogueróknál is rendkívül erőteljesen bontakozott ki a mita reformjának követelése - ellenkező előjellel.

Uj repartimientót, a bányászat mindinkább érezhető válságának ellensúlyozására a mita eredeti visszaállítását követelték.

Ugy vélték, Conde de Canillas - akárcsak elődei - mellettük áll, s ezért 30.000 pesot gyűjtöttek a reform ügyében Limába utazó corregidornak - a kedvező eredmény segítésére.

Az alkirály azonban a várt "jó intézkedések" helyett csökkentette a mitayók számát, rendelkezései nyomán abbahagyták a termelést 14 gazdaságtalanul termelő bányában és elnéptelenedett 30 ingenio. Monclova azt is elrendelte, hogy a mitából hiányzó vagy megszökött indiánok után a comunidad csak heti 3 pesot tartozik fizetni, s nem hetet mint korábban.

Az indiánok gögjét, - írja a krónikás - ezek az intézkedések annyira megnövelték, hogy éjszakánként kirabolták az ingeniókat, s a rablásból fizették a heti 3 pesót.

A városba visszatérő Conde de Canillas ellen felzúdultak az azoguerók és a közvélemény is - úgy vélték a corregidor alá-

rulta Potosi érdekeit. Változás azonban csak a XVIII-század elején /54/, Monclova halála után következett, amikor előtérbe kerültek a mita fenntartását és helyreállítását sürgető erők. Az azoguerók érvei / mitayók nélkül nem tudnak elegendő ezüstöt adni az Armadának és adósságaikat sem képesek törleszteni / összetalálkoztak a hanyatló monarchiának azzal a törekvésével, hogy az örökösödési háború költségeit, s általában az európai terheket az amerikai nemesfémekkel ellensúlyozzák. Ennek a politikának a szellemében 1708-1713 között, s azután a huszas években több kísérlet történt a mitayók számának növelésére. Hozzá kell tennünk, hogy 1736-ig /Orsua y Vela haláláig / az azoguerók többszörv azt a módszert alkalmazták s helyi királyi tisztviselők ellen, hogy leállították a bányákban a termelést. Ezzel a módszerrel sikerült engedményeket kicsikarni mind a higannyal, mind a mitával kapcsolatos vitákban. /pl. 1706-ban; 1715-ben és 1728-ban./ /55/

A mita ellenes támadások továbbra sem szüntek meg - a legnevezetesebb közülük Juan Jorge és Antonio de Ulloa; Noticias secretas de America... című, az uralkodó számára készült műve - de erejüket veszítették, s változásokat elérni nem tudtak. /56/

A mitára rendelés módszerei - írja M. Padrón - "nagyon egyszerűek" voltak. Az érintett falvak indián előljárói két hónappal a határidő előtt megkapták, hogy a comunidad hány embert tartozik a mitára küldeni. A létszám alapján kijelölték a neveket, s ez a lista a provinciák corregidorain keresztül Potosiba jutott, ahonnan mita-kapitányok mentek a pueblókba számbevenni és összegyűjteni a kijelölteket. Aki nem akart mitára menni, megválthatta magát - ha tudta - pénzzel, s helyette a

a mita-kapitány önként jelentkezőt toborzott ezen a pénzen / minga /^{57/} Az indiánt elkísérte Potosiba a családja is, a mita tehát rendkívül nagy tömegeket mozgató meg, s tartott ellenőrzés alatt állandóan / évi nagyven- ötvenezer főt / , véleményünk szerint ez az egyik fő oka annak, hogy Alto-Peru területén 1780-ig, Tupac Amaru felkeléséig nem találkozunk nagy indiánlázással. A bányákban folyó munkáról Orsua y Vala csak elvétve ír, de a mélyben folyó munka ilyenkor mint rendkívül nehéz és veszélyes tevékenység jelenik meg. A mitayók, akik hétfőn reggel " felmentek " a Cerróba és csak szombat délután tértek vissza, egész héten a molette-nek neve - zett száraz kukoricakenyérrel táplálkozva fejtették az ércet, meleg ételt - amit asszonyaik vittek utánuk - csak csütörtökön ettek.^{58/}

A hiányzó energiát " pótolta", az állandó éhséget pedig el - nyomta a bódító kokalevél, az " ördögi növény " rágcválása, ami nélkül az indiánok sohasem mentek le a bányába, mert babonáik szerint a kokának szerencsét hozó ereje is volt.^{59/} Munkájukért nyomoruságos "bért" kaptak, amelyet csaknem teljes egészében felemésztett az állami és az egyházi adó, valamint az adósságok törlesztése.

A mitayók fizetése napi 4 réal volt, hetente tehát mindössze 3 pesót kaptak / 1 peso = 8 réal / ^{60/}

A XVIII. század közepén még ennél is kevesebb a mitayók járandósága. A Noticias secretas szerzői szerint mindössze 18 peso s ez így oszlott meg:^{61/}

A gazda eleve levont 8 pesót az adóra / tributo/

2. / 1/4 pesót az öltözködésre

7. 3/3 pesót, a maradék "keresetet"

kaptak kézhez, amiből még fizették az egyházi tizedet, élelmezték magukat és családjukat. Kiadásaik között rendkívül jelentős helyet foglalt el a koka és a pálinka is, amelynek élvezetét időről-időre próbálta ugyan a kormányzat tiltani, de ezek a tilalmak összeütköztek a cabildo kereskedelmi érdekeivel, s gyakorlatilag holt betűk maradtak.

Az indián tehát lényegében szinte ingyen munkaerőnek számított, mégis rendkívüli felháborodást váltott ki Potosiban, amikor 1726^a-ban Don Francisco Urbicain, Porco corregidora - saját érdekeit szem előtt tartva - azt követelte, hogy az addigi három helyet öt pesót fizessenek a mitayóknak hetente, valamint már akkor fizessék ki nekik a leguaje-t, amikor megérkeznek a városba.^{/62/} Leguajenak nevezték azt a fél reált, amit az azoguerók az út minden mérföldje után kötelesek voltak fizetni az indiánoknak. A korrupciónak és az indiánokon való nyereszkesedésnek is egy jellegzetes példája a leguaje: az azoguerók a hatóságok hallgatólagos egyetértésével csak akkor fizették ki, amikor a mitayok a munka befejezése után visszaindultak a provinciákba.

Számuk addigra már jócskán megfogyatkozott az évközi szerencsétlenségek következtében, az azoguerók így jelentős összeget takarítottak meg. Már Capoche említi a korrupciónak egy másik formáját: a terméketlen bányák gazdái rendszeresen beadták más vállalkozóknak a számukra kijelölt indiánokat. A hatóságok ezt is próbálták tiltani, de kevés eredménnyel. A pénzszerzésnek ez a módja a Colonia egész időszakában létezett, s pl. a XVI. század végén 12 indián bérbeadása évi 1000

pesót jövedelmezett./63/

A Historia leírja, hogy a XVII. század második felében, amikor a mita körüli viták a leghevesebbek voltak, egyes azoguerók eleve nem tartottak igényt a mitayo személyes munkájára, hanem annak megváltását követelték pénzben.

Mit csináljak annyi részeges rablóval? - mondta az azogueró, s ha volt 80-100 indiánja, akiket fizetésre tudott kényszeríteni, 300-500 pesohoz jutott hetente minden befektetés nélkül. Az 1700-as évek elején négy vállalkozó üzte nagymértékben a pénzszerezésnek ezt a módját és még sokan kisebb arányokban./64/

Abban a vitában, ami a mita körül kialakult, Orsua y Vela haladóbb álláspontot foglalt el mint kortársainak, különösen pedig a potosiaknak a többsége. Véleménye személyes tapasztalatai alapján és az általa gyakran idézett Las Casas indiánvédő nézeteinek hatására alakult ki.

Részvétellel ábrázolja az indiánok sorsát, s úgy véli "jobb lett volna ezeknek a szerencsétlen indiánoknak, akik a mita teljesítésére jöttek, ha valóságos és örökös rabszolgává teszik őket, és nem így, hogy mint személyes adójukat teljesítve szolgálják azt / t.i.: a mitát/, sokszor az éhségtől pusztulnak el, mert nincsennek arra kötelezve / az azoguerók/, hogy enni adjanak nekik, és könyörületességből nem teszik..." Ismer olyan urakat is, bár nevüket nem mondhatja ki - írja-, akik még a

rendeletekben megszabott bért sem fizeti^{k)} ki az indiánoknak/65/

A Historia első részének írásakor Orsua y Vela álláspontja még ingadozik a mita kérdésében. A száanalom mellett elfogadja az azoguerók érveit, azt, hogy rossz oldalaival egyetemben is szükséges a mita fenntartása a bányászat szempontjából. Igaz - mond-

ja 1710-ben, amikor az alkirálynak a mita helyreállításával kapcsolatos intézkedéseit ismerteti -, hogy van a városban elég indián, akik betölthetnék a mitayok hiányát, de tapasztalatból ismert, hogy ezek a mingák nem dolgoznak úgy, mint a kötelezettek. Sokan közülük kerülik az állandó munkát, a többiek viszont lopják az ércet, amit a kirendelt indián^v általában nem tesznek. /66/

Többször is felidézi, az Ur ítélőszékét, ahol a bennszülötteket sanyargató spanyolok majd elnyerik méltó büntetésüket, az indiánok pedig szenvedéseik jutalmául a mártíromság dicsőségét. 1717-re eljut a mita teljes felszámolásának igenléséig. Leírja, hogy Jeronimo de Loaisa szerzetes, Lima első érseke és Miguel de Agia atya, aki annak idején kedvező véleményt adott Toledonak a mita bevezetését illetően, halálos ágyukon visszavonták azt. Saját nézeteit pedig így summázza: "véleményem szerint nagyon jogos és mindkét Felség /Isten és Király/ szolgálatában történik, ha egyszer megszűnik ez a mita. /67/

Canete, aki nem a könyörületesség, hanem az azoguerók érdekei szempontjából vizsgálta a kérdést, a mita fenntartása mellett foglal állást. Bár számos visszáságot feltár, s különösen az Inkákat kárhoztatja a mita bevezetéséért / ez egyben a felelősség elhárítása is /, véleményét jól tükrözi a Guia egyik fejezetének címe: "Új generális repartimiento végrehajtásának szükségessége". Eljépzése szerint a bányavidékek ujranépesítése, a lakosság szigorú számbavétele és a mita konzerválása jelentene megoldást a technikai fejlesztés és a tudatlanság felszámolása mellett a bányászat helyreállítására. /68/

Az erőszakkal kirendelt indiánok mellett már a XVI. század

utolsó évtizedétől kezdve alkalmaztak bér munkásokat /napszám-osokat is, / akiket minga-nak neveztek. A XVII. század ele-jén Vazquez de Espinosa szerint, több mint ⁴/ezer minga dolgo-zott Potosiban, s jelentőségük annak arányában nőtt, ahogy a mitayok utánpótlása nehezebbé vált. Monclova 1692-es mita re-formja után, a XVIII. század elején, a hatvan működő ingenió-ból már csak harminchatot tudtak ellátni mitayokkal, a többi-ben mingák dolgoztak. /69/

Általánossá azonban a bér munka alkalmazása nem vált Potosiban, Csak mint a mita rendszeres kiegészítője létezett.

A mingák egyrésze azokból toborzódott, akik a faltriguerák - a magukat a mita alól pénzzel megváltó mitayok helyett jöttek Potosiba. Mivel az encomenderók, hacendádók, és provincia cor-regidorok a XVII. századtól kezdve egyre többször ezüstben / pénzben / követelték a comunidad adóját, gyakran a casiquék saját elhatározásukból is küldtek embereket Potosiba, hogy ott a puebló adóját megkeressék - ezek jelentik a mingák másik nagy csoportját.

A mingák harmadik csoportjába azok az indiánok sorolhatók, aki- ket adósságuk tartott vissza, s azok törlesztésére dolgoztak, "önként" a bányákban vagy az ingeniókban. Sokukat egész éle- tén át elkísérte az adósság, letelepedtek Potosiban, s kizáró- lagos foglalkozásukká vált a bányászat. Ilymódon kialakult az állandó mingákknak is egy rétege. A mingák fizetése magasabb a mitayokénál. A XVII. században napi 16-22 reált, vagyis he- ti 12-18 pesot kaptak. /70/ Az azoguerók már az olcsóságuk miatt is szívesebben dolgoztattak az erőszakkal kijelölt mitayokkal. A bér munka - amit valójában nem tekinthetünk azonos értelmi-

nek a modern bér munkával - az egész gyarmati berendezkedés következtében nem válhatott általánossá, a Colonia lényege szólt ellene.

Orsua y Vela leírja, hogy a mingák, ha nem voltak teljesen eladósodva, gyakran már délben otthagyták a munkát, vagy egyáltalán nem lehetett munkára bírni őket.

Hét végén amikor megkapták a járandóságukat, este már nem tudtak kenyeret vásárolni, a pénz nagyrésze a kocsmárosok zsebébe vándorolt. Vasárnaponként és a fiesta napjaiban a város utcáin részeg indiánok - mindenféle kategóriából - tömegei heverték az utcákon.../71/ Kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy az indiánok igénytelen életmódja, amit a spanyolok ugyyszólván mesterségesen fenntartottak, következtében a pálinka és az adósság volt az az erő, ami a bányákba kényszerítette a mingákat. Szólni kell a munkaerőnek és a bányaművelésnek egy speciális fajtájáról, az ún. k'ajchákról / k'ajchas vagy capchas/ /72/ Ezek tulajdonképpen rablók, akik szombatonként belppóztak a bányába, s hétfő reggelig - csak kokával táplálkozva - fosztogatták a bányákat. A lopott ércet a trapicheróknak adták tovább. Nagyon keveset tudunk róluk, annyi azonban bizonyos, hogy Potosi indián lakosságának minden rétegéből kerültek [] ki k'ajchá-k, és meglehetősen széles körben elterjedt a bányászatnak ez a módja. Az illegális bányászatot a kormányzat üldözte, s az azoguerók örök alkalmazásával védekeztek ellene, de a gyarmati korszak nagyobb részében valamiféle megtűrt tevékenységnek számított.

1773 és 1777 között például adatok vannak arra, hogy quitót / ami ekkor az elnevezés ellenére már csak tized / fizettek

és a Real Banco de San Carlos -ban váltották be az ezüstöt. Orsua y Vela általában csak mint rablókat említi őket /ladrones/, de nála értesülünk arról, hogy indiánok mellett szegénysorsú fehérek és meszticek is rendszeresen jártak ércet lopni, s ezeket calchote/s/-nek nevezték. 1733 májusában pl. 17 spanyol ment le meszticekkel és "k'ajchá-kkal" az Amoleda-ra bányába egy hétvégén, s az esetre egy bányamolás kapcsán derült fény.

A bányák és az ingeniók személyzetében fehéreket csak a főbányász /minador mayor / mayordomo, beosztott munkavezető bányász, beneficiador tisztségében és az örök között találunk. A minador menor társadalmilag már alacsonyrangúnak számított, vele szinte azonos tisztségeket meszticek, vagy a spanyol nyelvet jól ismerő indiánok /indios ladinos / is elérhettek.

Orsua y Vela - a város "rendkívüli gazdagságának" leírása során az 1654-es év eseményeinél - közöl néhány adatot arról, mekkora jövedelmet élveztek ezek a bányászat fénykorában.

Később, 1679 eseményei között újból kitér erre, s az ekkori adatok jelzik, mekkora hanyatlás kezdődött Potosi bányászatában a XVII. század közepén: /173/

	kb. 1600-1650 /heti/	1679 körül / heti/
minador mayor	400 peso	50 peso
minador menor	100 peso	20- 30 peso
beneficiador	200 peso	- -
mayordomo	100 peso	20 p.A. Quirogánál
a gazdag bányák őrei	30 -50 peso	- -
minga	16 -22 peso	- -
mitayo	3 peso	3 peso

C./ KERESKEDELEM.

1654: a hanyatlás megjelenése Orsua y Vela művében.

Ennél az évnél összefoglalja a város fénykorának "különleges gazdagságát".

Ezt a gazdagságot az azoguerók mellett, s talán még náluk is inkább, a kereskedelem reprezentálja.

A kereskedelem minden fajtája virágzott Potosiban, a város félúton Buenos-Aires és Lima között - a kereskedők "természetes" központjává vált óriási népességével, hiszen a legkelendőbb árucikk, az ezüst állt itt nagy mennyiségben rendelkezésre, minden másból azonban "importra", behozatalra szorult a Birodalmi Város. Még az 1770-es években is, amikor a hanyatlás már erősen éreztette hatását, Potosiba jártak vásárolni a közeli városok La Plata, Conchabamba, Tarija stb... előkelőségei.

/74/ 72 almacén / nagy bolt és raktár / volt Potosi dúsgazdag kereskedőinek birtokában, mindegyikben 400,500 vagy 600 ezer peso értékű "gazdag szövet és nevezetes árucikkek".

140 tienda " más kereskedők birtokában" mindegyik 50-100.000 peso értékű áruval; 200 tendejon /bódé/ 5-20.000 peso közötti forgalommal évente, és több mint ötven olyan házaló vándorárús /mercachifles/ működött, akinek a jövedelme elérte a 2-6.000 pesót.

Volt 212 cancha " ahol mindenféle élelmiszereket árúsítottak /főként szeszes italokat- ezek lényegében kocsmák voltak /, s amelyekben " sok ember meggazdagodott". 360 olyan tienda /üzlet/ volt a "város minden szögletében ", amelyeket pulperíanak neveztek, s " ahol más élelmiszereket árúltak együtt a Ceresnek és Bacchusnak ajánlott gyümölcsökkel", vagyis borral./73/

Ha Orsua y Vela Historiájának segítségével áttekintjük az Európából Potosiba érkező cikkeket, akkor elsősorban a gazdagok fényüzéséért szolgáló árukkal találkozunk, de mellettük előfordulnak a leghétköznapiabb használati tárgyak is.

Igaza lehet Emilio Romeronak, amikor azt mondja: Potosi nemcsak abban az értelemben "szülőhelye" az európai kapitalizmusnak, hogy az ezüsttermeléssel hozzájárult az Óvilág növekvő pénz-szükségletének kielégítéséhez, hanem mint felvevő-piac is jelentékeny másfél századon át. /76/

A gazdagok szükségleteit elégítették ki a Segoviából érkező posztók, Granada, Priego, Jaén vidékéről érkező taft és selyem, a toledói kardok, Cordobából szállított köpenyek, a velencei kristályüvegek és az arabiai fűszerek. Flandriából szőnyegek, falikárpitok metszetek /képek/, gazdag íróasztalok, csipkék és csipkedíszek érkeztek, Firenzéből atlaszselyem, Madridból legyezők, ékszertokok, játékok.

De ezek mellett Sevilleből harisnyákat, Vizcaya vidékéről vasat, /ami Alto Peru hegyeiben is bőségesen előfordult/, Portugáliából fonalat és szőtt árúkat, Angliából lenvászónárúkat, darócot és kalapokat, Németországból kardokat és mindenféle acélárút, Genovából harisnyákat és papírt, Hollandiából posztót, kender- és lenvásznat hoztak a Birodalmi Városba. /77/

Ez a rövid áttekintés egyben utal a gyarmati ipar fejletlenségére is, amelyet a spanyol kormányzat a nagy madridi és sevillei kereskedőcéhek és saját monopolérdekei miatt fenntartott.

Potosiban a kereskedelem döntő hányadának ellenőrzése az anyaországi céhekkel szoros kapcsolatot tartó ezüstkereskedők ke-

zében volt, akik a kereskedelem más fajtáiban is érdekeltek voltak. A XVII. században 12 ezüstkereskedő állt Potosi kereskedő-arisztokráciájának élén. Számuk a hanyatlás beköszöntése után megfogyatkozott, 1731-ben már csak kettő működött Potosiban. /78/

Ugyanakkor bizonyos regionális kereskedelmet is kifejtett Potosi. Az ezüst és a nagy felvevőpiac, ösztönző hatással volt távoli vidékek gazdaságára, elsősorban mezőgazdaságára és állattenyésztésére is.

A bányászat szükségleteire évente 60.000 öszvért hajtottak Cordoba és Tucuman /ma Argentina / vidékéről a bányászvárosba.

Még az 1700-as évek elején is, amikor Vela írni kezdte művét évi 150.000 quintal /1 quintál kb. 46 kg./ faggyut, zsírt és füstölt húst szállítottak ugyancsak Tucuman vidékéről. /79/

Cuzco, Abancay, Huamanga, Trujillo, Arequipa vidékéről évente 100.000 arroba / 1 arroba kb. 11,5 kg./ cukor érkezett tisztítva illetve szirup formájában. Távoli vidékekről szállították a dohányt, s rendkívül kedvelt volt az un. paraguay-i tea / yerba de Paraguay /, amit a jezsuita missziók küldtek Potosiba, ahol évente 50.000 arroba fogyott belőle.

Cinti, Arequipa, Ica és a partvidék más városai évente 100.000 botija /nagy korsó/ bort, pálinkát, liköröket küldtek a bányászvárosba, de a minőségi borokat Spanyolországból szállították.

1731-ben pl. csak pálinkából és likörökből 30.000 botija fogyott, amelyek árualtása után a cabildo bevételei elérték a 60.000 pesót /30.000 volt az alcabala és 30.000 a sisa nevű illeték./

A városba érkező élelem és állatok értékét összesen évi 7.800.000

pesóra becsüli Orsua y Vela, s csak az élelmiszerekre kivetett alcabala összege elérte a 80-150.000 pesót. Rendkívül kedveltek voltak a chilei lovak, amelyeket az andaluziaiaknál is jobbaknak tartottak.

Alto Peru völgyeiből és a partvidékről évente 50.000 quintal árpát szállítottak Potosiba az állatok takarmányozására, s mintegy 200.000 fanega /kb. 31-32.000 mázsa / gabonát és lisztet a lakosság ellátására. Ezt elsősorban Cochabamba, Pitantora, Yamparaes, és Mataca haciendái biztosították. /80/

A krónikás szerint 1685-től kezdődően a termelés visszaesett ezeken a területeken, az egész perui alkirályságot gyakori szárazságok sújtották, s 1715-ig sűrűn szenvedtek az éhínségtől a nagyobb városok lakói. Ebben az időben jutott nagyobb szerephez a ^{chilei} gabona, de a tengeri szállítást gyakran veszélyeztették az angol kalózosok. /81/

A legjövedelmezőbb üzletek közé tartozott a koka árusítása, amelyet a távoli Cuzco vidékéről szállítottak a Villa Imperialba. Cuzco lakószáma közül négyszázan, Callaóban pedig háromezren foglalkoztak a koka-kereskedelemmel 1580-an táján - írja Capeche. /82/

Az árakról viszonylag keveset tudunk. Orsua y Vela Historiája ad ugyan némi tájékoztatást, amikor összehasonlítja a "mai % azaz az 1705 körüli árakat a " régiekkel", amin a XVII. század közepének árait kell értenünk. /83/

Igy például:

	Régen / 1650 körül	Ma /1705 /
1 arroba cukor	20 peso	7-6 peso
1 botija bor	1580: 8,45-16 peso	

/ 24-40 l. / 1620 táján 400 peso /?/ Ma 7-6 peso
 1 fanega buza 5-6 peso / de az
 éhínségek idején 12-14 pesora is
 felment./

" Régen "		" Ma "
1 quintal árpa		5 real
1 chilei ló	2000 peso	"na olcsóbb "
1 jó öszvér	500 peso	200 peso
1 tyúk	3-4 peso	4-5 real
yerba de Para-		
guay /1 arroba/	25-30 "	6-7-peso
1 rabszolga	----	1200 peso

A krónikás adatait természetesen nem tekintjük teljesen megbízható forrásnak, felidézésükkel mindössze utalni akartunk Potosi "árforradalmára".

Kismértékben ösztönözte Potosi a gyarmati ipar termelését is. Riobamba, Cuzco vidékéről posztót, darócot, sátrakat, sombre-rokat és durva szövésű szőnyegeket, Tucuman, Santa Cruz de la Sierra, Cochabamba stb... városából viaszgyertyát, cserzett bir-kabórt, kosarakat, gyantát és szurkot stb... szállítottak cse-rébe az ezüstért.

Magában a városban szinte semminemű iparról nem beszélhetünk. Orsua y Vela csak elvétve említi a szabók vagy a cipészek gre-mióját. Cañete idején, az 1770-es években 23 különböző gremió működött Potosiban, ideértve a kereskedőcéheket /pulperos , cancheros / és az iparosokat /kalaposok, szabók, cipészek, tra-picherok, kőművesek stb.../. egyránt.

Habár a spanyolországi és a gyarmati gremiók szigorú szabályok szerint működtek, amelyeket az állam hagyott jóvá /az általános mintául szolgáló sevillai és granadai, toledói szabályzatokat 1527-ben, illetve 1552-ben /, Cañete azt írja, hogy " Ezek a mesterek nem rendelkeznek a legcsekélyebb szervezettséggel sem, mert nem vizsgálják meg őket, nincs Maestro Mayor, s nincsenek sem Szabályzataik / Ordenanzas /, sem Törvényeik..., s ezért ritka az a mester, aki érti a mesterségét, "többségük rossz ruhában jár, és inkább kéregetőknek látszanak, mint mestereknek..."

A gyors meggazdagodáshoz vezető legbiztosabb út a kereskedelem volt, különösen a koka és a szeszes italok árúsítása ígért nagy jövedelmet. /84/

A canchák, pulperiák tulajdonosai pl. felvásárolták /akár erőszakkal is kikényszerítve / a város piacára élelmet hozó indiánok árút, s 25-40 /-os haszonnal adták tovább. 1700-1736 között, amikor Orsua y Vela részletesen követi Potosi minden napjait - a cabildo kevés sikerrel újra-és újra tiltani próbálta a kereskedelemnek ezt a módját - a drágulás miatt.

A kereskedelemhez kapcsolódik a Historiában a pikaro figurája is. Orsua y Vela műve bőségesen tartalmaz irodalmi jellegű elbeszéléseket, melyeknek gyakori hőse a szerencsés kalandor. A pikaró, aki Spanyolországban minden agyafurtsága mellett is éppencsak tengődik, Potosiban egyik napról a másikra gazdag és nemes lesz.

Igy elbeszéli, hogy bizonyos Domingo Ortiz nevű andaluz, amikor 1648-ban Potosiba érkezett olyan szegény volt, hogy lo póért eladta a kardját, s ezzel a "tőkével" kezdett keresked-

ni. Négy év alatt 30.000 peso vagyont gyűjtött. Egy másik kalendor, Antonio Maurilla azzal kezdte vállalkozását, hogy 1 realért eladott egy csomag kártyát, s 14 év alatt 300.000 pesót szerzett. Még különösebb módon alapozta meg szerencsáját s szerzett rövid idő alatt 50.000 pesót egy Damian Anchez nevű kalendor. Azt hazudta néhány ezüstmányásznak, hogy az indiánok kirabolták, s a bányászok némi ezüstport adtak neki alamizsnaként, és ebből nyitott üzletet. /85/

A potosi méreteken is nagy gazdagságok létrejötteinek útja sokszor hasonló.

Francisco de la Rocha kapitány történeti figura, s egyik főszereplője annak a nagyarányú pénzhamisításnak, amely 1649 - 1654 között tartotta izgalomban Potosit, s amit Orsua y Vela a város "harmadik romlásá"-nak nevezett.

1637-ben egyetlen maravédi nélkül érkezett, s egy földijétől kért pénzzel kezdett kereskedni. Négy év alatt, elsősorban a koka révén, 150.000 pesora nőtt a vagyona, s 1641-től már egyike a város ezüstkereskedőinek.

1645-ben a krónikás szerint már nincs nála gazdagabb ember Potosiben. Vagyonát csak pénzben és ezüstben hét millióra becsülték. Időközben megszerezte a vagyonához illő társadalmi rangot is, előbb alcalde provincial, majd alcalde ordinario lett.

^{A pénzhamisítást}
~~1645-től~~ a Casa de Moneda tisztviselőivel és a város több ezüstkereskedőjével szövetkezve folytatta. Ennek leleplezése után F. Nestares Marin, az audencia elnöke - aki mint visitador több évig foglalkozott az ügy kivizsgálásával - elfogatta és kivégeztette. /86/

A pénzről nem lehet leolvasni - írja Marx a Tőkében - minek az

átváltozott alakja, minden eladható és vehető rajta."Ennek az alchimiának még a szentek csontjai sem tudnak ellenállni". Lényegében Potosira is vonatkoztatható, amit ugyancsak Marx mond az angolok indiai tevékenységéről: "A nagy vagyonok, mint a gombák egyetlen nap alatt nőttek ki a földből, s az eredeti felhalmozás egyetlen shilling előlegzése nélkül ment végbe." /87/

A kereskedelemmel és más módon vagyont szerzők többsége ugyanis visszavándorolt az any aországba, ahol fáradozásuk jutalmaként magasabb társadalmi pozíciót szerezhettek, s a külső piac felé orientálódott potosi ezüst nem a gyarmatokat hanem -ha sokszor kerülő utakon is - az európai gazdaságot termékenyítette meg.

Az Európába visszatérő indiano-k, ahogy a gyarmatokat megjárt spanyolokat nevezték az anyaországban, még jóval visszaindulásuk előtt értesítették európai rokonaikat vagy ismerőseiket, s felajánlották üzleteiket átvételre, leírva Potosi gazdagságát és az ottani lehetőségeket. /88/

" Az Európán kívül egyenesen fosztogatással, rabezolgaságba döntéssel és rablógyilkosságokkal zsákmányolt kincs az anyaországba vándorolt, s itt tőkévé alakult." /89/ Marxnak ezek a szavai érvényesek a spanyol gyarmatosításra és Potosira is, azzal a megszorítással, hogy a Cerro Rico bányáiból kikerülő ezüst, nem a spanyol, hanem az európai gazdaság - mint - "anyaország" vérkeringésébe szivódott fel.

2.

Az állam és az egyház Potosiban.

A./ 1776-ig Potosi a perui alkirálysághoz tartozott, közvetlen ellenőrzést az 1559-ben felállított charcasí /la platai/ audencia gyakorolt a város felett. A XVIII. század második felében a Buenos-Aires központtal létrehozott Rio de la Plata alkirályság fennhatósága alá került, s az új alkirályság egyik intendenciájának székhelye lett.

Magában a városban a központi hatalom fő képviselője a madridi udvar /vagy a limai alkirály/ által kinevezett corregidor illetve, időnként a csak átmeneti jelleggel kinevezett justicia mayor / főbíró./ Ez utóbbi kinevezésére rendszerint csak olyankor került sor, ha a corregidor még hivatali idejének letelte előtt távozni kényszerült valamilyen okból a város éléről, vagy ha alkalmas jelölt híján elhúzódott a corregidori tisztség betöltése. Rangban nem sok különbséget találunk a két fajta főtisztviselő között. Bár általánosságban igaz az, hogy a városok és fontosabb helyek élén álló főtisztviselők elnevezése Mexicóban justicia mayor és Peruban corregidor, e szabály alól voltak kivételek: a fontos mexicói bányaváros Zacatecas ügyeit szintén közvetlenül a Korona által kinevezett corregidorok irányították.^{/1/} Potosiban a különbség abban jelentkezett, hogy a justicia mayor hivatali ideje rövidebb, fizetése alacsonyabb volt, éppen megbízatásának ideiglenes jellege következtében.

A helyi érdekeket a municipalitás önkormányzati szerve, a cabildo képviselte, amely jellegéből következően gyakorta szembe került a Koronát reprezentáló corregidorról, vagy akár magával a mindössze husz mérföldnyire székelő audienciával is.

A cabildo kialakulása - éppen az audencia közelsége és az állandó erős kontroll miatt - annak a küzdelemnek az eredménye, amelyet a Cerro felfedezése után gyorsan gazdagodó bányászok az adminisztratív központ pártfogását élvező la platai cabildóval folytattak saját érdekeik érvényesítéséért. Ezt a folyamatot Orsua y Vela krónikája is érzékelteti, habár a szerző a város nagyságának büvöletében eléggé elmosza azokat a rendkívül erős ellentéteket, amelyek a cabildo fölötti vitában szembeállították a két város uralkodó köreit; Orsua y Vela szemében Potosi a Cerro felfedezésének pillanatától "Villa Imperial".

Valójában a település 1561-ig közvetlenül La Plata cabildójának fennhatósága alá tartozott, önálló kormányzata nem volt, s az igazságszolgáltatás a Chuquisacából kiküldött teniente de corregidor és két alcalde kezébe összpontosult.^{/2/}

1561-ben szereztek jogot - tetemes mennyiségű ezüst árán - Potosi lakói az első, hat regidorból álló cabildo létesítésére, de ezek választását még mindig a la platai cabildo, illetve az audencia oidorai ellenőrizték.

1566-ban a bányavállalkozók mintegy 76.000 pesó révén elérték, hogy II. Fülöp teljesen függetlenítse La Platától a várost, s megszerezték Potosi számára Sevilla cabildójának jogait és privilégiumait./Az audencia ellenőrző szerepét ez nem érintette./A cabildo összetételét szabályozó királyi rendelet tizen-

kettőben szabta meg a regidorok számát, akik az egyéb tisztviselőkkel együtt alkották "Potosi Birodalmi Városának igen nemes és tiszteletreméltó cabildóját."/3/ "

Az ayuntamiento "választott" tagjait a veinticuatro /huszon-négyek/megtisztelő elnevezés illetve a privilégiumok nyomán - krónikásunk is rendszerint így említi őket -, mivel Sevilla cabildója huszonnégy regidorból állt.

A veinticuatrokon / regidorokon / kívül a tanács tagjai közé tartozott két alcalde ordinario és a Santa Hermandad két bírása; az alguacil mayor, aki mint a börtön parancsnoka az alcaldék után a legfontosabb személyiség az igazságszolgáltatás szervezetében; az alférez real / királyi zászlós/; egy alcalde provincial; aki a város környékének, a partidónak / ez mintegy öt mérföldes körzetre terjedt ki/ az igazságszolgáltatását vezette; egy procurador general /Főügyész/; a kereskedelem felett őrködő fiel ejecutor és a depositario general.

Ugyancsak tagja volt a cabildonak a Casa de Moneda két főtisztviselője, a tesorero /kincstáros/ és a contador /számvevő /is. A sort az "escribano de residencia", a helység írnoka zárja./4/ Rangjánál fogva a cabildo elnöki tisztét a corregidor látta el, akinek azonban szavazati joga nem volt, de vétóval élhetett. ha az ayuntamiento határozata /a kormányzat /vagy saját / érdekeivel ütközött össze. A cabildo belső ügyeinek intézésére bizonyos fokig a corregidor ellensúlyozására /és, a regidorok közül dékánt /decano/ választottak. Ezt a tisztet mindig a rangban legidősebb veinticuatro töltötte be.

A cabildóban hivataluknál fogva résztvevő tisztviselők fokozatosan, annak arányában, ahogy a város fontossága és a királyi

hivatalnokok száma nőtt, jelentek meg az ayuntamientóban. A Casa de Moneda vezetői 1575-től, amikor a Pénzverőházat felállították, szerepelnek a cabildo tagjai között, az alcalde provincial 1570-től jelenik meg, a Santa Hermandad bírának választását pedig egy 1585-ös real cédula szabályozta, /Orsua y Vela szerint a Hermandad felállítását a cabildo határozta el 1570-ben a környéken garázdálkodó rablóbandák megfékezésére, ezt azonban dokumentumok nem támasztják alá. /5/

A cabildo funkcionáriusainak felsorolásakor Arzáns kulcsot ad az önálló cabildóért vívott harc megértéséhez is. Túl azon, hogy a cabildo léte és nagysága reprezentálta Potosi város voltát, s az általa kivetett kereskedelmi illetékek a város és nem La Plata kincstárába folytak be, motiválta a bányavállalkozókat az is, hogy "a mondott veiticustrók között minden évben, sorrendjüknek megfelelően különböző tisztségeket és hivatalokat osztanak szét a republica jó kormányzására, amelyek különböző mennyiségű jövedelmekkel járnak."

Ilyenek voltak pl. az adóbérletek, a capitán general de la mita tisztsége /évi 3000 pesó/ stb... vagy megemlíthetjük a lagunero mayort, aki a tavak és zsillipek állapotát, karbantartását ellenőrizte, s évi 1000 pesó jövedelmet élvezett ezért. /6/

A cabildo funkciói közé tartozott a kormányzat bizonyos intézkedéseinek végrehajtása /királyi rendeletek kihirdetése stb... valamint rendeletek alkotása a legkülönbözőbb helyi ügyekben. Szabályozta a kereskedelmet, az árakat; felügyelt az építkezésekre, az utak, vizek stb. állapotára; megszervezte az egyházi fiesták egy részét, ellenőrizte a tűzijátékokat stb...

Rendeleteket hozott az uzsora, a kiviteli és behozatali tilal-

mak, a száműzetések stb... ügyében.

A corregidor és a hivataluknál fogva cabildo-tag királyi tisztviselők kivételével "megválasztotta" saját tagjait.

Minden év január elsején megválasztotta a Santa Hermandad két alcaldéját és a város napi ügyit irányító, a helyi igazságszolgáltatás kisebb kérdéseiben önállóan döntő két alcalde ordinárió.

Tagjai hetente kétszer / hétfőn és pénteken / ültek össze az ügyek megvitatására. Ha valamely regidor vagy alcalde hiányzott 4 pesó, ha minden tag hiányzott 200 pesó büntetést kellett fizetni.

A regidori tisztség eredetileg nem járt díjazással, tiszteletbeli megbízatásnak számított. Elvben bárki a cabildo tagja lehetett, akinek háza volt a városban és nem tartozott a Korónának. II. Fülöp uralkodásától kezdve azonban bevezették a hivatalok áruba bocsájtását, hogy ily módon is enyhítsék a Kincstár örökös gondjait. Ezzel véget is ért a gyarmatokon a cabildo ún. "aranykora", amikor még meszticek is kerülhettek a cabildo tagjai közé, s lehetőség volt nyílt cabildo /cabildo abierto / tartására, amelyen az egész lakosság résztvehetett. Potosi cabildoja kezdettől fogva arisztokratikus testület, amelyben az azoguerók és a gazdag képviselők kereskedők foglaltak helyet. / Az azoguerók speciális kiváltságai közé tartozott, hogy akkor is vállalhattak hivatalt, ha hátralékban voltak a Kincstárnál. / 7/

A regidorok választása lényegében a legtöbbet ígérő jelöltek kiválasztására korlátozódott, az egyes hivatalok ára is jelzi, mekkora haszonra tehettek szert megvásárlói.

Vázquez de Espinosa írja, hogy 1625-26 /?/-ben az alguacil mayor 112.000 dukátért vette hivatalát, a regidori tisztségről pedig azt olvashatjuk nála, hogy "néhányat ezek közül a hivatalok közül 18.000 pesóért vásároltak az utóbbi években". Egy másik, jóval későbbi adat szerint 1669-ben don Acacio de Espinosa Patino 128.500 pesóért vásárolta meg a Casa de Moneda kincstárosi tisztét. 1706-ban pedig több mint 20.000 pesó folyt be a királyi kincstárba az új veinticuatriák vásárlása révén. /8/

A pénzen kívül szerepet játszott még a regidorok választásában a "pártérdek", az uralkodó osztály különböző szembenálló csoportjainak "nemzetségeinek" küzdelme is.

A Cerro ügyeinek intézésére külön igazságszolgáltatási szervezetet hoztak létre. Toledo alkirály vezette be az alcalde mayor de las minas / a bányák főbírája / tisztségét, aki évi 3.000 pesó jövedelmet élvezett. Munkáját két alcalde veedor segítette - " szintén jó jövedelemmel"... /9/

A Korona pénzügyi érdekeit a kincstár /cajas reales / és a Casa de Moneda népes tisztviselői kara képviselte, élen a már említett tesoreró-val, contadorral és a factorral.

A felsoroltakon kívül természetesen még sok kisebb tisztviselő is működött, mind a cabildo, mind a királyi kincstár helyi szerveinek felügyelete alatt / balanzarios, alguaciles, procuradores, carceleros stb.../

Orsua y Vela krónikájának kedvelt témája a kormányzat bírálata mind a konkrét társadalomkritikát, mind az általános-bölcselkedő reflexiót tekintve.

Gunnar Mendoza a XVIII. század eleji rossz társadalmi közér-

zetben /malestar social/, a kreol Orsua y Velának a spanyol kormányzattal való tudatos szembefordulásában látja annak magyarázatát, hogy a Historiában szinte a "kormányzás művészetének kézikönyvét" állítja össze - kisebb részletekben - olvasói számára a krónikás.^{/10/}

Alap gondolata, hogy a kormányszatnak a közjót, az alattvalók érdekeit kell szolgálnia, de a hatáskörű és kapzsi tisztviselők miatt éppen ellenkezőjére fordul, a rossz forrásává válik. Kritikája alól egyedül a király kivétel. Arzáns meggyőződése, hogy az uralkodó a legjobb szándéktól vezettetve, helyes és jó rendeletekkel kormányozza az Indiákat, s csak a tisztviselők tulkapásai miatt szenvednek a lakosok állandó sanyargatást. Konceptiója még nem a felvilágosodás, hanem egyfajta vallásos humanizmus és egyenlőség-tudat talaján fogant, s lényeges eleme a "jó uralkodó - rossz miniszterek" népi erudícióju gondolata. Az alkirályok már nem mentesülnek a kritika alól, hiszen - ellentétben a királlyal - érzékelhető "személyes" közelségben vannak mint a rossz intézkedések fő forrásai, esetenként végrehajtói.

Igy Conde de Lemos alkirályt, a Puno-beli zavargások /1668/ letörése miatt "kegyetlen zsarnok"-nak nevezi, s sokszor bírálja az alkirályok azogüero ellenes intézkedéseit is, különösen a mita reformjának XVII. századi kísérleteit az Első Részben. A kormányzat kritikája elsősorban a XVI-XVII. századot tárgyaló fejezetekben jelentkezik erőteljesebben.

Orsua y Vela a város történelmi múltjába helyezi a kreolok corregidor- és spanyol-ellenes harcainak legjelentősebb mozzanatait, s erre a XVII. század csaknem szakadatlan pártoskodásai

objektív lehetőséggel is szolgálnak. Így a szerző a saját korában mindinkább jelentkező kreol-spanyol elkülönülés kifejeződését látja a "nemzetek" ellenségeskedéseiben.

Ebből a multba vetítésből, Orsua y Vela kreol érzelmeinek multba transzponálásából következik, hogy a szerző fel is nagyítja a kreolok jelentőségét, az anyaországiakkal való szembenállásukat, s így a korai criollismo bizonyos elemeitől egyáltalán nem mentes XVII. századi ellenségeskedések egyértelműen kreol-patriosztikus színezetet kapnak nála.

Másrészt a kormányzat bírálata a Historián végigvonuló irodalmi jellegű történeti hitellel nem bíró - legendákban, elbeszélésekben jelentkezik feltűnő élességgel, mint pl. az indiánokat sanyargató corregidor pokolra jutásának történetében. /11/

Saját korának, tehát a XVIII. század elejének eseményeit tekintve óvatos, erre intette az is, hogy néhány művéről tudomást szerző hatalmasság megfenyegette. A kormányzattal való elégedetlenségét inkább csak bölcselkedő megjegyzésekben juttatja kifejezésre. Ugyanakkor tágítja a kritika térbeli kereteit, az egész királyságra kiterjed a figyelme. Olyan események, mint

a kreol Antequera paraguay-i lázadásának /1728 / leverése, vagy a cochabambai meticfelkelés / 1730 / könyörtelen elfojtásának előadásakor a kormányzat bírálatának élessége helyenként meghaladja a XVII. századi igazságtalanságok elleni kritikát is. Mindez visszavezethető Orsua y Vela vallásos egyenlőség-tudatára, amely szerint az egyenlőség az embernek istentől eredő joga: "A szegény és a király - mondja Salamon - a monarcha és a pásztorfiú ugyanarra a sorsra születtek és ugyanazon törvények szerint mulnak el." /12/

A gyarmati államapparátus leggyülöltebb alakjai Potosiban is a corregidorok, akiknek kezében végsősoron minden hatalmi szál összefutott.

Szerepükkel, visszaéléseikkel a történeti irodalom - a gyarmati kor elbeszélő forrásai éppugy, mint a modern feldolgozások - bőségesen foglalkozik, s Orsua y Vela kritikája is rájuk összpontosul elsősorban.

A corregidor az esetek többségében anyaországi spanyol aki csak hivatali idejét / 5-7 év/ töltötte az Indiákon, hogy utána meggazdagodva térjen vissza Európába. Elvértve találunk kere-
olt is Potosi kormányzói között, mint pl. a quitói születésű José Fernandez de Valdivieso-t. /Valdelirios márkít /, aki 1724-1730 között állt a város élén.^{/13/}

A corregidor - akárcsak a többi gyarmati tisztviselő - vásárolta hivatalát, s alapvető érdeke volt, hogy az Amerikában töltött idő alatt minél tekintélyesebb vagyona tegyen szert. Már az anyaországban elkötelezte magát, amikor a hivatal vásárlásához és az ezzel kapcsolatos megvesztegetésekhez, a media annata fizetéséhez stb... kölcsönöket kényszerült felvenni Madrid vagy Sevilla kereskedőinél.

Általában a corregidor feladatai közé az adók behajtásának ellenőrzése, a Korona bányászati érdekeinek védelme és az ezüstbányászat felügyelete, a szeparatista kísérletek letörése, az indiánok védelme tartozott ...

Altó Peru provinciáiban a corregidorok elsőrangú feladata, hogy évről-évre megszerezzék az indián falvak előljáróitól a bányászathoz szükséges munkaerő mennyiségét. Ez széleskörű korrupciót tett lehetővé. A corregidor megvesztegetési össze-

geket fogadott el azoktól az indiánoktól, akik nem akartak Potosiba menni, más esetekben olyan hacendadóktól kapott jelentős összegeket, akik Potosi helyett saját birtokaikon akarták dolgoztatni az indiánokat, gyakran pedig az azoguerók éltek a megvesztegetés eszközével.

A meggazdagodásnak még ennél is biztosabb módja a széleskörű repartimiento jog. A corregidor arra használta fel elővásárlási - és árúelosztó jogait, hogy az általa megszabott árakon szükséges vagy - gyakrabban - haszontalan árúkat kényszerítette az indiánokra.

Ezeket az árúkat sokszor éppen azok a kereskedők indították útnak Amerikába, akik a corregidornak is hitelezői voltak. /14/

Potosi corregidorainak helyzete azonban - a város kiemelkedő jelentősége miatt - nem teljesen volt azonos az alkirályság többi corregidorainak pozíciójával, az általános képtől több vonatkozásban eltér.

Fizetésük magasabb, elérte az évi 5-6.000 pesót / Peru alkirályának évi fizetése a XVII-XVIII. században 30.000, az újspanyolországi alkirályé 20.000 pesó, a nagy mexicói bányaváros, Zacatecas corregidora 1630 pesót kapott. /15/

Viszont nem rendelkeztek repartimentóval, az árak megállapítása és az árúk szétosztása 1700-ig csaknem zavartalanul a cabildo ellenőrzése alatt állt.

Az indiánok fölött is csak annyiban gyakorolt repartimentót Potosi corregidora, amennyiben minden hétfőn ellenőriznie kellett - az egyik alcalde társaságában - a mitayók szétosztását a vállalkozók között.

Másik fontos körülmény, hogy Potosi corregidorának corregimien-

ja volt, vagyis fennhatósága kiterjedt a mitára kijelölt provinciákra is. Ellenszegülés esetén, ha a provincia corregidorra megtagadta a kijelölt mitayók elküldését, vagy más módon szembehelyezkedett a bányászat érdekeivel, törvénybe idézhette, sőt szükség esetén el is foghatta az engedetlen provincia corregidort. /16/

Lényeges különbség az is, hogy önkényüket korlátozta az ezüstbányászatot és feldolgozást szabályozó aprólékos törvényhozás, valamint a Kincstár magasrangú tisztviselőinek jelenléte a városban. Mérséklő szerepe volt az audencia közelségének és a gyakori / csaknem évenként ismétlődő / ellenőrzéseknek is. A visitadorok mindig az audencia legtekintélyesebb oidorai közül kerültek ki.

Korlátozta a corregidort az is, hogy az alkirályok mindig fokozott figyelmet szenteltek Potosi ügyeinek.

Az azoguerók éppen a különböző hatalmi központok vetélkedését és ellentéteit kihasználva tudtak érdekeiknek megfelelően egyensúlyozni, manőverezni corregidor, audencia, cabildo és alkirályi udvar között, mindig arra támaszkodva, aki legmegfelelőbbben képviselte ügyüket.

Visszaélésekre még így is számos alkalom és lehetőség kínálkozott.

A városba érkező corregidort több napos fiestával fogadták, s az azoguerók már ekkor - s működése alatt végig - ajándékokkal igyekeztek megvásárolni jóindulatát.

A megvesztegetés az esetek többségében sikerült. Így az 1668-tól kormányzó Luis Antonio de Oviedo y Herrera magával az alkirályal is szembehelyezkedett - a vállalkozók érdekeit véd-

ve - a mita reformjának kérdésében. Amikor Conde de Lemos ezért felfüggesztette hivatalából és Limába rendelte, az azoguerók a város határáig kísérték, s ott " tehetségükhöz mértен egyesek ötven, mások husz vagy t^{íz}z ^ípesóval telt erszényt adtak át..."

Viisszatérésekor pedig /1673 / több mint 7000 pesóval kedves - kedtek az azoguerók az ügyük mellett kiálló corregidornak, /17/ A korrupciónak ez a formája volt a legáltalánosabb Potosiban, az ajándékok rendszere magasabb jövedelmet eredményezett, mint másutt a repartimiento, bár a hanyatlás előrehaladásával az ajándékozott összegek érezhetően kisebbekké váltak a XVIII. század elején.

Ettől kezdve a corregidorok az adócsalás és az önkényesen kivetett adók bevezetésével próbálták a jövedelem -kiesést pótolni. Korábban is sűrűn vetettek ki rendkívüli adókat /donativo real / a városra, Conde de Belayos /Fernando de Torres Mesia / corregid-or /1639-99 / és don Diego Manrique de Lara főbíró / 1702-1707 / azonban ezeket évenként kivetett rendszeres adóként kezelte, s példájukat utódaik is követték.

Ugyancsak ebben az időben kezdtek Potosi egyes corregidorai - a csempészetrel is kapcsolatba kerülve - repartimientót gya - korolni a kasztíliai és más szövetek elosztásában.

Ez sértette a cabildo érdekeit, "és a szokások ellenére történt, mert ha az árú 10 pesót ért, akkor ő /Conde de Belayos/ 16-20 pesóért adatta."

Don Tomas Chacon 1708-ban azzal kezdte kormányzását, hogy személyesen megvizsgálta a tiendákat és almacénokat," ami egy sohasem fáradtságos, de nagyon jövedelmező ceremónia."- írja Orsua

y Vela. A corregidor megállt a bolt ajtajánál, kihivatta a tulajdonost, aki beszámolt neki az üzletéről.

Ezért minden kereskedőtől 5 peso és 4 réal volt a corregidor "jutalma"./18/

A corregidor jövedelmét gyarapították azok az ajándékok is, amelyeket a hivatalokért folyamodóktól kapott a támogatás fejében. Az ajánlási és egyetértési jog legjövödelmezőbb az alcalde választások esetében volt. / Acuña corregidor pl. 600 márka ezüstöt kapott 1641-ben az egyik jelölttől/, de nem maradt el más tisztségek / capitan de la mita , protector de los indios / esetében sem./19/

A megvesztegetett corregidor és a cabildo szándékainak ellentétessége az alcalde választásokon egyik jelentős forrása a XVII- XVIII. századi nyugtalanságoknak.

Orsua y Vela így summázza véleményét városa corregidorairól az 1671-es évnél:

" Nagyon figyelemre méltó Potosi szerencsétlenségének és balsorsának azon összege, ami azoktól származik, akik ebben a Birodalmi Városban biráskodtak úgy corregidori, mint főbirói címmel... mert 22 corregidora közül csak négyen voltak azok, akik mindenkinek okosan megadva a maga jogát kormányoztak, és akik valóban kereszténynek mutatkoztak, s nem a város lakóinak sok százezer pesóját megszerezni akaró kegyetlen zsarnokok.^{nak} Hasonlóan ehhez, a 18 főbiróból, akik /eddig/ kormányoztak, csak ötöt tart számon a jók között, és a többiek erőszakos rablók voltak, akik mikor látták hivatali idejük rövidségét, lerövidítették az ezüst megszerzését is, miközben jelentős arcátlanságokat követtek el, hogy hozzájussanak annak gazdái ellenére is."

Az ötödik jó corregidor a krónikás véleménye szerint a már említett Oviedo y Herrera, Ez a nemes lovag kormányzásának 12 éve alatt 400.000 peso vagyont szerzett, s ez ~~nem~~ származhatott egyedül a fizetéséből, ami 5.200 peso volt. A krónikás megjegyzi: csak isten adhat számot, honnan származik ez a vagyon és mennyit ^{ve}szerzhettek a kegyetlen corregidorok, ha a "jó" Luis Antonio ekkora gazdagságra tett szert.

1680-tól kormányzott Potosiban don Pedro Luis Enriquez de Guzman / Conde de Canillas /, aki hosszú hivatali ideje alatt a következő vagyont szerezte: /21/

1./ corregidori fizetés.....	80.000 peso
2./ alcalde mayor de las minas tisztsége amit
csak ideiglenesen kapott meg 1680-ban.....	40.000 peso
3./ engedélyek, regáliák valamint más
jogok és tisztségek.....	több mint 200 .000 peso
4./ Ehhez járult még az, amit a felesége
kapott az eléje járuló kérelmezőktől
ezüst, ezüstnemű, ékszer.....	több mint 100. 000 peso

A corregidorok kapzsisága és kegyetlensége gyakran kisebb lázadások okává vált az alkiráltságban. 1660-ban a kreolok megölték Chuquibabo corregidorát és ugyanez a veszély fenyegette Oruro és La Plaz előljáróját is.

1732-ben azt írja Orsua y Vela, hogy szerencsétlen volt az alkirály / marqués de Castelfuerte, 1734-36 / kormány zása, mert eddig tíz corregidort öltek meg ellenségeik a királtságban , köztük ez évben a közeli Caylloma-ét. /22/

Nem mentesülnek Arzáns kritikája alól a cabildo tagjai és az alcaldék sem. Ez utóbbiakkal kapcsolatban hangsúlyozza: vagyó-

nosnak kell lenniök, mert ellenkező esetben a szegények javainak megszerzésére törekszenek, "kirabolva őket erőszakkal, csalással és ördögi ürügyekkel". /22/

A XVII. századi cabildo a város társadalmi ellentéteinek egyik gyújtópontja, a nemzetek összeecsapásainak is színtere időnként. Ettől sok tekintetben eltérnek a XVIII. századi ellentétek, részrehajlások, amelyek - a nagy "pártszövetségek" leáldozása után - már inkább egyének, illetve kisebb hatalmi csoportosulások érdekei ellentéteiből keletkeztek.

A XVIII. századi választási manipulációkról, a cabildón belüli botrányokról Orsua y Vela személyes tapasztalatai alapján igen részletes képet fest.

Az egyik legnevezetesebb botrány az 1706-os alcalde választás körül keletkezett:

A két csoportra szakadt cabildo egyik fele a dúsgazdag azoguero José de Quiros házáat támogatta, a másik csoport élén pedig Pedro García de Cardenas alcalde provincial Quiros háza ellen tüzelte a főbíró, meg akarták akadályozni, hogy Quiros és a veje a cabildo veinticuatroí legyenek. Mindkét párt igyekezett híveket szerezni, Quiros három új regidor hivatal-vásárlását segítette elő, s ezenfelül kifizette több veinticuatro hátralékának harmadrészét. Erre lehetőséget adott, hogy a cajas reales contadora felfüggesztette hivatalából hat regidort, akik adósok voltak hivataluk árával, s ezért Madridból nem kaptak megerősítést. A választás napján mindkét párt emberei pisztolyokkal és törökkel mentek szavazni, a felbolydult nép a terekre özönlött, s a papok házról-házra jártak, hogy békére és nyugalomra kérjenek mindenkit. A két párt erői egyenlőek voltak, s Manri -

que de Lara főbíró szavazata döntött, aki kompromisszumot ajánlott.

Ezt követően az ellenfelek ünnepélyesen békét kötöttek és szer-
tartásosan barátságot fogadtak, majd az egész cabildo a térre
vonult, hogy a tömeg előtt demonstrálja az egységet.^{/23/} Az
esetet csak azért írtuk le vázlatosan, mert csaknem minden ja-
nuár elsején hasonló jelenetek játszódtak le a Historia tanu-
sága szerint, s a háttérben rendszerint a leggazdagabb azogue-
ro családok vetélkedése húzódik meg.

Orsua y Vela művének a kormányzatra vonatkozó gazdag anyagát
részletesen végigkövetni nem áll módunkban, de egyes mozzana-
tok, amelyek kapcsolódnak a pártharcok problémáihoz, még elő-
kerülnek dolgozatunkban.

B./ Az EGYHÁZ Kérdésével, társadalmi szerepének jellemzőivel
csak érintőlegesen foglalkozunk dolgozatunkban. A krónika rend-
kívül gazdag anyagot tartalmaz a vallásos élet mozzanatait ille-
tően, ez azonban csak kevésbé módosíthatná a gyarmati egyház -
ról a szakirodalom által adott sokrétű képet. Szükségesnek tart-
juk azonban megemlíteni Potosi vallási életének és az egyházi
személyiségek tevékenységének néhány mozzanatát.

Az egyház térhódítása 1548-ban kezdődött a ferencesek megtele-
pedésével és 1700-ben fejeződött be, amikor az utolsó szerzetes-
rend, a betlemiták kolostorát létrehozták. Az egyházat egy vi-
karius kormányozta Potosiban, aki rendszerint az Iglesia Mat-
riz papjai közül került ki. ^{/24/}

Orsua y Vela mély vallásossággal telített sorai is világosan
mutatják, hogy az egyház egyik fő funkciója Potosiban az indiá-
nok elleni lelki terror, az alávetettség elfogadtatása a lei-

gázott őslakossággal. Ezt a társadalmi funkciót szolgálták a gyakori körmenetek, a szentek fiestái stb..., amelyekről különösen 1680 után számol be részletesen a krónikás.

Az esők gyakori hiánya, ami csaknem minden évben hosszabb-rövidebb ideig leállással fenyegette a Riberát, s a papság ezzel kapcsolatos misztikus tevékenysége, az esőkérő novenáriók, misék és körmenetek a fehér társadalom felett is nagyobb befolyást szereztek a papságnak, mint amekkorát a gyarmatok más területein élvezett. A termelés folytonosságát féltő azoguerók nagy adományokat juttattak a papságnak, s az esőkérő misék és körmenetek - amelyek az egész várost megmozdították - rendszerint eredménnyel jártak: addig folytatták, amíg meg nem érkezett a várt eső. Az állandó pártoskodások miatt a papság tekintélyét növelte a középkori ^{ya}silum jog fenntartása is, a hatóságok többnyire tehetetlenek voltak a templomba menekülő bűnösökkel szemben. A vicuák háborúja idején, majd később is, amikor a pártharcok lángja magasra csapott, a világi hatalom képviselői nemegyszer megszegték ezt a privilégiumot, s ez ellenségeskedésre vezetett a papság és a királyi adminisztráció képviselői között.

A vallásos egyesületeken, cofrádiákon keresztül az egyház befolyása a társadalom minden rétegére kiterjedt. Egy jezsuita információ szerint 1580-ban több mint 200 cofrádia vett részt a körmenetben, s ezidőtájt számuk meghaladta az ezret Potosiban. Számuk később csökkent, de a Historia még 14 nagy cofrádiával foglalkozik részletesen, s ezek mellett csak általánosságban említi az indiánok cofrádiáit. /25/

A cofrádiák nemcsak a vallási élet, hanem a politikai csoport -

tosulás testületei is Potosiban. A különböző szakmák, etnikai csoportok, illetve "nemzetek" egy-egy szent védőszázlaja alatt gyülekező cofrádiái szinte észrevétlenül alakultak át egyszerű vallásos testületből a politikai ellentmondások gyűjtőmedencéivé. A baszkok San Agustin templomában gyülekező cofrádiája volt a legnevezetesebb és leggazdagabb cofrádiája a XVII. század Potosijának, de a többi "nemzetnek" is megvolt a maga védszentje, a kreoloké Szent Ferenc. / 26/

A papság, amelynek rétegződése egészében megfelelt a világi társadalom "naciones" és származás szerinti megoszlásának, a maga eszközeivel résztvett a XVII. század pártharcaiban, s magában a papságban is állandó erős harc folyt az egyes pozícióért.

Mint említettük, a papság - elsősorban az egyházi tized csökkentésétől félve - támogatta az 1660-as évektől kibontakozó mitaellenes intézkedéseket. Conde de Canillas corregidor fellepésében például a jezsuiták bátorítása játszott szerepet. A gyarmati papság erkölcséről, műveltségéről rengeteg igaz és anekdotikus jellegű elbeszélés létezik, ezek sorsát Orsua y Vela is szaporítja. Az 1720-as években pl. fray Gaspar de Mariaca, a Nuestra Señora de Las Mercedes kolostor perjelje 16.000 pesót kótyavetyélt el kártyán, amit a bűnös lelkek megmentésére mondandó misékre adtak össze. 1727-ben pedig La Plata érseke, aki a városban az ágostonrendi apácák közötti pártoskodást akarta elsimitani, rendeletet szögeztetett a Matriz kapujára a kártyázó és bujálkodó papok ellen. / 27/

Az 1700-as évektől kezdve a krónika jelentős részét a világi és az egyházi előljárok között újból és újból felszínre ke-

rülő ellenségeskedések töltik ki. Ezek részben tényleges érdekelletétekből táplálkoztak, pl. a mita megítélésének kérdésében / habár a papság állásfoglalása koránt-sem volt egységes/ és nem tarthatjuk véletlennek, hogy az egyházi és világi uralkodóosztály torzszalkodásai éppen a hanyatlás erősödésének időszakában növekedtek meg, amikor némileg csökkent az egyháznak a bányászatból származó jövedelme / adományok, egyházi tized stb./ Jobbára azonban jelentéktelen hiúsági kérdések kavarták fel a szenvedélyeket, gyakran az egész városét, amelyek alapja a meriv szertartásrend és a kiszámított előkelőségi sorrend, amely a fiestákat, egyházi ünnepélyeket és az egész spanyol életet is jellemezte.

A papság igen ügyesen használta fel a maga javára a természeti csapásokat, bányamolások, földrengéseket, árvizeket is. A természet viszontagságainak kitett magasfennsík, az indiánok naivitásának és a fehérek tudatlanságának kiaknázásával gombamódra szaporodtak a csodák, amelyeket Orsua y Vela szintén kedvtelve részletez. Még a k'ajchá-knak is külön védőszentjük volt.

Az itt felsoroltak még töredékét is alig jelentik annak a gazdag anyagnak, amit Orsua y Vela az egyházzal és a papság életéről élénk tár, hiszen Potosiból a "kolostori barátok, apácák és papok, akiket mindig vonz az ezüst illata, nem hiányozhatnak..." /28/

Megemlítésükre mégis szükség volt, mert Orsua y Vela koncepciójában éppen a vallásosság és könyörületesség szerepel a város bűneinek ellensúlyaként.

A társadalmi piramis

Lewis Hanke egyik Potosiról írt tanulmányában a következő megállapítást találjuk: Potosi, Amerika olvasztótégelye.^{/1/}

Ez a gondolat feltétlenül igaz abban az értelemben, hogy a Villa Imperial Európa legkülönbözőbb nemzeteknek képviselőit, Afrikából behurcolt négereket és az indiánok nagy tömegeit ötvözte, olvasztotta magába a Colonia időszakában.

De " olvasztótégelynek " tekinthető egy másik szempontból is, nevezetesen, hogy gazdasága és társadalma ugyyszólván három társadalmi formáció találkozásának, keveredésének hatása alatt jött létre és fejlődött.

Az ezüstkivitel és a nagyarányú kereskedelem révén Potosi bensőséges kapcsolatot tart a XVI-XVII.században az Európában éppen születőben lévő kapitalizmussal, és jogosan vethető fel, hogy az azoguerók hatalmas arányú vállalkozásai és a kereskedők óriási profitja nem rejtette-e magában egy kapitalista jellegű fejlődés lehetőségét.

A másik elemet az ázsiai termelési mód bizonyos vonásaira emlékeztető Inka társadalom adja, amely már bomlófélben volt ugyan a hódítás " pillanatában", de a spanyol hódítók mintegy megállították ezt a fejlődést-bomlást, s a Conquistával lényegében konzerválták az indián comunidadot a maga hagyományos keretei között úgy, hogy tulajdonképpen ők maguk foglalták el az inka katonái és papi arisztokrácia pozícióit.

Az egy más kérdés, hogy a konzerválás / mita, repartimientó, kö-

zösségek adózása / mellett a Conquista befejezése után bizonyos bomlás is megindult a comunidadban, amit már a spanyol uralom idézett elő /kisebb részben vagyoni differenciálódásról, nagyobbbrészt pedig a fajkeveredés következtében előállt bomlásról beszélhetünk /.

Harmadik, és meggyőződésünk szerint döntő eleme Potosi társadalmának az anyaországból átültetett kasztíliai feudalizmus, amely magában hordozta a Reconquista- Conquista során kialakult dologtalan-katonai szemléletet, s a spanyol bürokratikus abszolutizmus által kifejlesztett merev társadalmi hierarchiát.

Tiszta típusról Potosi esetében - és feltehetően egyetlen esetben sem, ahol az indián és a spanyol civilizáció érintkezett egymással - nem beszélhetünk, de azt nyugodtan állíthatjuk, hogy a külpiacra termelő gazdaság, amelyet egy atavisztikus társadalmi formáció maradványainak felhasználásával működtettek, lényegében a spanyol gyarmati feudalizmus keretei között érvényesült, ennek társadalomszerkezete és feudális mentalitása nyomta rá bélyegét.

Potosi esetében természetesen nem általánosíthatjuk az egész coloniára, viszont: ha a spanyol gyarmatosítás specifikumai alapján fel is vetődhet valami külön " latin-amerikai termelési mód" kategóriájának igénye, ennek kritériumai, mibenléte még teljességgel kidolgozatlanok a történelemtudományban, mindössze kísérletek folynak ilyen irányban.

Véleményünk szerint tehát a kasztíliai feudális társadalomnak egy olyan modifikációja alakult ki Potosi esetében, amely színeződött a másik két társadalmi formáció bizonyos elemeivel,

de lényegét tekintve nem tér el attól.

A hivatalos teória szerint - írja Magnus Mörner - a spanyolok olyan társadalmat akartak az Indiákon létrehozni, amelynek hierarchiájában első helyen a fehérek /spanyolok / vannak, őket követik az indiánok, majd a "castas", tehát a fajkeveredésből származó kategóriák, és végül a néger rabszolgák.^{/2/}

A valóságban ettől sok tekintetben eltérő kép alakult ki.

A./ A társadalmi piramis alapját, Potosi legelnyomottabb és legszerencsétlenebb osztályát az indiánok jelentették.. "Indiánok nélkül nincs semmi ebben a királyságban, mert ezek dolgoznak a bányákban, művelik a földet, hogy élelem teremjen, szövik a ruhát, építik a házakat és hoznak létre mindenféle eszközöket " - írja Orsua y Vela, másutt pedig megjegyzi: " indiánok nélkül ez a republica egy test marad kezek és lábak nélkül".^{/3/}

A gyarmatokon élő fehérek megvetették és kerültek a fizikai munkát, minden teher a leigázott őslakosság vállára nehezedett, ennek a megállapításnak az igazsága tehát vitathatatlan.

Szinte felsorolni is lehetetlen az indiánok kategóriáit, s elnevezéseiket, amelyet a gazdaság különböző területein kaptak.

A legsúlyosabb teher kétségtelenül a mita volt, amelyről más vonatkozásban már szót ejtettünk, de a mitayók mellett mingák, öszvérhajcsárok, a postaszolgálatot ellátó chasquik, a piacon élelmet áruló gateras, a királynak szolgáló yanaconá-k, a házakban szolgálatot teljesítő indiánok stb...kategóriái bukkannak fel a Historiában.

Az indiánok elvileg szabadok, Spanyolország uralkodójának ugyanolyan alattvalói, mint az Ibériai-félszigeten élő vagy a gyarmatokra vándorolt spanyolok. Ugyanakkor a törvény mint kiskorú-

kat kezelte őket, gyámolításukra protectort neveztek ki, s a gyarmati társadalom valamennyi osztály⁹ közül csak az indiánok voltak - leszámítva néhány alacsonyabb rendűnek tartott casta-t és a felszabadított rabszolgákat - fejenkénti adóra / tributo vagy tasa/ kötelezve.

Kivételes helyet foglaltak el az indián társadalomban a spanyol urádom alatt is a volt törzsi-nemzetségi arisztokrácia tagjai, a " principes", a casiqueék és a curacák.

Kiváltságaikat kezdettől a hódítókkal való szoros együttműködésnek köszönhatték, s belőlük Potosiban is kialakult a gazdag indiánok vékony rétege.

A legfőbb kötelességük az adók beszedésében való közreműködés és a személyi szolgáltatások, elsősorban a mita megszervezése volt. A mitára való kijelölés joga óriási mértékben megnövelte Potosiban és Alto Peru mita-provinciáiban a casiqueék hatalmát, s ők maguk jelentős hasznot húztak a kényszermunkából.

Ennek tudható be, hogy a már említett reformkísérletek megítélésében az indián törzsi arisztokrácia is megosztott, s egy részüket az azoguerók pénzzel mindig a maguk oldalára tudták állítani.

Kiváltságaikat növelte, hogy a spanyol nyelvet értő " indios ladinos / indios aculturados / többsége - főként kezdetben - közülük került ki; ezt többek között egy Cuzcóban felállított kollégium is segítette, ahol a casiqueék gyermekei tanulhattak. " Ezek olyanok az indiánok között - írja a kr ónikás- mint a hűbérurak Spanyolországban ". Másutt - arra célozva, hogy nem fizettek tributot és nem tartoztak személyi szolgálattal - azt írja: "Ezek ebben a királyságban mint vazallus

urak, mentességekkel és nagy kiváltságokkal rendelkeznek." /4/ Néhány esetben tanúi lehetünk annak is, hogy a casiquék kiváltságai csak viszonylagosak voltak. Orsua y Vela felháborodva számol be arról, hogy a törvények és a királyi rendeletek ellenére don Tomas Chacón corregidor megkorbácsoltatott és börtönbe zárattott egy indián előljárót, mert ez kapcsolatba került az illegális bányászattal. /5/

A spanyol hódítás megállította, kettévágta azt a vagyoni és társadalmi differenciálódást, ami az inka társadalomban már kibontakozóban volt, a XV.-XVI. században, s a mezőgazdasági vidékeken évszázadokra konzerválta a comunidadot.

Némileg másképp alakult a helyzet Alto Perunak a bányászattal kapcsolatba kerülő körzeteiben.

A bányászat szétzilálta a közösségek hagyományos kereteit a pueblók gyakori áttelepítésével, a munkaerő állandó mozgatásával, illetve az indiánok nagy tömegeinek erőszakos letelepítésével Potosiban. Ez nem jelentett előrelépést az adott körülmények között, nem eleme a társadalmi haladásnak, hanem az indián kiszakításával a comunidad elavult, de mégis védelmet nyújtó kötelékei alól, az őslakosság kiszolgáltatottságát fokozta.

Ugyanakkor a comunidad kereteinek meglazulása az egyik legdöntőbb előfeltétele annak a nagyarányú meszticizációnak, ami a gyarmati korban egész Alto Peru területén végbement.

Orsua y Vela - mint a gyarmati kor íróinak többsége - csodálattal fordul az indián múlt felé. Leírja, hogy az első spanyolok csodálkozva látták, hogy az indiánok között nincsenek tolvajok és más gonosztevők, de miután megérkeztek a spanyolok el-

terjesztették ezeket a rossz szokásokat.^{/6/} A Historia egy gazdag indiánvédő tradíció folytatója, amely Las Casas fellépésével kezdődött.

"Bizonyos önhittekkal" akik azt állítják, hogy "az indiánok becsület nélkül születnek, szegényen nélkül élnek és gond nélkül halnak meg", vitatkozva érzékelteti az indiánok társadalmi meg-alázottságát, szociális nyomorát, amikor így vág vissza:

"... Nem halhatnak meg bánat nélkül, mert jól tudják, hogy feleségük és rokonaik eladva maradnak, hogy kifizessék az ő temetését a papoknak; nem élhetnek szegényen nélkül a természetük szerint, mert a spanyol tyrannia még csekély dolgokért is megkorbácsolja őket, megfosztja lányaiktól és még asszonyaiktól is utálatos obszcenitások számára, miközben sokszor a munkájukért sem fizetnek. Ezek olyan okok, amelyek érthetővé teszik, hogy annyit lopnak, amennyit tudnak, és nem becsület nélkül születnek, mert Isten szabadnak teremtette őket és csak a spanyolok utálatos erőszakja tette őket rabszolgává..."^{/7/}

A jogilag szabad indiánok társadalmi helyzetéről tanuskodnak azok a feljegyzések is, melyek szerint a spanyolok mesztic szolgálói indián szolgákat tartottak, és ha egy néger a piacra ment a gazdája megbízásából, magával vitt egy indiánt, hogy azszal cipeeltesse az árukat.^{/8/}

Orsua y Vela krónikája nagyon sok és páratlanul érdekes anyagot tartalmaz arról a mentalitásról, amit a gyarmati uralom az indiánokban kifejlesztett: alkoholizmus, a comunidad zárt erkölcsének megroppanása és az indián prostitúció, tolvajlás, kéregetés, a szentképek mágikus tiszteletén és a fiesták ünnepi ceremóniáján való feloldódáson alapuló vallásosság stb.. Ezek közül csak egyet emelnénk ki. Köztudott, hogy a Conquista

idején a tűzfegyverek, a lovak és a kutyák használata szinte bénító hatással volt az indiánokra. Éppen ezért - írja a Historia - az indiánok nagyon tisztelik a kutyákat, és ma nincs a városban indián, akinek ne lenne egy vagy több kutyája.

"Ahány ezer az indiánok száma ebben a Birodalmi Városban, szintén annyi a kutyáké is". /A ló használatát a törvények tiltották a bennszülötteknek/. /9/

A spanyolok elvileg szabadnak is csak a meghódított és megkelesztett indiánokat tekintették, akik az egyes audenciák, kormányzóságok megszervezett és betelepített területén éltek.

Az "indios infieles", a hitetlen indiánok ellen állandó harc folyt a határvidékeken, s az így elfogott indiánokat rabszolgának adták el. Potosi több vonatkozásban is kapcsolatban volt ezzel a szinte állandó háborúval. Fegyvert, pénzt és katonákat küldtek Chilébe az araucánok ellen, időről-időre pedig a charcasai audencia területét közvetlenül is fenyegették az araucánoknál nem kevésbé harcias chiriguano törzsek. A chiriguano a Historia szerint nagyon jó harcosok, egyforma ügyesen bánnak a lóval és a tűzfegyverekkel, amelyekhez békeidőben kereskedéssel jutnak, többek között Potosiból is.

Az egyik leghevesebb chiriguano háború 1727-28-ban dúlt, amikor a "vad indiánok" La Paz, Santa Cruz de la Sierra, La Lagunilla és Tarija vidékét támadva több kisebb helységet elfoglaltak és félkör alakban "körülfogva" veszélyeztették az Altiplano bányászati központjait, Potosit és Orurot is.

A chiriguano támadás visszaverése után több mint nyolcvan indián harcos került a foglyok közül Potosiba, akiket a Real Hacienda eladott a bányászoknak. /10/

Alto Peru kechua és aymara származású indiánjai a határmenti háborúk során egyetlen esetben sem léptek szövetségre s chiriguanókkal, sőt mint segédsapátok harcoltak ellenük.

A nyelvi különbségeken túl még a prehispán korból fennmaradt ellentétek választották el a különböző indián törzseket.

B./ Az indiánoknál jogilag rosszabb, de a valóságban jobb helyzetben voltak a NÉGEREK. Számuk viszonylag kicsiny / egy 1758-as censzus szerint 3.209 néger és néger-variáció volt a városban/, a bányászatban nem alkalmazták őket, s a rabszolgatartás elsősorban az előkelőség egyik kifejezési módja volt Potosiban. Gazdájuk kíséretét alkotva mintegy jelezték annak társadalmi rangját, pl. a kalapját vagy a kardját vitték utána az utcán. A rabszolga négerék mellett alkalmaztak szabad négereket is Potosiban, ezek a Casa de Monedában az ezüstrudakat olvasztották, és az itt dolgozó meszaticekkel, indiánokkal együtt quitos a nevük, és igen rossz hírük volt zajongó-verekedő életmódjuk miatt. /11/

A négerék részt vettek gazdáik oldalán a XVII. század pártharcában. A vicuñák háborújában a század elején 2345 néger, mulatt és indián esett el.

Orsua y Vela rendkívül rossz véleményvel van a négerekről. Rablóknak tartja őket, akik gazdájuk társadalmi rangjának védelme alatt, azok hallgatólagos beleegyezésével kegyetlenkedtek az indiánokkal, fosztogatták árúikat a piacon stb...

1718-ban egy nagyobb áruszállítmánnyal többszáz néger is érkezett, " ennek a megterhelt városnak a nagyobb kárára és ártalmára ezeknek a szerencsétlen indiánoknak, mert csaknem mindannyian rablóvá lesznek közülük..." /12/

Méginkább elitélte a XVIII. század elején kormányzó Manrique de Lara főbíró rabszolgáinak kegyetlenkedéseit és fosztogatását. Ezek uruk tudtával rabolták az indiánok tyúkjait, s ezért városszerte elterjedt a Hualpasua / Tyúktolvaj / gúny-név, amit az indiánok adtak a főbírónak.

Don Diego Manriquez de Larának "Tizennégy néger és mulatt rabszolgája volt, nyolc férfi és a többiek nők; egyik olyan rossz mint a másik, és mit tesz csak egy is a bírák közül, ha bármely gazdag lakos négere ilyen ártalmas ezeknek a szegény és alázatos indiánoknak? /13/

C./ Társadalmi helyzetüket tekintve átmeneti helyet foglaltak el a fehérek és az indiánok között a MESZTICEK vagy CHOLÓK.

A spanyolok társadalmi eszményei nemcsak abban az értelemben maradtak jogi formulák, hogy a fehér-indián-kevert-néger hierarchia nem a törvényekbeⁿ lefektetett módon valósult meg, hanem olyan értelemben is, hogy a castas sokasága jött létre, s az etikai keveredés felrugta a faji szeparáció jogi normáit. Érzékelteti ezt a leggyakoribb casta-k változatossága is:

Meszticeknek a fehérek és indiánok közös gyerekeit nevezték, néhány helyen " a föld ágyasai"-nak is mondták őket. Indiánok és négerek leszármazottai a zambók, fehér-néger keveredés eredményei a mulattok. A fő "kasztok" szinte a végtelenségig osztódtak tovább. Például a castizo=mesztic-spanyol származék; a morisco= castizo és spanyol utóda; albinonak nevezték a morisco-spanyol származású utódokat stb. A gyarmati kor egy többlépcsős mestizaje-t eredményezett. /14/

Alto Peruban a meszticeknek és származékaiknak volt a legnagyobb jelentősége. " A Colonia - írja Alberto Sanchez chilei törté-

nész - amely spanyolnak látszik, a lényegét tekintve mesztic volt ", s Gustavo Adolfo Otero szerint is a meszticizáció törvénye az uralkodó faji kategória a gyarmati korban. /15/

A meszticek száma Orsua y Vela adatai szerint nem volt magas Potosiban, azonban - mint említettük - ez aligha hihető.

Mindössze arról van szó, hogy társadalmi helyzetük és mesztic voltuk elismerésének bizonytalanságai következtében a krónika csak a törvényesen elismert, a parókiái könyvekbe is bejegyzett un. mestizos legitimos-ról ad számot.

A meszticizációban a XVI. században főleg a katonák, a XVII - XVIII. században pedig a papok, szerzetesek szereztek nagy érdemeket. Ez utóbbiak gyermekeit candaleros-nak vagy palmatorios-nak is nevezték. A korai meszticizáció a fehér nők hiánya miatt történt, később a gazdai hatalom, s papok részéről a jus primae noctis széleskörű alkalmazása / a férjhezmenés előtt álló indián lányok tanítása ürügyén / játszotta a fő szerepet. /16/

Az indiánok oldaláról a nők kiszolgáltatottsága mellett közrejátszott az a remény is, hogy a fehér férfitől született gyermek mentesül a tributo és a személyi szolgáltatások alól, s előbbre lép a társadalmi ranglétrán. Egyes kutatók megemlítik, hogy az indiánok erkölcsi felfogása szerint a házasság előtti szüzesség, illetve a szigorú házastársi hűség nem volt kötelező norma, éppen ezért segítette a meszticizáció folyamatát. /17/

Emilio Romero azt írja erről a gyarmatokon keletkezett új rétegről, hogy a cholo az egyetlen igazán szerencsétlen osztály a gyarmati társadalomban, mert szinte hely nélkül "lebeg" a többi osztály között. /18/

Potosi esetében a városi keretek elősegítették a meszticizáció

széleskörű kibontakozását, a tömeges meszticizációt.

A meszticek élesen elhatárolták magukat az indiánoktól / s épp-
így a mulattok a négerektől /, a törvények és a királyi rende-
letek azonban gyakran azonos jogállásúnak tekintették őket és a
tilalnak sokaságával próbáltak gátat vetni a folyamatnak.

Már 1576-ban egy Real Cédula megtiltotta, hogy mesztic őrök le-
hessen, s a gyarmati korszakban hivatalt csak kivételként tölt-
hettek be, akkor sem jelentőset. Időről-időre még a kereskede-
lemtől is el akarták tiltani őket.

1657-ben " IV. Fülöpöt úgy informálta néhány szorgalmas hize-
lő, hogy jó lenne, ha a meszticek is ugyanazt az adót fizetnék
őfelségének, mint az indiánok". Az új adó beszedését Potosiban
kellett volna kezdeni, majd minden provinciára kiterjeszteni.
Nestares Marin, az audencia éppen Potosiban tartózkodó elnöke
azonban eltitkolta ezt a rendeletet, s kérte, hogy vonják visz-
sza, mert lázadástól tartott. /19/

Az indián adózás kiterjesztése a meszticekre időnként újból
felmerült. 1726. szeptember 26-án egy alkirályi rendelet érke-
zett Potosiba, " amelyben azt mondja Öxezellenciája, hogy híre
lévén arról, miszerint sok indián hamis vallomásokkal mesztic-
cé akar lenni, hogy ne kelljen a tributot fizetnie, megparan-
csolta a corregidornak, hogy a regisztrás könyveket, amelyekben
a papok az egyházközségük kereszteléseit számontartják, vizsgál-
ják felül, és aki indiánnak találtatik, azzal könyörtelenül fi-
zettessenek..." /20/

A cholo rendkívül nyugtalan eleme a gyarmati társadalomnak, a
hatóságok állandóan tartottak attól, hogy az indiánok élére
állva, lázadásokat kísérelnek meg. Ez Potosiban nem jelentett

számottevő veszélyt, a Historiában inkább csak indián rablóbandák élén tűnnek fel. Harciasságukat és társadalmi elégedetlenségüket jelzi, hogy 1708-ban, amikor Cuzco corregidora megtiltotta nekik a kardviselést, lázadást robbantottak ki, s megölték a corregidort. A XVIII. század elejének legnevezetesebb meszticlázadása 1730-ban tört ki a Potosihoz közeli Cochabambában. Kiváltó oka, hogy a Cochabamba völgyében élő több mint 6000 meszticre rá akarták kényszeríteni az indián adózást, s amikor erről tudomást szereztek Alejo Calatayud vezetésével kb. 500 mesztic vett részt a felkelésben.^{/21/}

Potosi meszticek tevékenyen részt vettek a város XVII. századi pártharcaiban. A vicuña háborúban legtöbbször a kreolok oldalán tűnnek fel, s a krónikás különösen az 1622-es év eseményei közt említi őket gyakran. Később méginkább erősödött a kreol-mesztic szövetség, mert a cholók felismerték, hogy elsősorban a kreolokban bízhatnak, akik maguk is elégedetlenek voltak az anyaországi chapeton-ok uralmával.

A vagyonos osztály tagjai között nemigen találunk meszticeket Potosiban, s ha netán meggazdagodtak igyekeztek "kreolságot" vásárolni maguknak. Kisebb tisztségeket töltöttek be a bányászatban, közülük került ki a gremiók iparosainak jelentős része, s az indián negyedekben található canchák, pulperiák tulajdonosainak bizonyos hányada. Jelentős számban gazdagították a városban élösködő nagyszámú vagabund réteget is.^{/21/}

D./ A társadalmi piramis csúcsán a fehérek helyezkedtek el. A Spanyolországból és az Újvilág különböző részeiről Potosiba sereglő fehérek életmódja, mentalitása mintegy esszenciáját adja annak a szemléletnek, amely az Indiákat a könnyű munká-

val, vagy még inkább a munka nélkül való gyors meggazdagodás forrásának tekintette.

Szülőföldjük bármely osztályából, rétegéből származtak is, Amerika partjait elérve már "mind nemesnek tartották magukat, mintha csak Spanyolországban születni általában nemesség lett volna", s a gyarmatokon- vagyoni helyzetüktől függetlenül - valóban magasán a többi társadalmi osztály fölött álltak mind kiváltságaikat, mind e kiváltságoknak az egész gyarmati társadalom által történő elismerését tekintve.

A fizikai munka megvetését és a nemesség-tudatot a Reconquista Spanyolországból hozták magukkal. Marczali a spanyol nemzet vad és katonás erkölcséről és nemesi szemléletéről többek közt ezt írja: "Villars francia követ neje, aki 1660-ban járt Spanyolországban, látott ugyan itt-ott dolgozni parasztot a mezőn, de mihelyt jó valaki, otthagyja az ekét és kardot köt. Szégyennek tartaná, ha valaki őt, nemesek sarjadékát, munkánál találná. Biscayában és Navarrában mindenki nemes, még a vízfordó is az", /22/. Ez a szemlélet az Újvilágban, ahol az indián munkaerő gyakorlatilag korlátlanul állt rendelkezésre még tovább erősödött. A fehérek kiváltságosságának másik eleme a bőr színének társadalmi rangot jelző szerepe, ami Latin-Amerikában máig a gyarmati kor élő örökségéhez tartozik, s a vértisztaság, a "limpieza de sangre" ezzel összefüggő követelménye, aminek kodifikálását szintén a Reconquista következményének tekinthetjük. Ezek a tényezők magyarázzák azt, hogy a gyarmati társadalom osztályai a különböző rasszok, etnikai csoportok köntösében jelennek meg, az etnikai kategóriák egyben a társadalom fő kategóriái is. A spanyol abszolutizmus törvényhozása, amely a

gyarmati élet legapróbb mozzanatait is szabályozta és egy rendkívül merev társadalmi érdekstruktúra fogalmazódott meg benne, az etnikai csoport, a bórszin alapján lényegében rögzítette a társadalmi helyet úgy, hogy emögött egy valóságos társadalmi állapotot találunk, amelynek biztosítéka a törvényekben rögzítődött az egyes etnikai csoportok gazdasági viszonyait pontosan kijelölő kötelezettségek vagy privilégiumok rendszerében. A spanyolok tehát kifelé, a többi etnikai-társadalmi csoport felé az egységes uralkodóosztály jellemzőivel birtak, s a legszegényebb kalandor is magasan a gyarmati társadalom többi rétege fölött érezhette magát, intézményesen biztosított és fenntartott jogai alapján. Ugyanakkor magán a fehér társadalmon belül erős rétegződés érvényesült. A fehér uralkodóosztályon belül differenciáló tényezők: a vagyon, az ehhez társuló vagy megszerzett társadalmi elismerés, amit az öröklött vagy vásárolt nemesi címek jeleztek; a hivatali méltóság.

Potosi uralkodóosztályának legfontosabb és a változásoknak leginkább ellenálló rétege a város gazdasági elitjét alkotó azoguerókból, az ezüstkereskedőkből és a legnagyobb boltok, áruházak tulajdonosaiból kerültek ki. Ez a szűk réteg nemcsak a gazdaság, hanem a politika helyi magaslatait is birtokolta a cabildoban ülő képviselői segítségével s érdekei meghatározó jelentőségűek az egész város szempontjából. Potosi fehér lakossága azonosította magát ennek a rétegnek a céljaival, a szociológia mai terminológiájával a fehér lakosság referencia-csoportjának is nevezhetnénk ezt a réteget.

Ezt bizonyítja, hogy az azoguerók gremiója, amely politikai funkciót is öltött a királyi tisztviselők elleni küzdelemben,

minden alkalommal sikeresen mozgósította a fehér lakosságot a bányászat valódi vagy vélt érdekeivel ellentétes központi intézkedések ellen.

A gazdasági-társadalmi elitnek látszólag lehetősége volt egy tőkés irányú fejlődés kibontakoztatására, a nagy vagyonok gyors felhalmozása legalábbis magában rejtette ennek potenciális lehetőségét. Ilyen irányú fejlődés kibontakozására azonban a gyarmati rendszer lényegéből következően nem kerülhetett sor. Ellene szólt a gazdaság külső piacra orientáltsága, a modern bér munkás, " aki rákényszerül arra, hogy magát önként eladja ", hiánya, egyszóval az, hogy " a tőke nem valami dolog / = gazdaság /, hanem dolgok által közvetített társadalmi viszony az emberek között". /23/ És ellen^e szólt a gyarmati társadalom egész értékrendszere, amely a hódítás jutalmának a gyors meggazdagodást és a feudális címek megszerzésének lehetőségét tekintette, a társadalmi mobilitás csak a rendszer keretein belül érvényesült, azon túl nem mutatott. A bányászok Potosi-ban és Zacatecasban egyaránt földbirtokok / pl. Quiroga esetét ld. / vásárlásába fektették vagyonukat és a gazdag azoguerók szintje automatikusan váltak nemesekké. /24/

A fehér uralkodóosztály másik fontos rétege, a közigazgatási oligarchia, a királyi adminisztráció képviselői.

Ide tartozik mindenek előtt a corregidor, a Casa de Moneda és a Real Hacienda népes tisztviselői kara. 1650-ben pl. Nestares Marin visitador több mint negyven személyt tartóztatott le a pénzhamisítással kapcsolatban, akik kisebb-nagyobb tisztségeket viseltek a Casa de Monedában. A vezető tisztviselők, a tesorero, contendor, ensayador és factor hatalma vetekszik a

corregidorával. A hivatásos abszolutista bürokrácia mellett az adminisztráció második vonalában fontos tisztségeket / alguacil mayor, protector de indios stb.../ szereztek a város előkelőségei is.

Rangban a leggazdagabb rétegek után a kisebb vagyonú kereskedők következtek, s az a viszonylag kisszámú spanyol, akik mint minador mayor, mayordomo, beneficiador stb... tevékenykedtek a gazdaságban.

" Senki sem foglalkozik, vagy csak némelyek a /város / kreoljai, közül, mechanikai mesterségekkel és még kevésbé tengerészettel, szatócskodással, sem más illetlen foglalkozásokkal.

Ekkor / 1676 / és minden időben a legelőkelőbb származásúak lakták a várost, mert nincs hidalgó, caballero, señor vagy más méltóság Spanyolországban, akinek valamilyen fokon ne lenne rokona vagy testvére ebben a Városban: egyeseket a szükség üzött ide, másokat a hivatalok és tisztségek vonzottak, és sokakat az alkirályok, a többiek pedig a gazdag Cerrója iránti kapzsiság."/25/

A gazdag, vagy legalább-is jómódú fehérek mellett Potosi történetének fontos szereplője a városban állandóan jelenlevő nagyszámú pauper-vagabund réteg. Többségben az ezüst hírére a városba özönlő fehér szerencsevadászok, volt katonák alkották, de meszticek és spanyolul tudó indiánok is találhatók köztük. A Conquista befejezésétől a gyarmati kor végéig a kormányzat állandó problémája a vagabundismo kiterjedtsége.

Ez a krónikásunk által mélyen elítélt réteg állandó szereplője Potosiban az uralkodóosztály pártharcainak, ez lényegében a fő jövedelmi forrásuk a kártya mellett. / A XVII. század elején

egyes szerzők szerint több mint 700 hivatásos hamiskártyás volt Potosiban./

Vakmerő meggazdagodási kísérleteik közül is kiemelkedik bizonyos Juan Fernandez szervezkedése, aki az 1580-as évek elején el akarta foglalni a várost, hogy ott saját királyságát szervezze meg./26/

A vagabundok közül került ki a rablók, tolvajok többsége is, pl. az 1650-es években nevezetessé vált "Tizenkét Apostól" több mint ötven tagú bandája./27/

Mint a krónikából is kitűnik, a királyi tisztviselők igyekeztek fellépni ellenük, időről-időre rendeleteket adtak ki, melyek a kikötők védelmére vagy a chilei indiánok ellen vezényelték a vagabundokat. Orsua y Vela szerint ezek a rendeletek - főleg a zavaros években - elsősorban a kreolók ellen irányultak. 1598 és 1660 között összesen 7000 kreolt rendelték Potosiból a kikötők védelmére mint önkéntest és 1600 fegyencet szállítottak Chile erődjéibe az araucánok elleni harcra./28/

Igy pl. 1656-ban Sarmiento y Mendoza corregedor loco főt indított utnak részben Buenos Airesbe, részben Chilébe.

Néhány évvel később don Gomez Davila küldött vagabundokat Arica kikötőjébe az angolok elleni harcra - mint Orsua y Vela írja: " a baszkok nagy tetszésére, akik élénk aggodalommal sürgették, hogy ellenfeleik, a kreolok elhagyják a várost."/29/

Pártharcok. A XVII. század "nyugtalan" társadalma.

" Amint azt a tapasztalat mindig mutatja, a gazdagság bősége kegyetlen ellensége az embereknek..."

" Az ezüst és az arany oka az ellenségeskedéseknek, gyilkosságoknak és sérelmeknek; az irigység soha nem marad el a legnagyobb jóléttől, és ebben a Városban mindig nagyobb erővel tapasztalták ezt a sorscsapást, mert az ezüst miatt olyan eseteket láttak, amikor az atyák nem voltak atyák fiaik számára, s a fiúk sem tekintették atyjukat, nem őrizték sem a rokonságot, sem a barátokat". /1/

Igy látta Orsua y Vela az ezüst városának életét időről-időre felkavaró ellenségeskedések és pártharcok okát, s az ezekről szóló híradása a krónika legnagyobb erényei, de ugyanakkor legproblematisabb részei közé is tartozik.

Az archivumok teljes feltáratlansága miatt hosszú időn keresztül a Historia ismert, de nem teljes szövegei / illetve az Anales de Potosí / szolgáltak szinte kizárólagos forrásként Potosí belső életét illetően, az általuk kialakított kép határozta meg a bányászváros társadalmáról alkotott történetirői elképzeléseket. /2/

A pártharcokkal kapcsolatos dokumentumoknak ma is csak töredéke ismeretes néhány bolíviai történész / Gunnar Mendoza , Alberto Crespo Rodas / kutatásai nyomán, s ezek közül A.C. Rodas feldolgozására a regényesség nyomja rá bélyegét, akár-

csak a Historiára.^{/3/} Éppen ezért a Historia még ma is jelentős forrása a Potosi "nemzetei" közötti küzdelmeknek, s különösen a pártharcok második szakaszát, lezárulásuk idejét illetve az erőviszonyok módosulását tekintve nélkülözhetetlen, mert az ezekre vonatkozó levéltári kutatások még teljességgel hiányoznak.

A krónikás, aki még közvetlen közelségben élt a város viharos multjához, írott források, a szájhagyomány és saját ifjúságának élményei alapján olyannyira hatása alá került a XVII. század véres eseményeinek, hogy eredetileg a "Potosi polgárháborúi és emlékezetes eseményei" címet akarta adni, ^{művének} a Historia de la Villa Imperial de Potosi pedig a következő alcímet viseli: "hirneves Cerrójának egyedülálló gazdagsága, nagylelkű lakosságának pompája, polgárháborúi és emlékezetes esetei".^{/4/}

Problematikus viszont a Historia a pártharcokat és különösen azok első szakaszát / a vicuñák háborújának végéig / illetően az események populáris-tradicionálisztikus felfogása miatt legendás események, nevek, eltulzott számok sokasága van a szövegben -, illetve ezzel összefüggésben a kreolok szerepének eltulzása miatt.

Általában véve azonban -az említett nehézségekkel együtt is - a krónika tükrözi az uralkodóosztályon belüli feszültségek, mozgások fő tendenciáit, s olyan képet ad Potosi "fehér társadalmának" XVI-XVIII. századi ellentéteiről, amely nemcsak a részletek / vitatható / gazdagságában jeleskedik, hanem érzékelteti a pártharcok atmoszféráját, s felvillantja a réteg-ellentétek dinamikáját, változásait is. /Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a krónikás figyelme elsősorban a társadalmi ér-

deklódés középpontjában álló fehér uralkodóosztályra irányul, ennek belső ellentéteit írja le,

A gyarmati társadalom osztályai közötti feszültségről és az osztályharc mozzanatairól inkább csak ezekhez kapcsolódva árul el valamit a Historia./

Orsua y Vela művének tanulsága szerint ez a bányásztársadalom rendkívül nyugtalan életet élt. E nyugtalanság okai visszavezethetők az ezüsbányászatban és a meggazdagodás más forrásaiban /kereskedelem/ rejlő rendkívüli lehetőségekre. Ebben leli magyarázatát a bányászat állapotával mindig szorosan összefüggő nagy népességn mobilitás, ami Potosi társadalmának nyitottságát eredményezte, s az ellentétek állandó ujratermelődésének egyik oka. Az európaiak számára a Potosiba vezető út egyben a társadalmi felemelkedés lehetőségének is útja, s a városban a kor átlagához képest nagy társadalmi mobilitást eredményezett a vagyonok gyors keletkezése és elmulása.

A fehér uralkodóosztályon belüli ellentétek visszavezethetők néhány elsődleges okra, illetve - annak ellenére, hogy a krónika rendszerint csak az ellenségeskedéseket írja le, okairól nem szól - jól megkülönböztethetők az ellentétek kibontakozásának fő területei.

1./ Mindenek előtt ide tartozik az ujonnan jöttek és a már birtokon belül levő, Potosiban már megtelepült fehérek általános ellentéte, amit a nyitottság állandósított. Különösen a vagabund elemek állandó áramlása és jelenléte rejtett veszélyeket magában. Ez a munka nélkül meggazdagodni akaró csavargó és állástalan katonaréteg többségben volt a fehér lakosságnak a gazdaságban és a királyi hivatalokban működő részé-

hez képest.

2./ Döntő fontosságuk a fehér társadalom ellentétei a gazdasági szférán belül a bányászat és a kereskedelem hasznáért.

A bányák megszerzéséért vívott küzdelem elsősorban a XVI. századot és a XVII. század elejét jellemezte, s a baszk "nemzetség" amely szülőföldjéről nagy tapasztalatokat hozott magával a bányaművelésben, került ki győztesen belőle.

A XVII. század későbbi évtizedeiben a krónikás csak ritkán számol be olyan összecsapásokról, amikor konkrétan a bányák álltak az ellentétek középpontjában. Ezek az arányok módosítását, a tulajdon bizonyos újraelosztását célozták.

Mind a XVII., mind a XVIII. században élesek viszont a kereskedelem pozícióinak megszerzéséért és megtartásáért vívott küzdelmek. Ez következett abból is, hogy a kereskedelem különböző területei ígérték a leggyorsabb meggazdagodást, s mintegy kiindulópontja volt a további emelkedésnek.

3./ Állandó küzdelmek forrása a politikai befolyásért és az állami tisztségekért való vetélkedés is.

A hivatalok vásárlása folytán a cabildo és a Real Hacienda tisztségei természetesen a gazdasági élet kulcspozícióit megszerző "nemzet" kezében összpontosultak elsősorban; az arányok módosulása pedig a nemzetek erőviszonyai változásának függvénye.

4. A regionalizmus bizonyos értelemben kulcsszó a fehér társadalom ellentéteinek megértéséhez. Szó volt már arról, hogy az anyaországból származó regionális ellentétek kihatottak az élet minden területére a letelepedéstől a hivatalok elosztásáig. Már a Conquista és a bevándorlás is bizonyos regionális hálókban történt, s ennek megfelelően a gyarmati pozíciók meg-

szerzése is. A rokonsági és tartományi kötelékek, egy szóval a naciones léte azt eredményezte, hogy az Indiákra kivándorló sorsa nagymértékben függött nemzetségének ottani jó vagy balszerencsájától. A corregidores is elsősorban saját nemzetségük tagjait részesítették előnyben, s ezek az előnyök közvetlen gazdasági jelentőséggel bírtak.

A regionális kapcsolatok és ellentétek következtében az uralkodóosztály ellentétes érdekű csoportjainak küzdelme mint a "nemzetek / naciones / egészének küzdelme" jelentkezett. A párt-harcokban a szegényebb fehérek az elit bandériumaivá váltak - a "nemzetek" léte tehát elfedte a fehérek szegény és gazdag rétegeinek érdekellentétét, az ujonnan bevándorlók sem általában a gazdagokkal kerültek szembe, hanem a többi "nemzet-séggel", és saját nációjuk vezetőitől többnyire segítséget remélhettek. Ez az oka annak is, hogy a krónikában kevés adat jelzi: a kalandorok pénzért harcoltak "nemzetségeik" vezetőinek oldalán.

Különösen nagy erővel jelentkezett a feudális, "nemzet-tudat" két Potosiban élő náció, a kreolok és baszkok esetében.

A baszk provinciák már magában az anyaországban is sajátos helyet foglaltak el. A kasztíliai koronához egy olyan hűségnyilatkozaton keresztül kapcsolódtak, amely biztosította helyi kiváltságukat, köztük a kasztíliai adózás és a katonai szolgálat alóli mentességet, valamint a vámhatár fenntartását.

^{15/} A gyarmatokon hamar nagy gazdasági befolyásra tettek szert a bányászatban való nagy jártasságuknál fogva, s fokozatosan megelőzték és visszaszorították az első birtokosokat, az inkább katona kasztíliaiakat, andaluzokat, extremeñoakat.^{16/}

A Korona politikája - amely a termelés folytonosságát és biztonságát tekintette elsődlegesnek - kedvező volt számukra, s jelentős tisztségeket szereztek meg Alto Peru területén. Befolyásuk és gazdagságuk kiváltotta az igazi conquistador nemzetségek / kasztíliaiak, andaluzok stb.../ gyűlöletét, nevük pedig a XVI.-XVII. század fordulóján egyre gyakrabban vált az elnyomó szinonimájává: hivatalaik következtében gyakran népszerűtlen intézkedések végrehajtói. 1593-ban Quitóban az alcabala-lázadást Pedro de Arana baszk corregidor, 1599-ben pedig a La Platában és Potosiban szerveződő Gonzalo Luis de Cabrera -Juan Diaz Ortiz-féle lázadást a baszk Domingo de Garay számolta fel. /7/ A kreol réteg sajátos helyzete abból fakadt, hogy mint a hódítók leszármazottai magukat tekintették az Indiák jogos birtokosainak, s megvetették a jöttment "félszigetieket" /peninsulares : az anyaországi spanyolok egyik gúnyneve /, velük egyenlő elbírálást és méltóságok^{at} követeltek.

A Noticias secretas-ban olvashatjuk, hogy a kreolok még a XVIII. század közepén is kevésbé érdeklődtek a kereskedelem és az ipar iránt, mint a származás előkelősége iránt. Hódító őseikkel büszkélkedve geneológiai könyveket vezettek, és az újonnan bevándoroltakat asztalukhoz ültetve először családjuk régiségéről és előkelőségéről faggatták. /8/

A fehér lakosságon belül már a XVI.-XVII. század fordulóján a legnagyobb a számuk, s a szegények és vagabundok többsége közülük kerül ki.

A gazdag kreol réteg a bányászat és kereskedelem jelentős pozícióit szerezte meg Potosiban, érdekeik a politikai befolyás és a hivatalszerzés területén váltak a legkorábban élesen az

az anyaországi " chapetón-okétól. A Korona politikája nem szolgálta a kreolok felemelkedési szándékát, mert a korrupció, a lázadások és szeparatista kísérletek elleni védekezésül többnyire anyaországiakat neveztek ki minden fontos posztra.

A gazdasági és politikai befolyás - amú kezdetben az andaluzok majd a baszkok kezében volt Potosiban - ilyen megoszlása eredményezte, hogy több áttétellel a XVII. század második harmadára a kreol-baszk ellentét vált az uralkodóosztály ellenségeskedéseinek meghatározó vonásává.

A "naciones" léte és a nagyszámú vagabund hozzájárult az ellentétek konzerválódásához, megkövesedéséhez is, s így gyakran jelentéktelen okok, / szerelmi ügyek, lovak, kutyák jósága fölötti viták / váltottak ki véres összecsapásokat. A regionális ellentétekből táplálkozott a származásra, nemzetségre való mérhetetlen büszkeség és a többi "nemzet" ebből következő lebecsülése is; s ez szintén nem egye esetben töltötte be a gyutacs szerepét.

A vicunák háborúja idején pl. a baszkok az andaluzokat "fehér móroknak" az extremaduraiakat "áruló zsidók"-nak és a kreolokat "barbár meszticek"-nek titulálták.^{/9/}

Orsua y Vela az 1666-os év ellenségeskedéseiről írva, ezt így fogalmazza meg: "...Bármily szellőcskéje a gőgnek, ellentmondásnak, vagy megalapozatlan szavaknak...ilyen véres összecsapásokat és szomorú tragédiákat váltott ki, mert annyira uralkodott Potosi helységében a nemzetek közötti gyűlölet és egyenetlenség, hogy teljességgel nélkülözték a békét; hatása ez csillagainak. ..és ezekkel együtt és az általa élvezett más gazdagságok bőségének, ami nagy vonzóerő az emberek sokfélesége számára és

tömegesen a harcba az andaluzok oldalán.

A kilencvenes években már előttünk állt a bányászat fénykorának két ellentétes tábor. Az egyik szövetség az andaluzokat, extremeñókat és kreolókat tömörítette, a másik oldalon pedig a baszkok, navarraiak, montañaiak, galiciaiak stb... sorakoztak fel. A prosperitás évtizedeiben ilyen módon kialakult szövetségek a XVII. század második évtizedének végéig - eltekintve a szinte állandó kisebb változásoktól - lényegében nem módosultak. /11/

A XVII. század első felének történetét Orsua y Vela "Potosi Birodalmi Városának három romlása" keretébe ágyazza.: "Háromszor sújtotta Isten lakosainak figyelemre méltó romlásával büneiért Potosit, elegendő megpróbáltatása ez a város gazdagságának és virágzásának, hogy nem ment teljesen tönkre, habár inkább az bizonyos, hogy isteni gondviselés őrizte meg". /12/

A gazdasági bajokat és az állandó ellenségeskedést isteni csapásként felfogó Arzáns szerint az első csapás az un. vicunák háborúja volt.

A prosperitáskori pártharcokat betetőző guerra civil gazdasági okai világosan kimutathatók: A baszkok, akik már a XVI. század utolsó évtizedeitől vezető szerepet játszottak, 1601-től fokozatosan kiszorították a gazdasági és a közelet legfontosabb pozícióit, s ezzel az addigi viszonylagos erőegyensúly megbomlott.

A város kb. 130-135 ingeniójából nyolcvanat birtokoltak, s ugyan csak közülük került ki 160 kereskedő, akik nem ritkán 500.000-1.000.000 pesó vagyonnal rendelkeztek. Különösen fontos, hogy a 12 ezüstkereskedő közül nyolc baszk volt.

Kezükben tartották a közigazgatást is. A cabildo tizenkét regidorából ötven baszkok voltak, s a század eleje óta rendszerint

ebből a "nemzetségből" kerültek ki az alcalde ordinariók is. A többi " nemzet " sérelmeit még tovább növelte, hogy a Casa de Moneda 38 tisztviselőjéből 12, a Cajas Reales tiz vezető hivatalnokából pedig hat származott Baszkföldről. "Ilyen módon /.../ gazdagok voltak és minden tisztséget uraltak Potosiban és nem közösködtek a másik 11 nemzetbeliekkel, akik ebben a Városban laktak... különösen a peruiakkal nem". /13/

Uralmuk ellen a többi nemzetek fokozatosan az un. vicuña-pártba tömörültek, idetartoztak az andaluzok, extremeñók, kreolok stb. E szövetség gazdasági erejét és vezetőinek többségét a gazdag andaluzok, katonai erejét pedig a kreolok arrogáns tömegei adták. /erre utal, hogy magukat " vicuña vagy kasztíliaiaknak" nevezték./ /14/

A guerra civil kitörésének időpontját nehéz lenne pontosan meghatározni. Mendoza és Crespo Rodas műve 1622-ben jelöli meg, Orsua y Vela szerint Francisco Sarmiento de Sotomayor corregidor 1617-től volt az, akinek idejében kezdődött a vicuña emlékeztető háborúja, amelyben a baszk nemzetbelieket tönkretették kegyetlen ellenségeik, az andaluzok, a peruiak /vagy kreolok /, az extremaduraiak és a "kasztíliaiak", másutt pedig négy évre teszi ezt az időtartamát. /15/

A krónika egyes leírásai ugyanakkor^{arra} utalnak, hogy már 1617-től háborus méreteket öltött a század eleje óta állandóan növekvő feszültség, s ekkor a vicuña élén a kreol Alonso de Ibañez állt. Ibañez neve a bolíviai nacionalista történetírás-ban összeforrt a vicuña háborújával, mint annak megindítója egyike a nemzeti függetlenség előfutárainak. Crespo Rodas azonban dokumentumokkal bizonyítja, hogy Ibañezt már 1612-ben kivégezték,

egy - a bányák megszerzésére irányuló - összeesküvés miatt./16/ Tény, hogy kisebb nagyobb ellenségeskedések szinte naponta ki-robbantak a század eleje óta, a guerra civil igazi gyújtópont-jának azonban az 1618-as év vége tekinthető, amikor a városba érkezett Alonso Martinez Pastran^a, a limai Tribunal de Cuentas számvetője, és felfüggesztett hivatalából több baszk regidort és tisztviselőt, tartozásaik miatt. Helyükre az 1619-es választásokon az audencia előtt ismeretlen emberek kerültek az ellen-pártból, akiknek megerősítését a cabildo tagjai között az au-dencia megtagadta./17/ Ebben a bizonytalan légkörben először a hivatalaik elvesztését / s egyben pénzük / fájlaló baszkok támadása bomtakozott ki.

Orsua y Vela leírását a háborúról át meg átszővi a kreolok har-cierényeinek dicsőítése, s a " polgárháború" teátrális jelle-get kap nála: szabályos ütközeteket - lovas és gyalogos csatá-kat - konstruál, s nemcsak az egyes pártok vezérkarát vázol-ja fel, hanem nála a vicuñák, akik " hazájukat és otthonaikat" védelmezik, még krónikást is kineveznek tetteik megörökítésé-re./18/ Az eddigi kutatások azonban azt bizonyítják, hogy a há-ború irreguláris jellegű összeecsapások sorozata volt, amelyben fő harci módszernek az ellenfél lerohanását tekintették. A Historia is számos olyan megjegyzést tartalmaz, amelyekből a harc valóságos jellegére következtethetünk.:

" Főkapitány nem volt ebben a háborúban, és ez Isten engedélye volt a szerencsétlen Potosi nagyobb összezavarodására és a ha-lálos sorcsapásra, mert a kreolok kreolok akartak lenni, az an-daluzok andaluzok, és ugyanigy a többi nemzet is, és ezért nem-csak a baszkokkal volt háború, hanem ugyanigy amaz egyet nem

értő nemzetek között is..." /19/

1623-ban jelentéktelen okok andaluz-manchai összeecsapáshoz vezettek, s mindkét "nemzet" a vicu[~]nákhöz tartozott.

1624-ben ugyanilyen jelentéktelen okok miatt egy csoport galici~~a~~iai és manchai ellen andaluzok és kreolok vívtak ütközetet és a csatában mindkét oldalon indián segéds csapatok kapcsolódtak be " kezdve az ütközetet a spanyolok a spanyolok ellen, és az indiánok az indiánok ellen." /20/

Másrészt arról sem lehet beszélni, hogy valami "egységes kreol nemzet" állt volna szemben a vicu[~]na párt keretein belül az elnyomó hatalmat szimbolizáló baszkokkal. 1622-ben az andaluzok és az extremenók sürgették Francisco de Oyanume baszk vezér megölését, amit a vicu[~]na-kreolok akadályoztak meg, mert "szerették ennek a lovagnak nagylelkűségét". Oyanume elmenekült a városból, s háza őrzésére... 120 embert hagyott, 40 baszkot és a többiek kreolok, és meszticek is, akik őt soha nem hagyták el".

/ 21/ A kreolokéhoz hasonlóan nem egyértelmű a meszticek és az indiánok részvétele sem, mindkét fél és a hatóságok oldalán is szerepelnek, bár kétségtelen, hogy a népszerűtlen baszkok ellen fogott fegyvert a többségük.

Mindez arra is utal, hogy a háborúban nem az egyes "nemzetek" tudatos és globális szembenállásáról volt szó, / illetve a meszticek, indiánok esetében nem tudatos osztályharcról/, hanem a nemzetek vezetőinek pénzén szervezett táborok összeecsapásáról a pozíciók újraelosztásáért.

A háborúban nemcsak Potosi lakosságának minden rétege vett részt, hanem sokan jöttek Peru más vidékeiről is a harcolók közé, elsősorban kreolok. /22/

A vicunák dühe mindennek előtt a leggazdagabb baszkok, Francisco de Oyanume, a három Verasetegui fivér, Pedro, Osore, Sancho Madarriaga stb... ellen irányult.

Ha el is tálozza Orsua y Vela az összecsapások méreteit, bizonyított tény, hogy 1622-ben, amikor már a vicunák uralták az utcákat, a San Martin templom előtt több mint 200 ember ütközött meg.^{/23/} 1623 november 5-én és 6-án pedig olyan összetűzések zajlottak le, amelyben egy-két ezer ember vett részt.^{/24/}

A küzdelem a krónikás szerint 1622-1524 között dúlt leghevesebben, amikor " minden csak kegyetlenség volt, hiánya az észnek és a királyi törvények tiszteletének.".^{/ 25 /}

A baszkok egyrésze kezdetben a kolostorokban és a Casa de Monedában keresett menedéket, de 1622-23-ban tömegesen kezdtek elmenekülni a városból, mivel már ezek sem nyújtottak kellő védelmet /1623-ból származik egy petíció, amelyben 66 baszk kéri, hogy biztosítsák visszatérésüket Spanyolországba/ ^{/26/}

1624-re veszélybe került a termelés a vicunák megerősödése miatt. Mindkét párt erőforrásai kimerülőfélben voltak, s a fizetetlen vicuña katonák válogatás nélkül rabolni kezdték a gazdagokat. Ez megegyezésre szorította a baszk-ellenes támadásokat a háttérből irányító u.n. "kövér vicuñaakat " /vicuñas gordos / is, másrészt erőteljesebb fellépésre ösztönözte a hatóságokat.^{/27/}

A hatóságok álláspontját a vicuña-háború kezdetén bizonyos ingadozás jellemezte./Sotomayor corregidor a baszkokat támogatta, míg Pastrana contador a vicuña szövetségnek kedvezett/ Hátráltatta a hatóságok fellépését az is, hogy egészen 1624-ig a harcok szünetelése idején még emelkedett is a termelés, s

hogy az ellenségeskedés időről-időre megszakadt: az 1622-es választásokat Diego Portugalnak, az audencia elnökének ellenőrzése mellett rendben bonyolították le, s ugyanebben az évben két hónapra félbemaradtak az ellenségeskedések III. Fülöp gyászünnepe miatt. /28/

Ugyancsak Portugal ismerte fel, hogy nem királyellenes lázadásról van szó, s ezért 1622 őszén általában a bűnösök megbüntetésére törekedett, s a rend biztosítására a harcoktól távolmaradó lakosságból és a mita-indiánokból őrséget szervezett.

1623-tól don Felipe Manrique corregidor a baszkok mellett lépett fel, s miután a vicuña támadást kíséreltek meg ellene /1624 szept./ 500 pesó jutalmat tűzött a 17 legismertebb vicuña vezér fejére. A vicuña, akik most már elsősorban a hatóságokkal kerültek szembe, fokozatosan kiszorultak a városból, legfőbb vezéreiket / Gomez de Castro, Pedro Fernandez del Castillo, / 1624-25 során a katonailag is megerősített hatóságok elfogták és kivégezték. A szövetség fokozatosan széttört, s elsősorban a "kövér vicuña" felajánlották szolgálataikat a hatóságoknak. Orsua y Vela szerint a háború 1625-ben tipikusan feudális módon végződött. A szembenálló felek a San Agustin templomban békét kötöttek, s a barátság megerősítéséül Francisco de Oyanuma baszk vezér fia feleségül vette Eugenia de Castillo-t, az egyik kreol vezér lányát. /29/ A valóságban a Korona érdekeit ekkor

képviselő Astete de Ulloa corregidor a legfőbb bűnösök megbüntetésének és a város vagabundóktól való megtisztításának politikáját követte, az utolsó összeesküvőket 1626-ban végeztette ki. Ugyanakkor érvényesült a megbocsájtás politikája is, az egyik legharciasabb vicuña vezérből, Pedro Gallegosból 1627-ben az audencia alguacilja lett Cochabamba völgyében. /30/

A guerra civil által okozott károkat Orsua y Vela így foglalja össze:

	:	1622	1623	1624	Összesen
Elesett spanyolok / mindkét tábor /	:	732	2200	400	3332
Meszticek, indiánok, négerek	:	500	600	1600	2435
Sebesültek /összes/	:	628	1600	1400	3728
Rablások	:	127	2000	45	2172

A Krónika egy más részében Arzáns 6000-re teszi az összes áldozatok számát. Az általa jelzettnél a valóságban sokkal kisebbek lehettek a tényleges veszteségek.

Manrique corregidor 1624. májusában azt írta a királynak, hogy /ebben az évben / 66 főt öltek meg a vicuñák és a sebesültek számolhatatlanok. /31/

A vicuñák háborújának értékelésében a történeti irodalom megoszlik. A leyenda blanca hívei - mint pl. a spanyol Salvador de Madarriaga - hajlamosak a kreolok önnálló szerepének alábecsülésére, s a vicuñákat nem tartják többnek, mint a gazdag andaluzok és extremeñók által a baszkok ellen felfogadott kreol katonáknak. A másik véglet viszont a kreolok szerepének eltulzása. A bolíviai nacionalista történetírás képviselői már a függetlenségi háború előjátékát látják benne, s a kreol önállóság - már Orsua y Velánál is jelentkező - eltulzásával a "nemzetek" ekkori ellenségeskedésében az anyaországtól való elszakadás gondolatának anticipálását látják. /32/ Véleményünk szerint egyik nézet képviselőinek sincs teljesen igaza. A vicuñák háborújának legfontosabb következménye, hogy a kreolok és a szövetség többi tagjai megerősödve kerültek ki a küzdelemből - a vereség ellenére is -, mert elfoglalták az elmenekült baszkok gazdasági és poli-

tikai pozícióit, illetve egy józanabb egyensúly-politikát csikartak ki a későbbiekre a hatóságoktól / Orsua y Vela szerint pl. sor került 12 baszk kézen levő ingenio átadására a kreoloknak/. A vicuñák háborúja megnövelte a kreolok önbizalmát is. Katonai erejük következtében már a háburú során átvették saját szövetésük vezetését az andaluzoktól és extremaduraiaktól, s mindinkább önálló erőként léptek fel. Így a vicuñák háborúja fontos állomása a kreolok fejlődésének abban a vonatkozásban, hogy itt a XVII. század zavaros évtizedeiben kezdett kifejlődni, majd erősödni az Ujvilágban született spanyolok kreol-tudata, a XVII. századi eléged^{et}lenségi mozgalmak a criollismo első állomásai. Követeléseik azonban nem lépték túl az egyenjogúság követelésének kereteit, s egészen a XVIII. század második feléig a spanyol birodalom egységének koncepcióján belül mozogtak. Ezt az ellenségeskedések -pártharcok második szakasza is bizonyítja, amikor még mindig csak a lassú polarizálódásnak és a kreolok fokozatos erősödésének lehetünk tanúi.

A krónika 1636 eseményei között ad hírt az ellenségeskedések kiújulásáról, s okát a vicuñák háborúja idején elmenekült baszkok visszatérésében látja. Ezek haragja nem csillapodott a távollét kényszerű évei alatt, másrészt visszatérésük után reorganizálni akarták gazdaságukat, s ez önmagában is ellenségeskedések forrásává vált.

"És amint sokszor megesik - írja Orsua y Vela -, hogy az erdő vagy tűzifa elégetése után maradnak a hamu között egynémely szikrái a tűznek, amelyek bármilyen csekély szellőcskétől életkitve lángokká növekednek és szalmaszálról-szalmaszállra, forgácsról-forgácsra terjedve az épületet siralmas romlással megégetik,

így történt ebben a Birodalmi Városban is, mert miután egész lakosságát és vidékét megégette a pártok rettenetes tűzvésze és a nemzetek háborúja, amint azt az előző fejezetekben láttuk, csillapodott a baráti kapcsolatokon keresztül, de nem hagyták, hogy a néhány éve elmúlt kegyetlen gyűlölség szikrái a hamu között maradjanak, a hiábavaló rátartiság szelének könnyű fúvásával fellobbantották a bosszú új lángjait, amelyek sok életet és gazdagságot égettek el és semmisítettek meg, lévén olyan kiterjedt az ellenségeskedésnek ez a tűzfésze, hogy borzalmas hatásai negyven évig tartottak ez alkalommal, s élő szikrái még máig is megőrződtek. /33/

A kiújult pártharcok a korábbiaknál jelentéktelenebb okokból táplálkoztak általában, s ebben az időszakban különösen nagy szerepet kapott az ellentétek megcsontosodása.

Ennek következménye a kis összeceapások láncreakció-szerű terjedése, a pártharcok második szakaszában ritkábbak a termelést is veszélyeztető nagy összeceapások.

Az 1636-os év egyik "ütközetét", amelynek oka a város "egy nagyon ünnepelt hölgyéért" való vetélkedés, a krónikás mint "nagyon véres"-et jellemez. Itt a "peruiak, akiket közönségesen kreoloknak neveznek" ismét andaluzokkal és a kasztíliaiakkal szövetkeztek, a baszkok pedig a navarraiak és a kasztíliaiak egy másik csoportjára támaszkodtak. José Sáez de Elorduy corregidor, hogy elejét vegye a további ellenségeskedésnek, kivégeztette az összetűzés három főbűnösét. Bosszúból a kreolok egy része meg akarta ölni, más részük pedig a meszticekkel szövetkezve védelmére kelt. Az ellenségeskedések folytatásáért Orsua y Vela a corregidort okolja, mert elmulasztotta idejében

megbüntetni a "botrányos vakmerőségeket". /34/

1637-ben négy halottat követelt a baszkok és a kreolok egyik összecsapása, s a "vakmerőségek" folytatódása arra kényszerítette a La Plata-i audenciát, ahol az oidorok még jól emlékeztek a vicuña okozta károokra, hogy bírót küldjönki - katonákkal - a kreol főkolomposok ellen. A letartóztatott pártvezérek Chuquisacába szállításának biztosítására rendeletben hirdették ki, hogy aki az érdekükben közbenjár, vagy pártot üt mellettük, fejével és vagyonával felel. Ez az intézkedés a szervezkedő rokonok és ismerősök ellen irányult. /35/

1640 elején érkezett Potosiba a város 18. corregidora, Juan Vázquez de Acuña. "Érkezése nagy jótétemény volt a Város lakosainak, mert ez év elején a pusztulás szélére ért a véres pártharcok miatt, amelyek minden nap több áldozatot követeltek".

A corregidor első intézkedései a béke helyreállítását célozták, mindenek előtt eltávolította Potosiból a vagabundok egy részét. Száz embert "/nagyobb részben kreolokat" / Chile erődjeinek őrzésére küldött, majd rövidesen újabb ötven főt /kalandorokat és a börtön rabjait / irányított Tucuman vidékére. Az intézkedések kevés eredménnyel jártak, mert - mint a krónikás írja - a harc a "nemések" között is dúlt. Ezt felismerve Acuña megkísérelte összebékíteni a pártok vezetőit, s tanácskozássra hívta őket az Ayuntamiento épületébe. A békéltető megbeszélésen a pártvezérek felelevenítették régi sérelmeiket, csaknem nyílt összeecsapássá fajult a veszekedés, s végül a corregidorra is dühös andaluzok és kreolok kivonultak a tanácskozásról. A kudarcot vallott megbékéltetés után a kreol-andaluz "párt" tartósa szembekerült a corregidorról, Acuña pedig - felhagyva az az egyensúly politikával - a baszkokra támaszkodott, s belő-

lük szervezte meg testőrségét is. /36/

Ezt követően az ellenségeskedések egészen az ötvenes évekig mind gyakoribbá és hevesebbé váltak. Orsua y Vela Juan Pas -
quiért idézve így jellemzi ezt az időszakot.:

" Ez a szerencsétlen város nem keresztények, hanem kegyetlen
barbárok lakóhelyének, a zürzavarok földjének és ellenséges-
kedések gyülekezetének látszott, mert ezek állandóak lévén,
csaknem minden itt lakó nemzet között, nem mult el nap, hogy
a Város nemes matrónái és tisztos kisasszonyaik vagy a gazda-
ság romlását, atyáik, férjük, fiaik és testvéreik letartóztá -
tását, vagy már a halottakat, sebesülteket és összetűzéseket
siratva ne törölgették volna könnyeiket"... /37/

1641-ben az ellenségeskedések egyik motiválója a cabildo és
Acuña corregidor közötti ellentét az alcaldék választásakor.
A corregidor saját jelöltjeit - egy nemes baszkot és egy an-
daluzt - akarta megválasztatni / az egyiktől 600 marca ezüs-
töt kapott a támogatás fejében /. A cabildo - amelyben akkor
erős kreol befolyás érvényesült - szembeállította vele saját
jelöltjeit, az egyik veinticuatrót és egy kreolt. A választás
napján odáig fajult a vita, hogy az ellenszegülő veinticuat-
rók kilökték a teremből a corregidort, s az ellenségeskedés
hevét jelzi, hogy az Ayuntamiento épületét " fegyveres emberek
sokasága" vette körül. Végül megválasztották a corregidor és a
cabildo egyik jelöltjét, s mindkét tábor az alkirályhoz for-
dult orvoslásért.

Husz nappal később újabb " az elmúlt^{nem}nél kevésbé veszélyes "
zavargás történt. Előzménye az az " ősi szokás", hogy a Poto-
si körüli provinciák corregidorait hivatalba lépésük előtt a

város cabildója ünnepélyesen fogadta, s a veinticuatrók otthonaikban megvendégelték őket. Ebben az évben a cabildo megtagadta Chayanta, Porco, Pilaya és Tarija corregidorának fogadását. A corregidorek közül kettő baszk, egy navarrai és egy kreol volt, a "haragban égő" Acuna corregidorral és a pártjára állt három regidorral még az Ayuntamiento épületébe sem tudtak bejutni. A "régí szokás" megsértésére a provinciák előljárói a baszk-párt fegyverbe szólításával válaszoltak, s négy óra alatt 130.000 pesót gyűjtöttek a háborúskodáshoz. A másik oldalon a cabildo szervezte az ellenállást, 200 embert mozgósított, s a királyi tisztviselők segítségével ellenőrzése alatt tartotta a fegyverraktárt is. A háborús készülődést csak a nyolcadik napon sikerült leszerelnie az azoguerók gremiójának és a papoknak. A zavaros időkben " az előkelők közti gyilkosságok példájára és a büntetés hiányában egymást ölte a köznép, és a meszticek, négerek és indiánok nagy számban csinálták ugyanezt", /38/

1642-ben a legnevezetesebb összeütközés a Cerro északi és déli részén dolgozó bányászok között volt az új alcalde mayor de minas tiszteletére rendezendő fiesta miatt. Mindkét részből több mint ötvenen vettek részt benne és tüzfegyvereket is használtak. Ebben az időben a cabildo és a kreol lakosság gyűlése szinte megbénította Acuna corregidor tevékenységét, olyannyira "utálták", hogy nem merte megközelíteni a külvárosokat, s csak az azoguerók támogatásával tudta hivatalát ellátni. /39/

1645-ben szerelmi viszálykodások és családi összefonódások révén - mint azt a krónikás írja - "Folytatódtak az összetűzések és összeccsapások, egyik oldalon peruiakkal és manchaiakkal, s a másikon andaluzokkal és extremaduriakkal, és a baszkok, navar-

raiak és aragonok külön csapatban támadták egyszer az egyiket és máskor a másikat."/40/

1647-ben - többek között - megbomlott a hagyományosan szövetséges andaluz és extremeño nemzetség egysége is. Az egyenetlenséget az váltotta ki, hogy " némely andaluzok meg akarták szerezni don Melchior Trujillo extremeño egyik gazdag bányáját"./41/

A negyvenes évek végére a pártharcok, ellenségeskedések már olyan méreteket öltöttek, hogy az azoguerok gremioja az alkirályhoz fordult segítségért, s úgy informálták, hogy a " pártoskodások, amelyek... nem tisztelve sem Istent sem embert, sem a királyi igazságszolgáltatást...folynak Potosiban, megakadályozzák a bányák művelését". Az indulatok lecsendesítésére az alkirály " késedelem nélkül " a városba küldte Juan Velarde Treviño corregidort /1648/. A baszkok és kreolok ellenségeskedése ebben az évben olyan nagy volt, hogy " nem mult el nap anélkül, hogy a város különböző részein ne történetk volna gyilkosságok, sebesülések és más szerencsétlenségek".

Treviño rendkívül erőteljesen lépett fel az ellenségeskedésekben résztvevőkkel szemben, nemzetségre való tekintet nélkül. Elrendelte a tiltott fegyverek / pisztoly stb./ összegyűjtését, eltávolította a városból a vagabundok újabb mintegy 120 fős csoportját és kormányzásának négy éve alatt csaknem száz bűnöst végeztetett ki. Ebben az időszakban egyre gyakrabban bomlott meg a kreolok szövetsége az andaluzokkal és az extremaduraiakkal."/42/

Az ötvenes évek első felének központi problémája a század legnagyobb pénzhamisítása, "Potosi harmadik romlása", amelyről más vonatkozásban már szó esett. A Rocha kapitány és Ramirez ensa-

yador vezetésével hét vagy nyolc évig folytatott pénzrontásban több mint 180 bűnös volt, s feltehetőleg Juan Velarde Tervino corregidor is közéjük tartozott. Felszámolására 1649-ben a városba érkezett don Francisco de Nestares Marin, az audencia elnöke, mint visitador.

A pénzrontás középpontba kerülése, az ezzel kapcsolatos pénzügyértékelés és a " ^{1653-54-ig visszafogta a pórtokadást, a "nemzetek"} kettős kormányzat" dühe egységesen Nestares Marinra irányult a gyakori vagyonekborzások és a pénz leértékelése miatt. 1653-tól kezdve azonban a krónikás ismét az ellenségeskedések megszorodásáról tudósít: "akik a legtöbb alkalommal háboruztak, azok a kreolok és a baszkok voltak"-írja.^{/43/} 1655-ben rövid időre szövetség jött létre a kreolok és az audencia elnöke között, s ennek jelentős szerepe volt az évtized legnagyobb összeecsapásában. Az elnök száműzött az ellenségeskedések szitása miatt hat gazdag kereskedőt a baszkok, navarraiak és montanaiak közül, hogy ezzel is növelje a Real Hacienda és saját jövedelmét.

Ezek a "nemzetek", amelyek már a Casa de Moneda tisztviselőinek letartóztatása óta ellenségesen figyelték az elnök tevékenységét, bosszúból elhatározták unokaöccsének meggyilkolását. A kreolok Nestares Marin mellé állottak, mert az előző évben éppen ezekkel a kereskedőkkel került ellentétbe az egyik kreol alcalde ordinario a városba hozott rabszolgák ára miatt. Miután a baszkok megsebesítették az elnök unokaöccsét, a harcias kreolok magukra vállalták a bosszú feladatát.

Gyertyaszentelő vasárnapján 600 ember ütközött meg, félbeszakítva a fiesta legnagyobb látványosságát, a bikaviadalt.

A krónikás szerint: az öregek, akik ma élnek, azt mondják, hogy az emberek nem fértek el annak a négy utcának a kereszteződésé-

ben, ami ott volt. A földet köpenyek és sombrerok borították. Ez a jó viszony a kreolok és az audencia elnöke között már a következő évben megszűnt, amikor egy "kreol fickó" kártyázás közben megölte " az elnök szeretett unokafivérét". /44/

Ugyanebben az évben fedezték fel a Puno vidékének bányáit/1656/ s Potosiból sokan indultak az új ezüstlelőhely meghódítására, különösen baszkok, peruiak, és andaluzok / az utóbbiak közül kerültek ki az ottani bányák első birtokosai /.

Ez, valamint a vagabundok újabb csoportjának Chilébe és Buenos-Airesbe küldése átmenetileg csökkentette az ellenségeskedések hevét. /45/

Talán még az előző évtizednél is hevesebb pártharcok jellemzik a XVII. század hatvanas éveit. A város kezdődő hanyatlása ebben az időben már jelentkezett, s a " nemzetek " szövetségeinek haláltáncát állítja elének a krónika. A különböző ideiglenes csoportosulások még a korábbinál is nagyobb változatosságot mutatnak, s a kreolok egyre gyakrabban harcoltak szinte minden más " nemzetség" ellen. /46/

A kreol " nemzet" ekkori erejét mutatja, hogy 1662-ben a cabildo befolyásolásával megakadályozták don Gomez Davila corregidor jelöltjének megválasztását. Ez a corregidor Orsua y Vela szerint különösen kreol-ellenes volt, amiben közrejátszott, hogy 1661-ben a kikötők védelmére toborzott újabb vagabund csapat összeállításánál a "peruiak" szembeszálltak vele. A krónika szerint Gomez Davila odáig ment a "kreolok utálatában", hogy titkos rendeletben engedélyezte a baszkoknak, andaluzoknak és extremaduraiaknak a kreolok elleni harcot, "annélkül, hogy a törvénytől félniök kellene".

A kreolgyűlölköző corregidor esetében ez elképzelhető, de a rendelet időpontját /1665 / illetően Orsua y Vela mindenképpen téved: Gomez Davila - Mendoza jegyzete szerint - ekkor már halott volt.

" Az ellenségeskedések tüzeit - írja a Historia 1665-ben - szította pletykáival, rossz tanácsaival és romlott hatásával a dühöngő csőcselék, mert az benyomakodott az előkelők közé úgy egyik, mint a másik oldalon, hogy be ne fejeződjék a vérontás".

/47/ A hatvanas évek végétől azonban csökkenni kezdett az ellenségeskedések ereje Potosiban, s csak 1679-ben jelez nagyobb pártoskodást a Historia: " szintén ebben az évben ujultak ki a Városban némely régi szenvedélyek a kreolok és a baszkok között... amelyek arra rendeltettek, hogy Potosi újból elveszítse a békét, amit olyan kellemesen élvezett".

Az ellenségeskedések kiújulásának oka ekkor: előkelő baszkok és kreolok pereskedése, ami már tizenharmadik éve tartott néhány ingenió és bánya birtokának öröklése körül . 1679-ben a la platai audencia a baszkok javára döntött. Az elégedetlen kreolok az alkirályhoz fordultak igazságért, s az új döntés késlekedése miatt erőszakos úton próbálták orvosolni sérelmeiket, míg végül az alkirály ítélete a kreol peresek javára zárta le az ügyet.

Ennek az egy esetnek a kivételével a hetvenes évek -eltekintve a mindig is nagyszámú rablógyilkosságoktól, s az egyéni bosszú megnyilvánulásaitól - nyugodt időszakot jelentettek Potosiban, 1680 körül pedig teljesen lezárult a bandos, s a párt - harcok korszaka.

Az ellenségeskedés csökkenésének okát Orsua y Vela elsősorban

Luis Antonio de Oviedo y Herrera corregidor "jó kormányzásá"-ban látja, abban a házassági politikában, amellyel az ellenséges családokat összebékíteni igyekezett. /48/

Véleményünk szerint a bandos visszaszorulása inkább a város kezdődő hanyatlásának jele és következménye, ezekben az években pl. a mita reform elleni harc egységesítette a ^{távoli} "fehér ~~malom~~ ^{malom}" felső rétegét.

A nyugtalan elemek viszont egyre nagyobb számban távoztak el önként a városból, például az 1656-ban felfedezett punoi bányákhoz vagy Oruróba.

Puno-ban - ha kisebb mértékben is - megismétlődött Potosi XVII. századi története. Már 1660-tól fellángolt a harc az első birtokosok / andaluzok ,kreolok / és a baszkok között, akik a provincia kormányzatát a kezükben tartva a bányák megszerzésére is törekedtek. Az ellenségeskedések itt 1666 -1668 között érték el tetőpontjukat, s a "kis vicuña háborút" Conde de Lemos alkirály több mint ötszáz katonával verte le. /49/

A pártharcok lezárulását 1680 körül több tényező bizonyítja a krónikában. Így például hivatkozhatunk a szerző már idézett szavaira, miszerint a pártharcok második szakasza 1636-ban kezdődött és negyven évig tartott.

Említettük azt is, hogy Arzáns a XVII. századi Potosi történetét a város "három romlása" keretébe ágyazza. Ehhez a koncepcióhoz szorosan kapcsolódik, hogy a nagy mozgások időszakának lezárulása után így kezdi az Első Rész 10. könyvét / 1685 / :
" Tizedik és utolsó könyvéhez érkeztem ennek a kiterjedt Historiának... /Ezért/... a legnagyobb vágyam volt véget vetni munkámnak a Historiának ezzel az utolsó könyvével..." A tize-

dik könyv első fejezeteiben összefoglalja a város nagyságát, dicsőségét, ahogy azt korábban a hanyatlás első jeleinek felvázolásakor / 1654 / tette. Ennek, a második összefoglalásnak a leglényegesebb mozzanatai közé tartozik a város vallási életének, lakói könyörületességének és kegyes cselekedeteinek leírása, a város fényes de bűnös évtizedeivel a vallásos Potosit állítja szembe, / ez egyben átvezette saját kora eseményeinek leírásához/. A tizedik könyv első fejezetében az "isteni tisztelet" összefoglalásakor írja egyik legszenvedélyesebb drámai hangú elmélkedését, s így kiált fel: " Mond^d/nekem Potosi hírneves Városa, hová lett régi nagyságod és oly kellemes mulatságaid? Minden véget ért, s minden csak büntetés és fáradtság, minden csak sirás és sóhaj". /50/

A kisebb ellenségeskedések továbbra sem szüntek meg, azonban 1702-ig, harminc év alatt a hatóságok mindössze 26 embert végeztek ki s különböző erőszakos cselekmények miatt csak 60 spanyol és perui, kb. 200 mesztic, néger és indián vesztette életét.

A "nemzetek" közötti ellenségeskedések intenzitásának alábbhagyására, az ellentétek levezetésének XVII. századi formájának eltűnésére utalnak Orsua y Velának ezek a szavai is a vicuñák háborúja leírásakor: Csodálatos dolog látnom, hogy azokban az időkben a baszkok utálatossága oly nagy volt, hiszen most lovagiasságuk, szelidségük és jóságuk mindenkit arra ösztönöz, hogy szeresse őket és barátságos legyen velük". /51/

A vicuñák háborúja utáni pártharcokat két kisebb periódusra bonthatjuk, amelyek között a pénzrontás éveit jelentenek kisebb cemu-rát. 1636-49 között, amikor a bányászatban már a stagnálás jelei mutatkoztak, a "nemzetek" még többnyire a hagyományos szövetségi

keretek között / kreol-andaluz-extremeño-baszk-navarrai stb. /
ütköztek meg egymással. Megfigyelhető azonban a "nemzeteken"
belüli egyetértés, a regionális közösségtudat gyengülése, aminek oká-
okát abban látjuk, hogy a korábbiaknál / vicuñák háborúja / jelen-
téktelenebb forrásai is vannak az ellenségeskedésnek, s nagy sze-
repet játszott az ellentétek megcsontosodása, hagyományozódása.
Az 1650 utáni ellenségeskedések az utolsó rohamot jelentették a
szinte észrevétlenül csappani kezdődő gazdaság megszerzésére, a-
mellyel a lakosság lassú megfogyatkozása is párosult. Jellemzőjük,
hogy a kreolok mindgyakrabban kerültek szembe az összes többi
/spanyolországi/ "nemzetséggel", anélkül, hogy az andaluzok, extre-
madureiak közelebb kerültek volna a baszkokhoz. Nyilvánvaló, hogy
ebben a kreolok számának növekedésén túl szerepet kapott gazdasá-
gi és politikai erősödésük is, hiszen a bányászathoz kötődő gazdag
családok egy részénél a XVII. században fokozatosan bizonyos "el-
kreolosodás" ment végbe.

A "nemzetek" pártharcainak globális összefüggését a gazdasági élet-
tel és főként a bányászattal az egyes esetek nem mindig jelzik.

Bizonyító erejű azonban az összkép, a bányászat és a társadalom
jelenségeinek párhuzamba állítása. A bányászat egy-egy kritikus i-
dőszakának /felfedezések, fénykor, kezdődő hanyatlás/ mindig megfe-
lelt Potosiban a különböző "nemzetek" ellentéteinek kiéleződése,
s a hanyatlás nyilvánvalóvá válása után a fehér lakosság számá-
nak gyors csökkenésével párhuzamosan eltűnt az ellentétek megüt-
közésének és levezetésének addigi formája, a "nemzetek" nyílt erő-
szakos "pártharca". A XVII. század közepén a bányászat hanyatlá-
si jeleinek érezhetővé válása, és ezzel egyidejűleg a pénzrontás
és következményei két olyan megrázkódtatást jelentettek, amit Po-

tosí gazdasága kiheverni nem tudott.

Nem voltak a megújulásnak olyan tartalékai, mint a vicuñák háborúja és az 1626-os árvíz után az új felfedezések.

Ez a nagy mozgások korszakának lezárulását eredményezte, s a XVIII. század Potosijának problémái - mint arra néhány esetben utaltuk^{ny} - ha sok tekintetben hasonlóak is, lényegüket tekintve más jellegűek, mint az "elfeledett évszázad" társadalmi kérdései, ezek már a hanyatlás talajából nőttek ki.

V.

A krónika tanulmányai

Potosi fénykorának és egyben kezdődő hanyatlásának is évszázada a XVII.század, amelynek jelenségeit elsősorban vizsgálni igyekeztünk.

Bartolomé Arzáns de Orsua y Vela krónikája két világ - a hatásait még sok tekintetben éreztető, még közvetlen közelségben lévő fénykor, és a mindinkább erősödő depresszió - határán született, s a válság-élmény a Historia egyik legfontosabb jellemzője.

Három isteni csapás - a vicuñák háboruja, az 1626-os nagy áradás és az ötvenes évek pénzrontása /amely időben egybeesett a bányák kezdődő kimerülésével/ - adja Orsua y Vela koncepciójának /t.i.: hogy a gazdagság lehanyatlása a város büneinek következménye/ az alapjait.

/Ehhez a három csapáshoz a XVIII.században még a város "negyedik romlása" társul, a huszezer áldozatot követelő 1719-es nagy pestis, amely Buenos Airesből kiindulva az egész "spanyol" kontinensen végigsöpört./

Vizsgálataink mindvégig két szélsőség között ingadoztak. Egyrészt: a krónika gazdag anyagának csak töredékét használhattuk. Így pl. a franciákkal folytatott tiltott kereskedelem/1703-1726/, a fiesták és általában az ezüstváros mentalitásának számos eleme, vagy éppen egy speciálisan magyar vonatkozású információ, a törökellenes háborúk egyik epizódjának /az 1716.aug.5-i Belgrád-Pétervárad közötti csatának/ a leírása természetesen kimaradt a feldolgozásból.

Másrészt - s ez talán általában is nehézsége az egyetemes történeti kutatásnak - állandóan kísértett a kontrollforrások hiánya, bár Cañete "Kalaúzá"-nak egyes részei segítséget adtak a XVII. század jobb megismeréséhez is.

A Historia rendkívül szuggesztív képét adja az "ezüstváros" társadalmának, s a felsorolt nehézségek ellenére is fontos mozzanatokkal járul hozzá a spanyol gyarmati társadalom megismeréséhez.

Potosi történetének egyik legfontosabb tanulsága számunkra, hogy az ezüstmonokultura meghatározó vonása a város életének. A lakosság száma, a város fejlődése, a társadalmi ellentétek intenzitása mindig szoros kapcsolatot mutat a bányászat jó vagy balszerencsésével. Ugy is mondhatnánk, hogy az ezüst mint a gazdaság egyedüli alapja rendkívül közvetlenül hatott ki a társadalom felépítményének elemeire. Potosi egyike a spanyol gyarmatbirodalom kivételes városainak. Kivételes természeti feltételei, a birodalom gazdaságában betöltött fontossága, lakosságának nagysága stb... alapján. Ugyanakkor - s talán éppen kivételességéből fakadóan - felnagyítva és sűrítetten tükrözi a gyarmati társadalom jellegzetességeit /a "fehér" társadalom parazitizmusa, az indián munkaerő kizsákmányolása, a monokulturás gazdaság sajátosságai és kiszolgáltatottsága a természeti feltételeknek stb.../, és azokat az osztály- és rétegellentéteket, amelyek az Indiák társadalmát jellemezték a XVI. század végétől a XVIII. század elejéig. E vonatkozásban elsősorban a "fehérek társadalmáról" ad képet, s fontos dokumentuma a

kreol-tudat, a sentido americano fejlődésének.

Az 1680 körül lezáruló "pártharcok"/bandos/, amelyeket a Potosiban élő "nemzetek" egymással vívtak, az ezüstbányászat megszerzéséért, ellenőrzéséért folytatott küzdelem termékei elsősorban. A regionális ellentétek, a feudális "nemzet-tudat" új gazdasági-társadalmi tartalmat kapott az ezüst és a meggazdagodás utáni hágszában.

Kezdetben a criollismo sem több, mint egyik változata ennek a regionális gyűlölségnek, azonban a krónikában megfigyelhető a "kreol-nemzet" fokozatos erősödése, az anyaországiaktól való lassu elkülönülése. A Historiában csak kevés jelzés van arra, hogy ez az elkülönülés mennyiben járt együtt a gazdasági élet kreol-kézbe kerülésével /a XVII. század második felétől kezdődően/, s ezzel egyidőben az állami pozíciókat továbbra is kezükben tartó anyaországiakkal való szembenállással. /Id. pl. a dúsgazdag kreol azoguero, José de Quiros esetét/.

Potosiban a hanyatlás bizonyos egységesítő erővel bírt abban az értelemben, hogy előre haladtával mindgyakrabban kellett az azoguero rétegnek egységesen szembenézni az elvizesedés, a termelés csökkenésének problémáival, illetve a Kprona tisztviselőivel az adósságok, a higanyellátás és az illetékek stb... kérdéseiben. Közvetlenül Orsua y Vela halála előtt a vállalkozók követeléseai sikerrel jártak, a quintót tizedre mérsékeltek. Az "elszegényedés" mellett szerepe volt annak is, hogy a fehér társadalom felső rétegén belüli változások az 1700-as évek táján lelassultak, végbe ment bizonyos elkeolósodás, másrészt csökkent a nyugtalan

elemek beözönlése.

Orsua y Vela krónikája maga is egy állomása, jelzője a kreol-öntudat XVIII. század eleji állapotának, az "amerikai" tudat fejlődésének. Nemcsak a XVII. század "elégedetlenségi mozgalmainak" vázolásával, hanem azzal is, hogy a szerző határozottan megkülönbözteti magát és a "peruiakat" az anyaországi spanyoloktól, a chapetónoktól, s Potosi történetét egészében határozott kreol arcéllal mutatja be.

A krónika írásának harminc éve alatt pl. jelentős változáson megy át nála a chapetón gunynév értelme. Kezdetben csak a városba nemrég érkezett baszkokat érti, alatta, a Historia Második Részében azonban már általában jelenti a Potosiba érkező európaiakat. A kreolokkal szembeállítva elsősorban a chapetónokat jellemzi nála a kapzsiság, az indiánokkal, való kegyetlenkedés, a rátartiság a nemességre és az Indiák lebecsülése.

Ugyanakkor a krónikának egy másik tanulsága, hogy a XVIII. század eleji criollismo még nem, vagy csak szórványosan tartalmazza azokat az ellentéteket, amelyek a század második felében az amerikai - spanyol ellentmondásokat antagonizmusba fordítják. Orsua y Vela Potosija a feltétlen királyhűség és az impérium keretein belül létezik.

... ..

...

VI.

JEGYZETEK

I. Bevezetés

- 1./MARX:A tőke I.k.811 l.,Bp,Szakra,1949
- 2./Vö.:CHAUNU?Pierre:A klasszikus Európa 20 és 42.l:
"Amerika Európa nagy lehetősége Európán kívül"
/Bp.,Gondolat,1971/
- 3./Vö.:WITTMAN Tibor:A gyarmati Latin-Amerika történeti kutatásának néhány kérdése 16.l.
Acta Historica/Acta Universitatis Szegediensis/ Tomus XXVIII,Szeged,1968.
- 4./A mai latin-amerikai elmaradottság és a gyarmati örökség kapcsolatának vizsgálatát állítja középpontba pl.
STANLEY J.-BARBARA H. STEIN?The Colonial Heritage of Latin America /New York,Oxford University Press,1970/
c. könyve.
- 5./INDIÁK - az elnevezés problémáiról, s arról,hogy az Amerika elnevezés legkésőbbben Spanyolországban terjedt el ld.:PUTÓ József:Közép- és Dél-Amerika,Bevezetés
/Bp.,Gondolat,1967/;Orsua y Vela ált.az Indiák vagy a Nuevo Mundo kifejezést használja.
- 6./WITTMAN:Bolivia.Egy dél-amerikai államalakulás gazdasági-társadalmi háttéréhez.Századok,1968.,897-914. l.
- 7./Id.:WITTMAN:A gyarmati Latin-Amerika történeti kutatásának néhány kérdése 20. l.
- 8./CHAUNU:im. 12. l. /az 1630 - 1760 közötti időszakot érti rajta kb./
- 9./Id.:MARX:A tőke I. k. 143. l.
- 10./MORÁLES PADRÓN?Francisco:Manual de Historia Universal Tomo V.Historia General de América 468 l.
/Espasa-Calpe,1962./
- 11./MARX:A tőke II. k. 349. l.,Bp.Szakra,1953.

II. Orsua y Vela élete és műve a gyarmati korszak
irodalmában

- 1./A fejezet Lewis HANKE és Gunnar MENDOZA tanulmányaira támaszkodik, különösen a krónikához írt bevezető tanulmány/Bartolomé Arzáns de Orsua y Vela:su vida y su obra/I.és II. részére.Külön csak a fontosabb helyeket jelölöm.A bev.tanulmányt a továbbiakban ld.:HANKE-MENDOZA jelöléssel.
- 2./GUMUCIO?Gonzalo:La Razón 1950 dec 17 és 1951 jan.7.
Idézi:HANKE-MENDOZA:XXX 1.
- 3./CERVANTES:Don Quijote II.rész,71.fejezet
Bp.Európa,1966 II.k.478. 1.
- 4./HANKE,Lewis:The Imperial City of Potosi 2-16 1.
Hague,1956
WITTMAN:Algunas problemas economicos de Bolivia colonial.Universidad Tomas Frias,Potosi,1969. 1-2.1.
- 5./HANKE:The Imperial City of Potosi 8. 1.
- 6./ARZÁNS DE ORSUA Y VELA,Bartolomé:Historia de la Villa Imperial de Potosi /továbbiakban:HISTORIA/ I-III? k.
Brown University Press,Providence,Rhode Island,1965
ld.:I. k.443 és II.k.149. 1.
- 7./HANKE-MENDOZA:XXXIV-XXXVIII L; ;HISTORIA:II.k.400. 1.
- 8./HISTORIA:II.k.430. 1.
- 9./INFORME remitido al Consejo de Indias por Bernabé Antonio de Ortega y Velasco.../stb/ Teljes szövegét idézi:HANKE-MENDOZA:XXXVI-XXXVIII. 1. ;Ortega y Velasco írja többek közt Veláról:...haber sido mi maestro,
siendo niño de escuela....
- 10./B.A.Ortega y Velascóról ld.:HISTORIA III.k.287,289,
292-293 1. /pl./
- 11./HANKE-MENDOZA: I/5:La odisea de los manuscritos
XXXVIII-XLIII. 1.
- 12./Idézi:HANKE-MENDOZA:XXXIII. 1.
- 13./F.MORÁLES PADRÓN: IM;:463 1:Martinez Arzáns
PEREYRA,Carlos:Historia de la América Española.Madrid
1925.,Tomo VII.:Peru y Bolivia 1991 1.:Aranz de Orsua
y Vela
- 14./HISTORIA:II.k.321,III. III.k.399-401. 1.

- 15./Uo.:I.k.65,288-289 1./sokszor jelzés nélkül haszn./
HANKE-MENDOZA:IX-LXVI 1.
- 16./HANKE:La "Historia de la Villa Imperial de Potosi"19.1.
Universidad de San Marcos,Lima 1966
- 17./CAPOCHE,Luis:Relación general de la Villa Imperial de
Potosi Madrid,Atlas,1959
- 18./HANKE:La "Historia de la Villa Imperial de Potosi"
42.1.
- 19./HANKE-MENDOZA:XLIX-LXIII; ill. XLV-XLII 1.
- 20./Uo.:XCI. 1.
- 21./CANETE Y DOMINGUEZ,Pedro Vicente:GUIA historica,geog-
ráfica,fisica,politica,civil y legal del gobierno e
intendencia de la Provincia de Potosi
/továbbiakban:GUIA Potosi,1952
Canete-ről ld. még:WITTMAN:La riqueza empobrece...Prob-
lemas del crisis del Alto Peru colonial en la Guia de
P.V.Canete y Dominguez.Acta Historica,Tom.XXIV 3-25 p.
Uő:Algunas problemas economicos de Bolivia Colonial
- 22./CANETE:GUIA 12. 1./Prologo y argumento de la obra/

III. A Cerro és a Város

1.A Potosi ezüstmányászat főbb periódusai és a termelés globális adatai

- 1./GONZALEZ,Raul Ruiz:Bolivia,el prometeo de los Andes
Buenos Aires,ed:Platina,1961 38-40 1.
- ROMERO,Emilio:Historia economia del Peru ,Buenos
Aires,1949 152-153 1.
- 2./ GUZMÁN,Augusto:Breve historia de Bolivia
La Paz-Cochabamba 1969 63. 1.
- 3./GUZMÁN:im.:54. 1.
- 4./ MONOGRAFIA del departamento de Potosi
Potosi,1892 25. 1. ...
- 5./R.R.GONZALEZ:im.:46 1.
- 6./HISTORIA:I.k. 34-35 1.
- 7./ROMERO: im.:153 1.
- 8./WITTMAN:La riqueza empobrece 3-4 1.

- 9./ HISTORIA:I.k. 37 l.
- 10./Uo.:I.k. 3 l.
- 11./HISTORIA:I.k.6 l.;CANETE:GUIA:52 l.
BARBA,Lic.padre Alonso Alvaro:Arte de los Metales...
46-47 l. Potosi,1967
- 12./BARBA:im.:47 l.
- 13./CAPOCHE:Relación general... 77-78 l.
- 14./WITTMAN:Bolivia.Egy dél-amerikai államalakulás gazdasági-társadalmi háttere ill.:Az andesi népek nemzettségváltásának egyes gazdasági feltételei a gyarmati korszak végén Acta Historica,Tom.: 1972, 18-30 l.
- 15./HANKE:The Imperial City of Potosi 18 l.
- 16./HISTORIA:I.k. 63-64 l.
- 17./Vö.:WITTMAN:Latin-Amerika története
Bp.,Gondolat,1971 93-94 l.
- 18./HISTORIA:I.k.63 l.,III.k. 108 l.
- 19./Uo.:III.k. 273 l.;Descripción del Virreinato del Peru/Cronica inedita de comienzos del siglo XVII /
/továbbiakban:CRONICA INEDITA/,Rosario,1958 101. l.
- 20./HISTORIA:I.k. 65 l.;BARBA:im.:63. l.
- 21./Idézi:HISTORIA I.k. 65 l.
- 22./Id.:HANKE:La "Historia de la Villa Imperial de Potosi"
30-31 l.
- 23./OMISTE,Modesto:Cronicas Potosinas I.k. 154 l.
Potosi,1891 2 tomo.
- 24./BARGALLO,Modesto:La Minería y la metallurgia en la America Española durante la epoca colonial
México-Buenos Aires,1955. 303 l.
Vö.:WITTMAN:Latin-Amerika története 94 l./itt:sajtóhiba/
- 25./Id.:pl HISTORIA III.k.252 l.:1727 május vége
III.k.273 l.:1728 jun. 8.
III.k.312 l.:1730 máj.17.
III.k.357 l.:1733 április
- 26./JARA,Alvaro:Tres ensayos sobre economia minera hispano-americana 77. l.,Universidad de Chile/Santiago/1966
- 27./Vö.:ZAVALA,Silvio:El mundo americano en la epoca colonial.Tomo I. 282-283 l.,ed:Porrua,Mexico,1967

- 28./CAUNU:im.:37-43,241-243 l.
WITTMAN:Az "árforradalom" és a világpiaci kapcsolatok
kezdeti mozzanatai/1566-1618/,Bp.Akadémia,1957.10-27 l.
Uő.:II.Fülep 87-91 l.
- 29./Vö.:WITTMAN:Latin-Amerika története 94-95 l.
CHAUNU:im.:37-65 l.
- 30./Ld.y:WITTMAN:II.Fülep 7-8,171.173 l.
- 31./STANLEY J.-B.H.STEIN:The colonial Heritage...16. l.
P.J.BAKEWELL:Silver Mining and Society in Colonial
Mexico Zacatecas 1546-1700. 219-220.230 l.
/Cambridge,1971/
- 32./CHAUNU:im.: 37 l.;ld. még:STANLEY-B.H.STEIN:im. 12. :
/Francis Bacon idézik"Spanyolország Nagyságának
Törékeny Állapotáról"..../

2.Ezüst és demográfia

- 1./CAPOCHE:Relación general...75 l.
- 2./HISTORIA:I.k. 4. l.
- 3./M.BARGALLO:La minería y la metallurgia... 74 l.
HANKE:The Imperial City of Potosi 14 l.
- 4./VÁZQUEZ DE ESPINOSA,Antonio:Compendio y Descripción de
lasIndias Occidentales 586.l.
Washington,1948
- 5./CANETE:GUIA 40 l.
- 6./HISTORIA:I.k.10 l.
- 7./MÖRNER,Magnus:LaCorona Española y los foraneos en los
pueblos de indios de América 78. l.
Stockholm,1970
- 8./F.MORÁLES PADRÓN:im.:441-442 l.
- 9./OTERO,Gustavo Adolfo:Vida social en el coloniaje 19 l.
La Paz-Bolivia,1958
- 10./G.A.Otero:im.:20-21 l.;S.ZAVALA:im.:I.k. 253 l.
- 11./DICCIONARIO de Historia de España III. k. 242-244 l.
- 12./G.A.OTERO:im.:23 l.

- 13./HISTORIA:I.k.9-10,III.k.3 és 96.1;GUIA:36 1.
Monografía del departamento de Potosí I.k. 14. 1.
A.GUZMÁN:im.:64 1.;HANKE-MENDOZA:LXIX-LXX; k;
14./WITTMAN:Latn-Amerika története 96 1.

3.Város a Cerro árnýékában

- 1./WITTMAN:Latin-Amerika története 70 1.
2./CANETE:GUIA 38 1.
3./P.J.BAKEWELL:im.:42-43 és köv.
4./HISTORIA:I.k.38,142 1.
5./Uo.:I.k.39 1.
6./CAPOCHE:Relación general 78 1...;Vö.még:CRESCO RODAS?
Alberto:Guerra entre vicuñas y vascongados Potosí
1622-1625. 21.1. /La Paz,1969/
7./HISTORIA:I.k.108-110 1.
8./Toledo alkirályról ld.:Diccionario de Historia de
España 3.k.778-779 1.HISTORIA I.k.145-159 1.;CAPOCHE
im.:116-117 1.BARROS ARANA,Diego:Historia de América
241 1./ed.:Futuro,Buenos Aires,1960/
9./HISTORIA:I.k.9-11,42-43 1.
10./Uo.:II.k.59,III.k.451;CANETE:GUIA:36 1.
11./HISTORIA:I.k. 8 1.
12./UO.:I.k.8-9 1.
13./Uo.:I.k.9-13 1. és 42-43 1.
14./CANETE:GUIA:39 1.
15./HISTORIA:II;k. 160 1.
16./Uo.:III.k.98 1.,vö.:HANKE-MENDOZA:LXVI-LXVII 1.
17./HISTORIA:III.k.451 1./=José de Mesa-Teresa Gisbert:
Noticias de Arte en la obra de B.A.de Orsua y Vela,
HISTORIA:III.k. 439-459,Apéndices/
18./"Descripción de la Villa p.123 /id.:MESA-GISBERT:Noti-
cias de Arte.../
19./Uo.:HISTORIA:III.k.440 1.
20./HISTORIA II.k. 170-171 1.
21./La. pl.HISTORIA:II.k.441,III.k.177,III.k.435 1.
22./Uo.:II.k.222-223 1.,II.k.441 1,III.k.16 1.
23./Uo.:III k. 177p
24./Vö.:MESA-GISBERT im./=HISTORIA:III.k.440 1./

- 25./HANKE:The Imperial City of Potosí 14 1.
26./CONCOLORCORVO/Alonso Carrio/:El lazarillo de ciegos
caminantes desde Buenos Aires hasta Lima 134 1.
/Buenos Aires,1946/
27./CANETE:GUIA 290 1.
28./HISTORIA:I.k.42,148 1.
29./Uo.:I.k.62 1.
30./Uo.:I.k.125 1.
31./Uo.:I.k.142 1.
32./Uo.:I.k. 43 1.
33./Uo.:I.k.42,148.168 1.
34./MÖRNER:im. 11. 1.,47-56 1.

IV:Az ezüst társadalomformáló hatása
I.

A gazdaság szerkezete. Tulajdon és munkaerő

- 1./HISTORIA II.k. 290. 1.;CANETE:GUIA 38,52-53 1.
2./HISTORIA II.k. 156 1.
3./Vö.:J.M.OTS CAPDEQUI:El estado español en las Indias
/4.kiad.,Buenos-Aires-México/ 37-38 1.
R.R.GONZALEZ:Bolivia,el prometeo de los Andes 46 1.
4./CRONICA INEDITA:100-101 1. vö:CAPOCHE:Relación gene-
ral... 93/?/ ,ld. még:VILAR?Pierre:Oro y Moneda en la
historia 1452-1920 /ed:Ariel,Barcelona,1969/ 137 1.
5./V.de ESPINOSA:Compendio...585 1.
6./HISTORIA:I.k.117., vö.:P.VILAR9im. 137-138 1.
7./CANETE:GUIA 636 1.
8./Relación general... 78 1.;CANETE:GUIA 49 1.,64. 1.
HISTORIA:I.k. 139-144 1.
9./HISTORIA :I.k. 141 1.
10./CANETE:GUIA 78 és köv. 1.;MORÁLES PADRÓN:im.:482 1.
M;BARGALLO:im.243-245 1.,HISTORIA:I.k.166-171 1.
11./Vö.:P;J.BAKEWELL:im. 136-140 1.
12./HISTORIA:I.k. 55 1.
13./Uo.:I.k. 157 -1581.
14./Uo.:I.k. 156-159 1.
15./Uo.:I.k. 143 1.;M.BARGALLO:im.:242 1.

- 16./HISTORIA:I.k. 158 1.;CANETE:GUIA 91 1.
HANKE:The Imperial City of Potosi 21 1.
- 17./HISTORIA:II.k. 1-15 1.;vö.:V.deESPINOSA:Compendio
588-593 1.
- 18./HISTORIA:II.k. 156-158 1.;CANETE:GUIA 92 1.
- 19./HISTORIA:II.k. 159 1.
- 20./CANETE:GUIA 638 1.
- 21./HISTORIA:I.k.147 1.
- 22./Uo.:I.k.63-64,II.k.156,158,482-483,III.k.70 1.
- 23./Uo.: I.k. 175 1.
- 24./CANETE:GUIA 638 1.
- 25./CRONICA INEDITA 101 1.;HISTORIA III.k. 9 1.,II.k.490
ld még:WITTMAN:Az andesi népek nemzettéválásának
egyed gazdasági kérdései... 25 1.
- 26./HISTORIA:II.k.272-275,394-398 1.
- 27./Uo.: 287-289 /stb.../
- 28./Uo.:II.k.423-424,III.k.133 1.
- 29./CANETE:GUIA 78-80 1.,vö.:M.BARGALLO:im. 306-307 1.
- 30./CANET^E:GUIA:81 1.
- 31./Vö.:STANLEY-STEIN:im.30-31 1.
- 32./Vö.:WITTMAN:Latin-Amerika története 96-97 1.
- 33.WITTMAN:im.:95-96 1.
- 34./HISTORIA:II.k. 406 ,III.k.130-133 1.
- 35./CANETE:GUIA:630-631 ,637 1.
- 36./A.A.BARBA:Arte de los Metales... különösen 32 1.,56 1.
63-64 1./ill. a kötetben Barbáról található cikkek:
M.Bargallo,Enrique Finot,Humberto Vázquez Machicado,
J.Mesa-T.Gisbert értékelései Barbáról/Vö.még:M.BARGALLO
im 223-229 1.
HANKE:The Imperial City of Potosi 25 1.
- 37./MARCZALI Henrik:Nagy Képes Világtörténet,VII.k.424-
425. 1. /Franklin Társulat,év nélk./
- 38./Id.:MACERA,Pablo:Feudalismo colonial americano:El caso
de las haciendas peruanas,Acta Historica,Tomus XXXV.
3-44. 1.
- 39./Vö.:G.A.Otero:im.:265-266 1.

- 40./mitára kijelölt provinciák:Asángaro,Canas,Canchis,
Carangas,Cochabamba,Chayanta,Chucuito,Lampa,Pacajes,
Paria,Paurcolla,Porco,Quespicanchi,Sicasica,Tinta,Ulma-
suyo;vö.:GUIA 104 1.,MORÁLES PADRÓN:im.:495-498 1.
- 41./HISTORIA:I.k.152;GUIA 99-124 /De la miba/
42./Vö.:G.A.OTERO:im. 271 1.
- 43./HISTORIA:III.k.69 1.
- 44./CAÑETE:GUIA 116. 1.
- 45./Uo.:99-124 1.
- 46./HISTORIA:II.k.90n3
- 47./CAÑETE:GUIA:103 1.
- 48./Uo.: 104 1.
- 49./HISTORIA:II.k.366x 1.
- 50./Uo.:III.k.361 1.
- 51./Uo.II.k. 188-190 1.
- 52./Id HANKE-MENDOZA jegyzetét:HISTORIA II.k. 253 1.
- 53./HISTORIA:II.k.253-254 és 256 1.
- 54./Uo.:II.k.357-362 1.
- 55./Uo.:II.k.430-436,477 1.,III.k.267 1.
- 56./Vö.:MORÁLES PADRÓN im.:495-498 1.
- 57./CAÑETE:GUIA 108 1.,M.PADRÓN im.:496 1.
- 58./HISTORIA:II.k.158-159 1.,vö.:GUIA 107 1.
- 59./Uo.:II.k.267-269 1.
- 60./Uo.:III.k.221-223 1.,vö.G.A.OTERO im. 269 1.
- 61./JUAN,Jorge -Antonio de ULIOA:Noticias secretas de Amé-
rica /Buenos Aires,1953/209-210 1.
- 62./HISTORIA:III.k.221-223,267 /stb/
63./CAPOCHE:Relación general... 168. 1.
- 64./HISTORIA:II.k.365-366 1.
- 65./Uo.:II.k.190 1.
- 66./Uo.:II.k.189,477 1.
- 67./Uo.:II.k.9.,69,101 1.
- 68./CAÑETE:GUIA 117 1.: "Necesidad de hacer nuevo repar-
timiento general y medios para verificarlo",III:120-122.
- 69./CAPOCHE:Relación genaral 173. 1.,V.de ESPINOSA:Compen-
dio... 579 1.,HISTORIA:II.k.364 1.
- 70./HISTORIA:II.k. 158-159 1.

- 71./Id. pl HISTORIA III.k.2 /stb/, GUIA 410-411 1.
72./V6.: CONCOLORCORVO: El lazareto de ciegos caminantes
134 1.; CAÑETE: GUIA 58. 1.; HISTORIA: II.k.476-77+ jegyz
HISTORIA: III.k.381-382 /stb/
73./HISTORIA: II.k.158,296 1.
74./CAÑETE: GUIA 43 1.
75./HISTORIA: II.k. 158 1.
76./ROMERO, Emilio: Historia economía del Peru 168/?/
v6.: P.VILAR: Oro y moneda en la historia ... 147. 1.
77./HISTORIA: I;k.7-8 1.
78./Uo.: III.k.31 1.
79./Uo.: I.k.7-8 1. , F.Morales Padrón im.:522 1.
80./HISTORIA I.k. 7-8 1., II.k. 158 1.
81./Id. pl.HISTORIA II.k. 394 1. /stb.../
82./CAPOCHE: Relación general 175-176 1.
83./HISTORIA I;k. 7-8 1.
84./Gremiókről: pl.HISTORIA III.k.92: az 1919-es pestis ide-
jén meghalt 72 szabó, carpinteros 39, cipész 46, s a 42
borbélyból összesen 4 maradt; CAÑETE: GUIA 42-43
/szesz italokról mindkét szerzőnél számos utalás/
85./HISTORIA :II.k.157 1.
86./Uo.: II.k.87.103,123-126
87./MARX: A tőke I.k.813 1.
88./HISTORIA: II.k.157
89./MARX: A tőke I.k.813 1.

2. Az állam és az egyház Potosiban

- 1./J.M.OTS CAPDEQUI: im 58-61; BAKEWELL im.: 5. fCorregidor
and cabildo/1580 után/
2./HISTORIA: I;k. 95 1.
3./Uo.: I.k.9,95,,123-124,112 /1562.I.hó 1-től volt Poto-
sinak saját cabildója/ CAÑETE: GUIA 327 1.
4./HISTORIA: I.k.122 1., v6.: V.de ESPINOSA: Compendio..585
5./Uo.I.k.140 jegyzete
6./HISTORIA: I.k.122,152 1.
7./V6.: G.A.OTERO im.235-251/El Cabildo/, SÁNCHEZ, Luis Alber-
to: Historia general de América I.k.376-380
8./V.de ESPINOSA: Compendio... 585 1.,
HISTORIA ~~III~~: II.k.433-435 1.

- 9./HISTORIA:I.k. 152 l.
10./HANKE-MENDOZA :CLXX old.
11./HISTORIA:II.k.7 l.
12./Uo.:II.k.170 l.
13./Uo.III.k.166-167 és köv.
14./STANLEY-B.H.STEIN:The Colonial Heritage of Latin América 39. l.,vö.:RUGGIERO ROMANO:Spanyol-Amerika a XVIII.században.Századok,1965 3 sz.
15./WITTMAN:Latin-Amerika története 67. l
BAKEWELL:im.: 90. l.
16./V8.VARGAS UGARTE?Ruben:Historia del Peru Virreinato siglo XVIII,/Lima,1956/ 11-12 l./= csak Potosi és Trujillo corregidorának nem volt repartimiento joga/
HISTORIA II.k. 52. l.
17./HISTORIA:II.k. 253-254 l.
18./Uo.:II.k.386,399,402, 408,415,421,430,451-452 l.
19./Id. pl HISTORIA:II.k.83,II.k.426 l.
20./HISTORIA:II.k.256 l.
21./Uo.:II.k.297,372 l.
22./Uo.:II.k 216,III.k.344 l..
23./HISTORIA:II.k.~~2-11~~ 432-438. l.
24./Uo.:I.k.9-11 l.
25./HISTORIA:I.k.9. l.:az Iglesia ^matriz 5 cofradiája
II.k. 328 négyek cofradiáiról
II.k.420 a baszkok gazdag cofradiájáról/stb/
Id. még HANKE jegyzetét:HISTORIA I.k.178nl
26./R;R.GONZALEZ:Bolivia,el prometeo de los Andes 26-29,
52. l.
27./HISTORIA:III.k.256 l.
28./CRONICA INEDITA 99 l.,G.A.OTERO VÉLEMÉNYE⁹a bányászat
után a z egyház a legvirágzóbb üzlet az Indiákon,de
biztosabb annál ... im.:172 l.

3.A társadalmi piramis

- 1./HANKS:The Imperial City of Potosí 33-34 l.
vö.Uő:La "Historia de la Villa Imperial de Potosí
87-88 l.
- 2./MÖRNER,Magnus:La Corona Española y los foráneos en
los pueblos de indios de América 177-178 l.
- 3./HISTORIA:II.k.222 és III.k.92. l.
- 4./Uo.:II.k.365 l.
- 5./Uo.:II.k. 476 /1710/
- 6./Uo.:II.k. 39 l.
- 7./Uo.:III.k.151-152 l.,III.k.348=arról,hogyan sanyar-
gatják a papok az indiánokat
- 8./Id.HANKS Bev.tanulmányát Capoche Relación-jához,62-63.l.
- 9./HISTORIA:III.k.3 l.
- 10./Uo.III.k.272-273 l.278-279 l.,III.k.263:békés idők-
ben a chiriguanok kereskedtek a várossal
III.k.293. l.:az elfogott indiánokat örökös rabszolga-
nak adják el,s évi 5 pesót kell értük fizetni a Real
Haciendának
- 11./HISTORIA:III.k.305 l.8I.k.199 l.
- 12./Uo.:III.k.74 l.
- 13./Uo.:II.k.412 l.
- 14./F.MORÁLES PADRÓN im.: 461 l.
- 15./L.A.SANCHEZ:Historia general de América I.k.282 l.
G.A.OTERO:im.:15-16 l.
- 16./G.A.OTERO im.:16,173-174 l./vö.:WITTMAN:Latin-Amerika
története/
- 17./Vö.:G.A.OTERO:im.: 63 l.
- 18./E.ROMERO:Historia economia del Perú 160 l.
- 19./HISTORIA:II.k.178;MÖRNER im.:III,176 l.
- 20./HISTORIA:III.k.233 l.'ld még III.k.301 l./1730/"ver-
dad sea que muchos indios netos se habian tomado el
nombre de mestizos y no pagaban la tasa o tributo"...
- 21./Uo.:II.k.178 l.,III.k.317-320,322-323 l.

- 22./MARCZALI Henrik:Nagy Képes Világtörténet VIII.k. 49. l.
23./MARX:A tőke I.k.827 .
24./Vö.:G.A.OTERO im. 47. l.;F.MORÁLES PADRÓN szerint hozzá-
járult a feudális légkör fennmaradásához a bányászok
között a köréjük csapódott nagyszámu szolgál- és
rokonserge /im. 445 l./
25./HISTORIA:II.k.334 l.
26./HANKE:Bev tanulm.Capoche Relación generaljához 11 l.
Vö.:MÖRNER im:123 l.
27./HISTORIA:II.k. 177 l.
28./Uo.:II.k.246 old.
29./Uo.:II.k.200 l.

4.Pártharcok.A XVII.század "nyugtalan"
társadalma

- 1./HISTORIA:II.k.194 l.
2./Pl.ezt tapasztaljuk Salvador de Madarriaga művében,
Carlos Pereyránál stb...
3./CRESPO RODAS,Alberto:La guerra entre vicuñas y vascon-
gados Potosi 1622-1625,Lima,1956
MENDOZA,Gunnar:Guerra civil entre vascongados y
otras naciones de Potosi:Documentos del Archivo Nacio-
nal de Bolivia/1622-1641/.Potosi,1954
4./Az Anales de Potosi p.2 alapján idézi HANKE-MENDOZA:
CXXXVII l,ill. ld a HISTORIA alcimét
5./STANLEY J.&B.H.STEIN:The Colonial Heritage of Latin-
America 14-15 l.Uők idézik Oviedo y ValdésHistoria
general y natural de las Indias c. művéből:
"...bár azok,akik Amerikába jöttek,a spanyol király
vazallusai voltak,ki tudna egységet létrehozni egy
biscayai és egy katalán között,akik olyan különböző
tartományokból,olyan különböző nyelvvel jöttek?...etc"
im.12. l.;vö.:S;ZAVALA im 346-347 l.
6./A.C.RODAS:im. 42,43, 44 l.
7./Uo./45-46 l.
8./JUAN,Jorge-Antonio de ULLOA:Noticias secretas de Améri-
ca 209-210 l.

- 9./HISTORIA:I.k.330 és 332 l.
10./Uo.:II.k.232 l.
11./Id.:HISTORIA I.k.123-125,186-188,200-203 l.
A.C.RODAS:im 43-44 l.;Salvador de MADARRIAGA:El ciclo hispanico II.k.El ocaso del Imperio español en América cap.II. 32-39 l. /Buenos Aires,1958,Tomo 2/
12./HISTORIA:II.k.132 l.
13./Uo.:I.k.316 l.
14./"Acordaron de que todos se llamasen castellanos aunque eran de diferentes naciones"HISTORIA:Ik.332 l.
uitt,arról,hogy kalapjukat vicuña prémmel diszítették, s innen kapták az elnevezésüket.
15./HISTORIA:Ik. 313 l. ill.A.C.RODAS és MENDOZA/Emlitett említett műveit
16./Guillermo Riveros Tejeda szerint Ibañezt 1617.május 15-én végezték ki,s ettől datálja a háború kitörését.
Id.még Wittman:Latin-Amerika története.
/G.R.TEJADA:La influencia historica de Bolivia en América,70-71 l.,La Paz,1964/
A Historiában Ibañez Yáñez néven fordul elő/I.k.316/
A.C.RODAS im.:40-41,201 l.
17./Id A.C.RODASim. 55-57 l. a baszk hivatalviselők tartozásairól
18./HISTORIA:I;k 328 és 332 l. Csapatokról pl.:I.k.333: 1622-ben 200 fős vicuña csapat;I.k.335:500 fős baszk csapat stb...
19./HISTORIA:I.k.333 l.
20./Tomas Pérez andaluz és egy Castillo nevű manchai vetélkedéséből származott az összecsapás.Mendoza jegyzete szerint az esetet dokumentumok is bizonyítják és Arzáns valósághűen beszéli el.Id.HISTORIA:I.k.352 és uitt jegyzet.Az andaluz-kreol ütközetéről:I.k.384 vicuna-mesztic összecsapás pl.:I.k.345 l.
21./HISTORIA:I.k.341-343,345 l.
22./Uo.:I.k.365 l.
23./A.C.RODAS:im 85,90 l.

- 24./U6.:im.:83 l.
- 25./HISTORIA:I.k.384 : "halálos harc" volt írja Arzáns
- 26./A.C.RODAS:im 138,141 /1623.okt 27/
- 26./HISTORIA :I.k.367:1623-ban az audencia úgy látta,hogy már az oidorok sincsennek biztonságban Potosiban
- 27./Uo.:I.k.:385-387 l.;A.C.RODAS im:95 l.
- 28./III.Fülöp 1621-ben halt meg,a hír azonban csak egy évvel később érkezett a városba.Ez általában is utal az anyaország és az Indiák közötti kapcsolat-tartás nehézségeire.Az ellenségeskedések még egyszer abba maradtak,1624-ben Loyolai Ignác kanonizációja alkalmából.
HISTORIA:I.k.389-394. l.
- 29./HISTORIA:I.k.389 /perdógeneral/
A vicuña szöv.bomlásáról:A.C.RODAS im.:119,182-183, 154.,187,189 l.
- 30./A.C.RODAS:1625.ápr.15-én tették közzé a "királyi bocsánatot",amely azonban nem terjedt ki a hat legismertebb vezérre.1625.márciusáig mintegy 34 főt végeztek ki az ellenségeskedés vezérei közül.
- 31./1622:HISTORIA:I.k.350 l.
1623: IX.k.374 l.
1624: I.k. 399 l.
- 32./MADARRIAGA:El ciclo hispanico II.k. 178 l.:
¿Quiénes eran los vicuñas?Una fuerza militar de soldados criollos organizada por los andaluces y extremeños contra los vascongados.
II.k.179. l.:El cuadro resulta ya bien claro.Los ricos andaluces,envidiosos del poderio y riqueza de los vascongados,armaron a los criollos pobres contra ellos."
Ua a másik oldal:"No se puede afirmar que los vicuñas adquirieron de golpe y porrazo una conciencia clara de la libertad.Pero es innegable que protagonizan un movimiento de asentido nacionalista..."
/R.R.Gonzalez:Bolivia,el prometeo de los Andes 53 l./
A.C.Rodas a háboru osztályharc jellegét hangsúlyozza: a szegények rohamát a gazdagság ellen.Ebben kétségtelenül van némi igazság,ám egészében nem fogadható el.

- 33./HISTORIA:II.k.55-56 l.
34./Uo.:II.k.56-57 l.
35./Uo.:II.k.62.l.
36./Uo.:II.k.75-76 l.
37./Uo.:II.k.82.l.
38./Uo.:II.k.83-84. l.
39./Uo.,II.k.83-84 l. ill. 96 l.
40./Uo.:II.k.103 l.
41./Uo.:II.k.109-111 l.
42./Trevino kormányzásáról:HISTORIA:II.k.114-140 l.
43./Pénzrontásról:HISTORIA:II.k.115-116 l.,122-133 l.
II.k.147 l.
44./HISTORIA:III.k.162-163 l.
45./Uo.:II.k. 167-168 l.
46./A pártharcokra vonatkozó anyagnak itt csak töredéke
jelenhetett meg.A bandos rendkívüli változatosságára
idézzük példaként a hatvanas évek összecsapásainak
vázlatát:/HISTORIA:II.k.196,213-214,220,228,231-235/
1660: kreol ↔ baszk "nevezetes összecsapás"
1661:kreol -- andaluz szöv.aragónok-kasztíliaiak-
manchaiak ellen - "kegyetlen csata"
közben:szinte állandó kreol ↔ baszk összetűzések
1662:kreol ↔ baszk;/kreol/ /andaluz-baszk.montanai/
összecsapások,szerelmi vetélkedés stb .. miatt
1663:(kreol-andaluz-extremeño ↔ baszk/;néhány nap
mulva:kreol/↔/andaluz-extremeño/
1664:/kreol/↔/baszk/
/kreol/↔/andaluz-extremeño/
1665:/kreol/↔/baszk/
1666:/kreol/↔/baszk/
/kreol/↔/andaluz/
/kreol/↔/baszk-andaluz/,majd :/kreol/↔/andaluz-
-extremeño/"háboruszkodás"
47./HISTORIA:II.k. 196 ill. II.k. 214 l.

48./HISTORIA:II.k.292-296 l.

49./Uo.:II.k.234,242,245-246 l.

50./Uo.:II.k.321-322 l.

51./HISTORIA I.k.314. l.,II.k.: 409. l.

... ..

...

MEGJEGYZÉS az V. részhez:Orsua y Vela információját a
péterváradí csatáról ld.:

Historia de la Villa Imperial de Potosi,III.k. 64-65.old
Primera Parte,Libro X.,Capitulo 43.,Año 1717/:

"La noche del día sabado 13 de marzo a las 8 de la noche...
.....se comenzo un repique de campanas en toda Villa por la
noticia que de Buenos Aires llegó a esa misma hora de la
célebre victoria que el señor Carlos,emperador de Alemania
gobernando sus armas el principe Eugenio de Saboya consiguio
de los turcos mandados por el gran visir en ~~en~~ el reino de
Hungria,entre Belgrado y Preteharadin,el día 5 de agosto
del año de 1716."..... etc

que contiene los seis Partidos, que comprende la Provincia de Potosí, Año E 1787.

